

УДК 311.172:338.439.63(477)

*Б.Й. ПАСХАВЕР, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, головний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»*

Тенденції та проблеми національного продовольчого споживання

Постановка проблеми. Все пізнається у порівнянні. Сьогодні найбільш впливовою країною світу є США, отже, маємо дороговказ на шляху в майбутнє. Тривалість життя середньостатистичного американця – 80 років, він споживає за добу 4 тис. кілокалорій, витрачає на це 11% свого доходу. У пересічного українця тривалість життя 71 рік, його добовий раціон становить 3 тис. кілокалорій, на що витрачається половина доходу. Чи матиме Україна «наздоганяючу» економіку? «Доженемо і переженемо» – це про кого?

Реалістичну відповідь на запитання дає аналіз рівня та динаміки статистичних характеристик продовольчого споживання в Україні, зокрема, у порівнянні зі статистикою світового лідера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема доступності повноцінного харчування – предмет багатьох наукових досліджень. У монографії Е.М. Лібанової [1] наведено оцінку бідності населення за структурними ознаками та якістю харчування. У статті О.М. Шпичака, О.В. Боднар [2] показано вплив купівельної спроможності населення на ємність внутрішнього агропродовольчого ринку. Публікація О.В. Боднар, О.А. Козак, Н.Г. Копитець [3] висвітлює питання врегулювання відносин виробників і

споживачів продуктів харчування. У роботі О.В. Шубравської [4] оцінюються можливості пришвидшення розвитку національного продовольчого комплексу і забезпечення продовольчої незалежності країни.

Мета статті – визначити тенденції і перспективи національного продовольчого споживання та факторів, що їх зумовлюють.

Виклад основних результатів дослідження. В економічній літературі при ретроспективно-історичному аналізі 1913 рік часто беруть як базовий (останній довоєнний). Наразі останній довоєнний – 2013 рік. Сто років – магічна цифра, і що ж маємо, за великим рахунком, у підсумку?

Власна державність, збільшення населення з 35 до 45 млн осіб, середня тривалість життя людини подовжилася з 38-ми до 71 року. Значні здобутки можна ставити в заслугу аграрній галузі. Валова продукція сільського господарства за століття зросла майже у 3,5 рази, а в розрахунку на душу населення – у 2,7 рази. За часів царату Україна визнавалася «житницею Європи», але урожайність зернових у 1913 р. була лише 9,4 ц/га, сьогодні – чотириразово більше.

Все ж і тоді, і тепер Україна не потрапляє до групи країн «золотого мільярда», тому їй необхідні високі темпи економічного зростання для досягнення цивілізованого рівня свого буття, зокрема, у справі забезпечення продовольчої безпеки своїх громадян. По-

няття «продовольча безпека» має багато визначень, до яких додамо ще одне: стан агропродовольчого ринку, який влаштовує покупців і продавців.

Із позицій споживачів прийнятним є таке співвідношення доходів і цін, за якого можлива необтяжлива доступність щодо задоволення потреб у харчуванні. Тобто бажано, щоб частка витрат на спожиток у всіх витратах на спожиток була якомога меншою. Якщо характерною відмінністю між бідними і багатими країнами є різниця в обсягах душевого продовольчого споживання, то серед провідних країн світу показником градації слугує мінімізація частки продовольчих ви-

трат у загальному підсумку всіх споживчих витрат.

Інформація табл. 1 містить порівняння американського й українського рівнів продовольчої безпеки за цим показником. Привертають увагу дві принципові відмінності. Якщо міряти продовольчу доступність шкалою доходів, для громадянина США ціна спожитку значно (п'ятиразово) менша, ніж для українця. При цьому майже половина (45%) витрат на харчування в американця припадає на харчування поза домом, що забезпечує економію часу на придбання та приготування їжі.

1. Доходи та витрати в розрахунку на 1 особу у 2012 р.

У фактичних цінах	США		Україна	
	дол.	у % до споживчих витрат	грн	у % до споживчих витрат
Валовий внутрішній продукт	51689	145,7	30901	148,7
Номинальний дохід	43731	123,3	26641	128,2
Наявний дохід	38965	109,8	23931	115,1
Споживчі витрати	35477	100,0	20791	100,0
Витрати на харчування	4282	12,07	10813	52,01
у тому числі:				
- продукти харчування	2359	6,65	10439	50,21
- харчування поза домом	1923	5,42	374	1,80
Алкогольні напої	387	1,09	312	1,50
Тютюнові вироби	346	0,98	424	2,04

Джерело: Statistical Abstract of the United States 2014. – Р. 465, 466. Статистичний щорічник України за 2012 р. – С. 25, 375. Витрати і ресурси домогосподарств України. – Стат. зб. – К., 2013. – С. 136, 195.

Хоча при соціологічних опитуваннях майже 50 млн американців визнають неповноцінність свого продовольчого споживання через нестачу коштів [8, с. 147], навіть у бідних домогосподарствах частка витрат на продовольчі потреби в загальному підсумку споживчих витрат відносно невисока. Американська статистика поділяє домогосподарства за рівнем доходів на 7 груп. У найвищій групі (середньорічний дохід – 123 тис. дол.) витрати на харчування становлять 10,6% від усіх споживчих витрат, у нижчій групі (34 тис. дол.) – 14,1%. В Україні за децильного групування в нижчому децилі продовольчі витрати 62% споживчих витрат, у вищому – 40.

Така різюча різниця значною мірою зумовлена державною політикою боротьби з продовольчою бідністю. У США вже тривалий час діє комплекс програм продовольчої допомоги вразливим верствам населення. При цьому з підвищенням життєвого рівня

населення й поліпшенням продовольчої ситуації потужність цих програм зростає. Приклад США доводить, що чим багатше суспільство, тим менше стерпне його становлення до бідності.

Протягом 2000-2012 років програми продовольчої допомоги в США збільшили чисельність реципієнтів з 37 до 75 млн осіб, а розмір бюджетних витрат – у 3,5 раза в поточних цінах і в 2,5 раза – у порівнянних. У 2012 році весь комплекс програм адресної продовольчої допомоги у США був 100 млрд дол. бюджетних коштів, або ж 7,5% всіх витрат населення на харчування (у 2000 р. – 3,5%) [8, с. 387].

Наміри розвивати бюджетні програми продовольчої допомоги бідним групам населення були і в Україні. Розпорядженням Кабінету Міністрів України була затверджена «Концепція поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення» від 26.05.2004 р., в якій передбачалося

«забезпечення функціонування системи надання адресної допомоги малозабезпеченим верствам населення, дітям, вагітним жінкам, людям похилого віку та певним категоріям незапрацевдатних громадян». Однак практичних наслідків цей документ не мав: продовольча допомога у переліку соціальних бюджетних трансфертів не значиться.

Різниця у рівнях продовольчого споживання середнього українця та американця – результат руйнівних втрат першого десятиліття трансформаційних перетворень. У 1990 році енергетична цінність середнього душевого добового раціону харчування в Україні (3,6 тис. ккал) навіть перевищувала

цей показник у США (3,4 тис. ккал). Успіхи й невдачі нашої країни на шляху забезпечення здорового харчування характеризують, багаторічні динамічні ряди щодо розмірів і структури національного продовольчого споживання табл. 2.

Статистика свідчить про висхідну тенденцію рівня продовольчої безпеки в радянський період. У перші роки української державності країна постала перед непрогнозованим трагічним зубожінням: у 1999 р. головний показник продовольчої безпеки – енергетична цінність середнього душевого добового раціону – знизився до 2505 кілокалорій.

2. Споживання продуктів харчування в Україні (на душу населення за рік, кг)

Продукти	1940	1952	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2013
Хлібопродукти	206	195	163	155	146	141	125	111	108
Картопля	118	197	174	156	133	131	135	129	135
Цукор	10	18	27	41	52	50	37	37	37
Олія	3,0	4,5	6,0	7,4	10,0	11,6	9,4	14,8	13,3
Овочі	77	66	89	103	115	102	102	144	163
Плоди, ягоди, виноград	15	16	18	40	39	47	29	48	56
М'ясопродукти	19	22	42	49	61	68	33	52	56
Рибопродукти	4,2	5,2	9,7	15,9	16,7	17,5	8,4	14,5	14,6
Молокопродукти	92	115	230	311	331	373	199	206	221
Яйця, шт.	50	70	137	156	239	272	166	290	309
Енергетична цінність добового набору перелічених продуктів, ккал	2520	2735	2932	3268	3490	3589	2659	2938	2953
Частка в енергетичній цінності, %									
- хлібопродуктів	70,1	61,2	47,7	40,7	35,9	33,7	40,3	32,5	31,6
- м'ясопродуктів	5,1	5,5	9,7	10,2	11,9	12,9	8,4	12,1	13,0

Джерело: Народне господарство Української РСР в 1960 р. Статистичний щорічник. – К., 1962. – С. 18; Народне господарство Української РСР в 1985 р. Статистичний щорічник. – К., 1986. – С. 285; Статистичний щорічник України за 2012 р. Стат. зб. – К., 2013. – С. 406.

3. Доходи населення України

Рік	В середньому на місяць, грн.*		Індекс споживчих цін, % 1996 р.=100%	У цінах 1996 р.		Середньорічний курс гривні до долара США, грн	У доларах США	
	зарплата	пенсія		зарплата	пенсія		зарплата	пенсія
1	2	3	4	5=2:4	6=3:4	7	8=2:7	9=3:7
1996	126	45	100,0	126	45	1,8295	69	25
1997	143	52	115,9	123	45	1,8617	76	28
1998	153	56	128,2	119	44	2,4495	62	23
1999	178	65	157,3	113	41	4,1304	43	16
2000	230	76	201,6	114	38	5,4402	42	14
2001	311	103	225,8	138	46	5,3721	58	19
2002	376	130	227,6	165	57	5,3266	71	24
2003	462	159	239,5	193	66	5,3327	87	30
2004	590	249	261,0	226	95	5,3192	111	47
2005	806	362	296,3	272	122	5,1247	157	71
2006	1041	443	323,2	322	137	5,0500	206	88
2007	1351	627	364,6	371	172	5,0500	268	124
2008	1806	855	456,5	396	187	5,2672	343	162
2009	1906	983	529,1	360	186	7,7912	245	126

2010	2239	1092	578,8	387	189	7,9356	288	138
2011	2633	1203	625,1	421	192	7,9676	330	151
2012	3026	1362	628,9	481	217	7,9910	379	170
2013	3265	1508	632,0	517	239	7,9930	408	189

*Заробітна плата та пенсії становлять понад 80% грошових доходів населення.

Джерело: Статистичні щорічники за відповідні роки.

Недоїдання, а подекуди й голод, руйнують соціальну структуру суспільства, тому різке погіршення продовольчої ситуації, якщо безпосередньо не зумовлює, то сполучається з негативними явищами, які фіксують кримінальна та медична статистика. У 90-х роках минулого століття чисельність засуджених за крадіжки зросла більш ніж утричі в розрахунку на 100 тис. населення, кількість вбивств збільшилася на 86%, самогубств – на 45%, захворюваність на туберкульоз – вдвічі [5, с. 451, 453]. У поточному столітті продовольчі, кримінальні та медичні показники почали поліпшуватися, засвідчуючи піднесення життєвого рівня.

Продовольче споживання – складова життєвого рівня, визначається реальними доходами населення, які в умовах інфляційного процесу залежать від співвідношень у темпах зростання номінальних доходів і споживчих цін. Дані таблиці 3 дають уяву про відповідні тенденції за весь період існування національної грошової одиниці – гривні. Перше, що впадає у вічі, – швидке і невблаганне знецінення гривні, зменшення її купівельної спроможності.

Відомий російський банкір з українським прізвищем В.В. Геращенко зазначав, що не можна підвищувати престиж країни, послаблюючи її валюту. Ця думка в Україні має форму закону. Конституція України (ст. 99) проголошує: «Грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України». Однак за 1996–2013 роки купівельна спроможність гривні на ринку споживчих товарів і послуг зменшилася у 6,3 раза, тобто середньорічний темп інфляції за роки існування гривні дорівнював 11,5%.

У сучасних умовах стабільність грошової одиниці не означає повну відсутність інфляції і фіксацію купівельної спроможності. Сьогодні стабільність національної валюти – це помірні (на рівні розвинених країн) темпи інфляції й невеликі коливання валютного курсу. Для пояснення періодичних девальваційних провалів гривні й постійних девальваційних очікувань можна залучити дані таблиці 4, які свідчать про багаторазове перевищення українських темпів інфляції порівняно з американськими.

4. Інфляційний процес у період 2002–2012 рр.

Ціни на товари та послуги	США		Україна	
	2012 р. у % до 2002 р.	Середньорічний темп приросту, %	2012 р. у % до 2002 р.	Середньорічний темп приросту, %
Усі споживчі товари та послуги	127,6	2,45	276,3	10,70
Усі продовольчі товари та послуги	136,4	3,15	283,9	11,00
у тому числі				
- продукти харчування	132,0	2,80	278,8	10,80
- харчування поза домом	133,5	2,95	327,7	12,60
- алкогольні напої	140,7	3,50	272,9	10,55
- тютюнові вироби	184,9	6,35	376,4	14,20

Джерело: Statistical Abstract of the United States 2014, р. 499. Індекси споживчих цін за 2012 р. Стат. зб. – К., 2013. – С. 37, 39.

Одночасно слід зазначити, що інфляційне знецінення доходів населення тривало протягом останнього десятиліття минулого століття. У поточному столітті з першого його року почала діяти відбудовна тенденція, за якої темпи зростання номінальних доходів перевищували навіть рекордні темпи ін-

фляції. Так, у 2008 р. споживчі ціни зросли на 25%, середня заробітна плата – на 34, середня пенсія – на 36%. У результаті між 2000 і 2013 роками реальна середня заробітна плата збільшилася у 4,5 раза, середня пенсія – у 6,3 раза.

Нас цікавить питання про співвідношення сучасного рівня доходів населення з відповідними показниками радянських часів. Визначити індекс інфляції за весь пострадянський період складно, оскільки, на наш погляд, не викликають довіри офіційні індекси інфляції періоду купоно-карбованця: гіперінфляція разом із деномінацією дають занадто помірні темпи інфляції. Керуючись відомим методичним прикладом – міжнародними порівняннями цін продукції всюдисущої компанії «Макдональдс» – для приблизної оцінки можливо скористатися ди-

намікою цін на основні харчові продукти (табл. 5). Відповідно до наведеного розрахунку, купівельна спроможність 1 крб у 1990 році була в 17 разів вищою порівняно з гривнею у 2013 р. Це означає, що середня заробітна плата тоді була вищою на 29%, а пенсія – на 17%, тобто можемо стверджувати, що за радянських часів доходи населення були на чверть більше, ніж тепер. Такий висновок підтверджується статистикою продовольчого споживання, обсяги якого дещо скоротились, а частка продовольчих витрат у доходах – зросла.

5. Споживчі ціни на продукти харчування в Україні*

Продовольчі товари	1990 р.			2013 р.	2013 р. до 1990 р., разів
	Ціни в державній та кооперативній торгівлі, 1 кг/крб	Ціни на колгоспних ринках, 1 кг/крб	Ціни всіх покупок, 1 кг/крб	Ціни всіх покупок, 1 кг/грн	
Хліб пшеничний	0,34	1,89	0,35	6,41	18,3
Хліб житній	0,22	-	0,22	5,34	24,3
Яловичина	2,60	5,37	3,04	55,88	18,4
Свинина	2,85	6,09	4,65	50,35	10,8
Птиця	2,64	5,37	2,83	23,05	8,1
Молоко	0,24	0,52	0,25	7,23	28,9
Яйця, 10 шт.	1,00	1,50	1,04	8,36	8,0
По перерахованих продуктах	х	х	х	х	17,00

*Середньозважені ціни з урахуванням обсягів покупок.

Джерело: Бюджети сімей. Стат. зб. – К., 1991. – С. 15, 16; Індекси споживчих цін. Стат. зб. – К., 2014. – С. 15, 16.

Відмінності у рівні доходів впливають на продовольче споживання не тільки в часі, але і в просторі. Це особливо простежується при регіональних порівняннях рівня споживання найдорожчих продуктів харчування – м'яса і риби. У 2012 році в п'яти найбільш економічно міцних областях (Київська зі столицею, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська), де середній річний дохід у розрахунку на одну особу становив 30,3 тис. грн, один житель споживав за рік 81 кг м'ясних і рибних продуктів. У п'яти найбідніших областях (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька) ці цифри відповідно були такими: 17,5 тис. грн і 58 кг [5, с. 377, 13, 27].

Дані таблиці 3 свідчать, що високі темпи інфляції можуть поєднуватися зі швидким зростанням доходів населення. Але через високий рівень інфляції виникають періодичні девальвації, в роки яких висхідна тенденція збільшення доходів переривається, втрачаючи стабільність. Крім того, постійні девальваційні очікування зумовлюють висо-

кий рівень позичкового процента, що гальмує розвиток економіки в цілому і стримує, зокрема, обсяги споживання, яке кредитується. У США заборгованість по іпотечному кредиту становить 80%, а по споживчому кредиту – 17% національного річного ВВП, а в Україні відповідно 5% і 10% [8, с. 760, 770]. Тому постає питання щодо оптимального рівня інфляції. Про що свідчить світовий досвід?

Країною, яка гідна білої заздрості, є Швейцарія. У 2012 р. середньомісячна заробітна плата тут досягла 8 тис. дол. США, що на дві третини більше, ніж у США, і у 20 разів перевищує український показник. При цьому середньорічний темп інфляції за 12 років поточного століття у Швейцарії був на рівні 0,7%.

Полярний приклад – Білорусь, яка за темпами інфляції набагато (більш як удвічі) перевищує Україну, але за пострадянський період подвоїла свій душевий ВВП, тоді як Україна втратила його п'яту частину.

Існує думка, що країнам, які розвиваються, вигідно мати вищі темпи інфляції, ніж у розвинених країн. Така політика неминуче призводить до девальвацій, які за визначенням (втрата вартості) шкодять тенденціям сталого розвитку. Тому вимогою Європейського Союзу до його членів і кандидатів у члени є річний тривідсотковий пороговий бар'єр інфляції. Європейський вибір України потребує поступового наближення до цієї вимоги.

Помірні темпи інфляції вигідні не тільки споживачам продовольства, але і його виробникам. У США за період 1990–2012 років ціни реалізації у фермерів зросли в 1,9 раза, а ціни придбання – у 2,15 раза, в тому числі на пальне – у 3,6 раза. За цей проміжок часу середньорічний темп інфляції для цін реалізації був 3,0%, для цін придбання – 3,55% [8, с. 572]. Такий відносно малий ціновий диспаритет компенсується підвищенням ефективності виробництва.

Набагато драматичнішими були інфляційні події в Україні. В умовах гіперінфляції періоду купоно-карбованця сплеск цін у першій сфері АПК порівняно з другою був п'ятиразово більшим, що призвело до майже суцільної збитковості сільськогосподарських підприємств. Із введенням гривні ціновий диспаритет на користь першої сфери АПК зберігся, але в інших масштабах: за роки існування гривні (1996–2013) ціни реалізації сільськогосподарської продукції зросли у 12,2, а ціни на матеріально-технічні ресурси промислового походження для сільського господарства – у 16,6 раза. Таким чином, середньорічний темп зростання цін реалізації в агровиробників за цей період дорівнював 15%, а цін придбання – 17%. Такий помірний ціновий диспаритет дозволив сільському господарству стати найрентабельнішою галуззю національної економіки й цьому можна дати такі пояснення.

Залучення в аграрне виробництво матеріальних (відтворювальних) ресурсів не обов'язково підвищує їхню віддачу, але забезпечує зростання ефективності природного та людського капіталу. Якщо перевищення темпів зростання цін придбання над цінами реалізації незначне (1–2 відсоткових пункти), зростання продуктивності земель

та живої праці перекидає втрати від помірного диспаритету.

Рентабельність – дріб, де у чисельнику – ціна реалізації, у знаменнику – собівартість. У сільському господарстві придбані матеріальні ресурси – приблизно половина собівартості. Тому за наявності цінового паритету, тобто за зростання цін придбання та реалізації на однаковий відсоток, збільшення чисельника перевищить збільшення знаменника, і рентабельність підвищуватиметься. Це також дасть змогу утримувати рівень рентабельності за помірного цінового диспаритету.

Складніше обчислити ціновий диспаритет між другою і третьою сферами АПК. Порівняння ціни, яку одержує за свою продукцію агровиробник, із ціною кінцевого споживання продовольства, яку сплачує споживач, одержало в американській статистиці назву фермерської частки (farm share) в продовольчому доларі (food dollar). Цей показник охоплює і цінові співвідношення, і пропорції доданої вартості в усіх ланках ланцюга «від лану до столу». Цю особливість враховує американська статистика, яка обчислює фермерську частку окремо по харчуванню вдома і поза домом. У 2011 році в США фермерська частка у продовольчому доларі, витраченому на харчування вдома, дорівнювала 23,6%, поза домом (тобто з послугами ресторанного господарства) – лише 4,5%, разом в усьому харчуванні – 15,5% [8, с. 572].

Відносно мала фермерська частка – ознака розвинутої країни, де здійснюється глибока переробка аграрної продукції, а в харчуванні – висока частка ресторанного господарства. Українська статистика не обчислює показника фермерської частки, але схема його приблизного розрахунку може бути наступною.

У 2012 році населення витратило на купівлю продовольчих товарів 370 млн грн, а позитивне сальдо зовнішньої торгівлі агропродовольством дорівнювало 83 млрд грн, тобто весь агропродовольчий ринок у кінцевих цінах становив 453 млрд грн. Сільськогосподарські підприємства в тому ж році мали виторг 135 млрд грн, а господарства населення одержали від продажу сільськогосподарської продукції 24 млрд грн, або ж загальний виторг сільськогосподарських

виробників становив 159 млрд грн. Це означає, що в аналізованому році фермерська частка в Україні дорівнювала 35% (159:453).

Чи дає висока фермерська частка підстави стверджувати, що чинна система цін реалізації аграрної продукції в цілому сприятлива для галузі й дозволяє їй забезпечити розширене виробництво задовільними та стабільними темпами? З одного боку, швидкість зростання валової продукції сільського господарства в поточному п'ятирічному періоді гідна захоплення (середньорічний темп збільшення – понад 6%). З іншого, пострадянський період триває вже майже чверть століття, а Україна досі не вийшла на рівень 1990 року за обсягами аграрного виробництва. За розрахунками фахівців, для сучасного техніко-технологічного оновлення аграрної галузі потрібні інвестиції, які багаторазово перевищують їхній наявний рівень.

Проте ціна – не єдине джерело інвестицій. За наявності ціни з нормою прибутку не нижче середньої інвестиції забезпечують перелив капіталу, зокрема, активна діяльність розвиненого фондового ринку і кредитної системи. Якою ж при цьому є функція ціни? Звернемося до класичної теорії аграрного ціноутворення.

У сільському господарстві ціна виробництва на гіршій за якістю земельній ділянці повинна дорівнювати ринковій ціні, яка й визначає ділянку, що визнається гіршою. Якщо ринкова ціна зростає, у виробництво залучаються нові землі (ще гірші), ціна падає – землі вилучаються, і поняття «гірші ділянки» просувається угору за шкалою родючості. Отже, не «гірші ділянки» визначають ринкову ціну, а саме ця ціна є першопричиною доцільності певного рівня ціни виробництва. Вартість – суспільно визнаний рівень витрат, суспільне визнання – рівновага попиту і пропозиції, тобто узгодження витрат виробників із витратами споживачів. Саме на такому узгодженні потрібно конструювати формули реально можливих цін.

Необхідно усвідомлювати, що залишились у минулому часи, коли вчені розраховували витратну ціну виробництва, а Державний комітет по цінах директивно визначав її чинною. На сьогодні багато країн тим чи іншим методом регулюють аграрне ці-

ноутворення, але ця форма державної підтримки входить до «жовтої скриньки» СОТ і поступово усувається.

Це не виключає потреби розрахунків цін виробництва окремих аграріїв чи їх сукупностей. Порівняння аналітично розрахованих цін виробництва з ринковими цінами дає уяву про ефективність виробничого процесу. За таких розрахунків важливо враховувати особливості існуючого обліку витрат. Наразі в собівартість сільськогосподарської продукції включають оплату праці та орендну плату за землю. Це означає, що у формулі ціни виробництва не повинні бути грошові оцінки людського та земельного капіталів, помножені на відсоток їх річного ефекту. Якщо агровиробник поєднує в одній особі підприємця, землевласника і працівника, у собівартість його продукції плату за працю та плату за землю включають за відповідними нормативами.

Формула ціни виробництва відносно проста: собівартість плюс середня норма прибутку до середньорічної наявності виробничих фондів у їхній ринковій (справедливій) оцінці¹. Однак у сучасних умовах складно визначити величину середнього прибутку. В США у 2012 р. рентабельність поточних витрат дорівнювала 28%, а відношення прибутку до фермерського капіталу (вартість землі, будівель, техніки) – 3,5% [9, с. 7, 98].

В Україні середня рентабельність в усіх галузях національної економіки у 2012 році становила 5%, але ця цифра викликає сумніви [5, с. 66]. Згідно з теорією, середній прибуток складається з підприємницького доходу та позичкового процента. Наразі позичковий процент багатократно більший від офіційно зареєстрованої норми середнього прибутку. Таку ситуацію можна пояснити двома причинами.

1. Значна частина прибутків перебуває в «тіньовій» економіці. За даними статистики національних рахунків, у 2012 році обсяг економіки, що безпосередньо не спостерігався, становив 19,6% від ВВП, тобто 286 млрд грн [7, с. 42]. Це майже втричі більше офіційно зареєстрованого обсягу прибутку в національній економіці [5, с. 64].

1 В економічній літературі радянського періоду цей показник одержав назву «приведені затрати».

2. Відчутна частина сільськогосподарських підприємств має рентабельність різних видів виробництва вище 30%, тому здатна ефективно використовувати кредитні ресурси навіть за умов захмарного позичкового процента. Так, у 2012 році рентабельність вище 30% мали у виробництві зерна 28% сільськогосподарських підприємств, соняшнику – 57%, яєць – 18%.

Чесно кажучи, ми не бачимо можливості сьогодні визначити середню норму прибутку через суперечливу ситуацію, що склалася. Логіка вимагає, щоб середня норма прибутку перевищувала депозитний процент, бо інакше втрачають сенс будь-які інвестиції в економіку: їх краще спрямувати на депозитний рахунок. Наразі державний Ощадний банк гарантує депонентам майже 20-відсотковий річний прибуток за депозитами. Але за такої норми прибутку й офіційно визнаний наявності виробничих фондів прибутки національної економіки повинні перевищити 2 трлн гривень, що набагато більше ВВП.

Можна лише згадати, що за радянських часів норма прибутку при розрахунку приведених затрат була на рівні 12% для народного господарства і сільського господарства, зокрема, з диференціацією цього рівня за основними підкомплексами: рослинництво – 16%, тваринництво – 10%. У 1990 р. в сільськогосподарських підприємствах рівень рентабельності до середньорічної вартості виробничих фондів був втричі нижче показника рентабельності до собівартості.

Якщо застосовувати нормативи радянського періоду для оцінки сучасного аграрного ціноутворення, то слід відзначити, що руйнівні наслідки трансформаційної кризи значною мірою ще не усунено, а показникові рентабельності сільськогосподарського виробництва бажано надати висхідний тренд. Державна економічна і соціальна політика повинна уникати прямого цінового адміністрування, але держава має потужні законодавчі, монетарні, фінансові й інші важелі регулювального впливу на цінову кон'юнктуру. Врахування інтересів виробників агропродовольчої продукції не може бути відокремлено від головного призначення державної аграрної політики – забезпечення продовольчої безпеки країни, що

вимагає узгодження трендів доходів виробників і споживачів продовольства.

В Україні на законодавчому рівні затверджено мінімальні норми продовольчого споживання, а також порогові критерії бідності. Особи з доходом менше 75% середнього показника потрапляють у зону бідності, менше 60% – в зону крайньої бідності. Такі нормативи дають змогу сформулювати головну мету політики забезпечення продовольчої безпеки: людина з доходом вдвічі менше середнього повинна мати можливість доступу до продуктів харчування на рівні законодавчо визнаних мінімальних норм. Цій меті держава має підпорядкувати цінові тренди на ринках виробництва і споживання продовольчих продуктів.

Висхідний ціновий тренд щодо продуктів аграрного виробництва не повинен зашкоджувати іншій важливій меті політики продовольчої безпеки: зменшенню витрат на продовольство в загальному підсумку споживчих витрат. Сьогодні цей показник в Україні в 3-4 рази перевищує його рівень у розвинених країнах. І цю характерну ознаку відсталості потрібно поступово усувати.

Висновки. США можна визнати вдалим прикладом одночасної підтримки та захисту інтересів виробників і споживачів продовольства. До різноманітних програм бюджетної підтримки рівня та стабільності доходів фермерських господарств додається потужний комплекс програм допомоги соціально вразливим прошаркам споживачів продовольства. Всіляко стимулюючи експорт агропродовольчої продукції, уряд США водночас допускає її значний імпорт, що визнається засобом стримування інфляції на продовольчому ринку.

В українській політиці регулювання продовольчого ринку, яка повинна досягти гармонії інтересів виробників і споживачів продовольства, споживчий напрям проглядається слабо, в результаті чого аграрне виробництва зростає, але частка доходів населення, що проїдається, в останні роки перебуває на небажано високому рівні.

Драматичні події 2014 р. не зламали висхідного тренду сільського господарства. За обсягами виробництва галузь дає відчутний плюс навіть порівняно з рекордно врожай-

ним попереднім роком. Вийшла на плюс і харчова промисловість. Це відкриває можливості для розширення ємності внутрішнього продовольчого ринку. Варто зробити

все потрібне для реалізації такого шансу. Динаміка національного спожитку – переконливий критерій доцільності будь-яких перетворень.

Список використаних джерел

1. Лібанова Е.М. Бідність населення України / Е.М. Лібанова. – К.: КНЕУ, 2008. – 328 с.
2. Шпичак О.М. Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК – 2013. – № 6. – С. 5–13.
3. Боднар О.В. Напрями врегулювання взаємовідносин виробників, продавців і споживачів соціально-значимих продуктів харчування / О.В. Боднар, О.А. Козак, Н.Г. Копитець // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 42–50.
4. Шубравська О.В. Агропродовольчий розвиток України у контексті глобальних викликів / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 42–48.
5. Статистичний щорічник України за 2012 р. / Державна служба статистики України. – К., 2013.
6. Баланс та споживання основних продуктів харчування населенням України. Стат. зб. – К., 2014.
7. Національні рахунки України за 2012 р. Ст. зб. – К., 2013.
8. Statistical Abstract of the United States 2014. The National Data Book.
9. 2012 Census of Agriculture. – United States Data.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2014 р.

* * *

Новини АПК

Оперативна інформація Мінагрополітики України: ситуація на ринку зерна

Стан експорту зерна на 07.10.2014 р.

Фактичні обсяги експорту становлять 9116 тис. т, з яких: пшениці – 5392 тис. т; кукурудзи – 672 тис. т; ячменю – 2927 тис. т та інших зернових – 125 тис. т.

Завантажено на кораблі – 326 тис. т.

Таким чином, обсяги експортованих та підготовлених до експорту зернових становлять 9442 тис. т (пшениці – 5630 тис. т, ячменю – 2995, кукурудзи – 692 тис. т).

Цінова ситуація на внутрішньому ринку зерна

Ціни попиту на зернові у даний час коливаються залежно від регіону: на пшеницю 3-го класу – від 2150 до 2670 грн/т, на фуражну пшеницю 6-го класу – від 1800 до 2150 грн за 1 т.

Ціни на продовольчу та фуражну пшеницю становлять: на пшеницю 3 класу – 2428 грн/т, на фуражну – 1967 грн/т.

Середні ціни на ячмінь склалися на рівні 2123 грн/т, на кукурудзу – 1755 грн/т.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК [338.43 : 334.73] : 339.1

В.В. БОРЩЕВСЬКИЙ, доктор економічних наук, доцент,
завідувач відділу транскордонного співробітництва та
розвитку територіальних громад
Інститут регіональних досліджень НАН України
В.М. МАГАС, кандидат економічних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка

Сільськогосподарська кооперація: ринкові механізми розвитку

Постановка проблеми. Одне з центральних місць у системі сучасних пріоритетів розвитку сільського господарства України відводиться кооперації. На різних шаблях владної ієрархії, серед учених-економістів, у колах фахівців з питань розвитку аграрного бізнесу та в інших експертних середовищах дедалі частіше кооперація розглядається як засіб підвищення ефективності функціонування аграрного сектору й важливий чинник життєдіяльності сільських територій.

Проблемам кооперації присвячено низку програмних документів, розроблених як на рівні уряду, так і на регіональному та локальному шаблях. Наприклад, у проекті Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України на 2013-2020 роки наголошується: «Коли в наші дні ведуть мову про розвиток сільських територій, то часто покладають надії на кооперацію. Саме слово кооперація стало самим ходовим у нашому спілкуванні. Проте, розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації є однією з найбільш гострих проблем в Україні. Зважаючи на те, що Україна є потужною аграрною країною, розвиток кооперації сприятиме і вирішенню продовольчої безпеки і розвитку сільських територій» [13].

Окремий пункт, присвячений розвитку сільськогосподарської кооперації як одному з пріоритетів формування інфраструктури

аграрного ринку, містить також Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Зокрема, вона декларує необхідність «сприяння процесам кооперації, особливо за участю дрібних сільськогосподарських товаровиробників, із боку державних органів управління аграрним сектором шляхом виділення в їх структурі спеціальних підрозділів із функціями координації розвитку виробничої і обслуговуючої кооперації й інспектування ідентичності сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань з урахуванням кооперативних принципів та відповідно до актів законодавства» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку кооперації на селі присвячені також численні наукові праці вітчизняних авторів, у яких відображено різні аспекти позитивного впливу коопераційних процесів на функціонування сільської економіки.

Так, М. Павличенко стверджує: «Кооперація сільськогосподарських товаровиробників набуває особливого значення в умовах функціонування ринкової економіки, оскільки ця форма співробітництва захищає соціальні й економічні права та інтереси сільського населення, сприяє адаптації господарств до умов ринку, створює умови для максимальної реалізації можливостей індивідуального виробника-власника, особливо дрібного і середнього, й одержання додаткового прибутку від колективно прийнятих заходів» [11, с. 38].

© В.В. Борщевський, В.М. Магас, 2014

М. Малік та О. Козак акцентують увагу на тому, що сільськогосподарська кооперація як особлива форма соціально-економічної діяльності є важливим інститутом, що протистойть експансії спекулятивного посередницького капіталу на селі, а її розвиток сприятиме завершенню реформ, оскільки об'єднуватиме незалежних товаровиробників-власників, які мають спільні економічні інтереси [10, с. 7].

На думку О. Клокара, «комплексний розвиток сільських територій та різних форм зайнятості сільського населення можливий лише за умови налагодження ефективної сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі економіки» [6]. Він також наголошує: «Розвиток аграрного сектора економіки та сільських територій загалом, ефективна реалізація реформ у даному напрямі й підвищення добробуту селян можливі лише за умови налагодження дієвої сільськогосподарської кооперації» [5].

Е. Сіра вказує на те, що кооперація є єдиним шляхом до виживання дрібних фірм у боротьбі з великим капіталом: «Завдяки об'єднанню у кооперативи селяни матимуть змогу використовувати усі переваги великого товарного виробництва і забезпечити собі гідний рівень доходів» [14].

Г. Черевко відзначає: «Важливою запорукою продуктивної інтеграції України до ЄС на основі інтенсивного розвитку агропромислового комплексу є кооперація, оскільки вона уможлиблює здійснювати укрупнення виробництва сільськогосподарської продукції та її переробки дрібними аграрними підприємствами на засадах їх соціально справедливого співробітництва й паритетного розподілу одержаного кінцевого корисного ефекту між усіма учасниками цієї кооперації, що особливо важливо в умовах функціонування України як члена СОТ» [18, с. 200].

Разом із цим більшість вітчизняних науковців оминають своєю увагою аналіз ринкових механізмів формування та активізації сільськогосподарської кооперації в українських реаліях. Натомість, досвід провідних аграрних держав світу показує, що ігнорування ринкової компоненти розвитку сільськогосподарської кооперації не дає змоги сподіватися на її успішність у довгостроко-

вій перспективі. Адже кооперація за своєю природою є феноменом суто ринковим, а її поширення неможливе поза такими інститутами сучасного ринку, як приватне підприємництво, відкрита конкуренція, місцеве самоврядування й самоорганізація сільського населення.

Мета статті – розкриття ринкового сенсу категорії «кооперація» в контексті функціонування аграрного сектору вітчизняної економіки, а також виявлення ринкових механізмів активізації коопераційних процесів у сучасному українському селі.

Виклад основних результатів дослідження. Термін «кооперація» походить від латинського «cooperatio» – взаємодія, відображаючи форму організації економічної діяльності людей та організацій для спільного досягнення загальних цілей або задоволення потреб [7].

При цьому, за певних обставин, вміння співпрацювати може виявитися необхідним елементом виживання для окремих індивідів у єдиній спільноті (мікросоціумі). Насамперед, це стосується дрібних товаровиробників в умовах конкуренції з потужними агрохолдингами, що спостерігається в сучасному українському селі. Саме це й актуалізує проблему розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні у різних її формах: виробничій, обслуговуючій, споживчій, закупівельно-збутовій, кредитній. Адже в нинішніх умовах заготівля, переробка та збут сільськогосподарської продукції в нашій державі є значною мірою монополізованими. Наприклад, вітчизняні асоціації переробних підприємств, зокрема в м'ясо-молочній промисловості, засвоїли практику узгодження закупівельних цін, яка фактично виключає конкуренцію. При цьому Мінагрополітики України, як правило, йде на зустріч вказаним асоціаціям як виразникам інтересів галузі, підтримуючи тим самим ініціативи, спрямовані на монополізацію ринків. У такій ситуації кооперація стає для селян чи не єдиним варіантом забезпечити власну конкурентоспроможність через налагодження прямих контактів зі споживачами продукції.

Разом із цим слід розуміти, що кооперація не може набути достатнього поширення без формування інституційного середовища,

орієнтованого на забезпечення трансформації короткотермінових потреб дрібних сільгоспвиробників у їх стабільну економічну мотивацію. Тобто, сільськогосподарська кооперація набуде свого достатнього поширення лише тоді, коли одержання довгострокової економічної вигоди її учасників від спільних дій перевищуватиме рівень понесених ними трансакційних витрат.

Ця теза підтверджується висновками відомих дослідників і теоретиків кооперативного руху. Наприклад, М. Туган-Барановський відзначав, що кооперація, яка своїм зародженням зобов'язана благородній ідеї доброчинності, набула поширення радше всупереч декларованим цілям її фундаторів, а саме – завдяки комерційній складовій та приватному економічному інтересу. Зокрема, він констатував: «Виявилось, що благодійні функції суспільства не одержали розвитку, а кредитна функція розросталась і витіснила інші. Таким чином, селянська кооперація... виникла в результаті переробки самим життям організацій, створених з іншими, аж ніяк не корисливими господарськими цілями» [15, с. 229].

П. Кропоткін наголошував: «Кооперацію, особливо у Великобританії, часто описують як «індивідуалізм на акціях» і, безсумнівно, що в справжньому своєму вигляді вона, дійсно, сприяє розвитку кооперативного егоїзму не тільки по відношенню до суспільства взагалі, але й у середовищі самих кооператорів» [8].

Ці тези перегукуються з висновками сучасних українських дослідників, які акцентують увагу на ринкових аспектах розвитку сільськогосподарської кооперації. Так, В. Зіновчук зазначає: «Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації слід розглядати як об'єктивно необхідний етап формування ринкової економічної системи та невід'ємну складову становлення демократичного суспільства в Україні» [4]. Водночас він констатує: «Відомо, що мотивація вступу в кооперативи пов'язана з одержанням вигід групової взаємодії. На практиці створення кооперативів найчастіше відбувається у формі проявів професійної солідарності товаровиробників, їх ознайомлення з позитивним досвідом своїх колег (у т. ч. зарубіжних) і не без певного зовнішнього

впливу (наприклад, представників органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування, наукових консультантів, експертів міжнародних проектів технічної допомоги та ін.)» [3].

Ю. Губені акцентує увагу на тому, що нині селянам немає сенсу об'єднуватися у кооперативи, оскільки вони від цього тільки програють. Це зумовлено відсутністю в Україні необхідних економічних, адміністративних та інфраструктурних підстав для розвитку кооперації [9]. Зокрема, він зазначає: «Ситуація на ринку така, що навіть згрупувавшись, ви не купите виробничого ресурсу дешевше, ніж ті, що роз'єднані. Є винятки, але правило таке – монополізований ринок диктує свої умови. Ви не купите ресурсу дешевше. Ви не продасте свою продукцію дорожче об'єднавшись, ніж поодиночки. Більше того, селяни здивовані, навіть якщо ми об'єднаємося в кооперативи, будемо продавати молоко по 2,5-3 грн. А я продаю людям по 4 грн. Яка вигода об'єднуватися?!» [2].

На думку А. Пантелеймоненка: «Стримуючим фактором щодо розвитку різних видів вітчизняної кооперації є нерозуміння широкими верствами українського суспільства сутності та мети справжніх кооперативних організацій. Така ситуація є не випадковою. Деформоване уявлення про кооперативи формувалось упродовж усього періоду існування радянської командно-адміністративної системи» [12].

Враховуючи вищесказане, не викликає особливого здивування той факт, що в Україні розвиток сільськогосподарської кооперації пов'язується не стільки з ринковими механізмами саморозвитку й самоорганізації, які ґрунтуються на приватному інтересі та відкритій конкуренції, скільки з намаганнями чиновників реалізувати кооперативну ідею за звичним для себе сценарієм: «згори». Такий підхід передбачає першочергове прийняття на урядовому рівні низки програмних документів, які потім, шляхом директивних вказівок, наказів і розпоряджень доводяться до обласних та районних держадміністрацій, а ті, згодом, формально звітують про їх виконання. Як наслідок, де-юре кооперація на селі розвивається, а де-факто – ні.

Часто до такої імітації долучаються й міжнародні донорські організації, які надають допомогу, нібито, на благородну мету розвитку кооперативного руху, а насправді виявляється, що підтримують віртуальні процеси «псевдокооператизації».

У цьому контексті достатньо промовистим є узагальнення В. Зіновчука: «Крах утриманської психології, орієнтованої на міфічну донорську допомогу або безоплатну фінансову допомогу держави, зазвичай, призводить до стримування, а згодом – до помітного охолодження первинних поривів засновників кооперативу. Цим можна пояснити, чому така величезна кількість кооперативів в Україні залишається всього лише зареєстрованими, інші ледь животіють, а треті – працюють зі значним порушенням фундаментальних принципів кооперації, або навіть пристосувались до тіньового бізнесу. Не є секретом, що багато кооперативів створювалися під міжнародні донорські програми і припинили своє існування відразу ж після закінчення цих програм. Можливість одержання державних грантів на розвиток кооперативів, як правило, призводить до цілої хвилі створення підприємницьких квазі-кооперативних структур, що *de-jure* називають себе кооперативами, а *de-facto* нічого спільного з ними не мають» [3].

Таким чином, чергові ініціативи «згори» щодо розвитку сільськогосподарської кооперації не лише дратують її потенційних учасників, але й починають викликати у них острахи. Адже більшість «ініціаторів» реалізують свої реформаторські ідеї ще з початку 90-х років минулого століття, маючи у своєму «послужному списку» такі відверто руйнівні проекти (з погляду формування в Україні цивілізованого аграрного ринку), як паювання майна та землі, розвал інфраструктури й розкрадання цілісних майнових комплексів колишніх колгоспів і радгоспів, намагання створити ринок земель в умовах тотального домінування агрохолдингів тощо.

Особливо небезпечними, з погляду запровадження ринкових механізмів розвитку сільськогосподарської кооперації, є спроби реалізувати відповідні програми виключно за рахунок державної фінансової підтримки. В українських реаліях це означає лише одне:

подальшу деформацію інституційного середовища аграрного ринку через поширення корупції та інших зловживань. Крім того, це супроводжуватиметься вихолощенням ринкової сутності, а відтак і самого сенсу сільськогосподарської кооперації.

Для недопущення такого варіанта розвитку подій необхідно відмовитися від нинішньої практики насаджування кооперації «згори», вдавшись, натомість, до формування інституційного середовища, орієнтованого на еволюцію кооперативних процесів «знизу». При цьому слід зрозуміти, що будь-які об'єднання не будуть стійкими, якщо їх учасники не виявлятимуть у цьому постійної економічної заінтересованості. Тому кооперація непотрібна задля самої кооперації. Вона має бути важелем розв'язання конкретних актуальних проблем функціонування аграрного сектору й розвитку сільських територій.

Принагідно слід відзначити, що для ефективної координації зусиль певної групи людей потрібна, з одного боку, наявність спільного бачення ними однакових засобів досягнення власних цілей, а з іншого – існування певних норм та цінностей, які б ці люди поділяли, і яких би дотримувалися в процесі спільної діяльності. Без цього взаємодія неможлива, кооперація безперспективна, а сама спільнота приречена на розпад.

Так, Нобелівський лауреат Ф. Гайек зазначав: «...співробітництво, як і солідарність, передбачає високу ступінь згоди як із приводу цілей, так і з приводу засобів їх досягнення. Вона має сенс у малій групі, члени якої володіють схожими звичками, знаннями й уявленнями про свої можливості. Вона навряд чи має якийсь смисл, коли проблема полягає в пристосуванні до незнайомих обставин. Однак в основі координації зусиль у рамках розширеного порядку лежить саме пристосування до невідомого. Конкуренція являє собою процедуру відкриття, пізнання нового – процедуру, властиву еволюції у всіх її формах, що змушує людину поза власною волею вписуватися в нові ситуації. І саме за рахунок зростаючої конкуренції, а не за рахунок солідарності підвищується поступово наша ефективність» [17, с. 38]

При цьому важко розраховувати на те, що кооперація «слабких» даватиме результат,

якщо державна аграрна політика орієнтуватиметься на підтримку «сильних». Тому першим кроком на шляху запровадження ринкових механізмів активізації сільськогосподарської кооперації має стати політика стимулювання конкуренції, пов'язана зі створенням сприятливих економічних умов для розвитку підприємництва: як на селі, так і в економіці загалом. Це стосується монополізації, дерегуляції, децентралізації, зменшення податкового навантаження та спрощення податкової системи тощо.

Зокрема, особливої важливості набуває недопущення надмірної концентрації землеволодінь, яка на сучасному етапі є найбільшою проблемою і загрозою не тільки для українського села, але й для національної безпеки в цілому.

Ще одним пріоритетом розвитку сільськогосподарської кооперації, орієнтованим на «включення» ринкових механізмів її активізації, є формування системи суспільних цінностей і норм моралі, притаманних усім цивілізованим державам світу. Це дасть змогу суттєво поліпшити якість соціального капіталу на селі, який є одним із ключових чинників реалізації спільного інтересу селян та їх кооперування в умовах ринкової конкуренції. З цього приводу відомий мислитель Ф. Фукуяма зазначав: «Моральні цінності й суспільні норми є не просто випадковими обмеженнями індивідуального вибору; вони радше є передумовами будь-якої спільної дії. І дійсно, соціологи віднедавна почали називати суму спільних суспільних цінностей соціальним капіталом. Подібно до фізичного капіталу (землі, будівель, машин) та людського капіталу (вмінь і знань у наших головах) соціальний капітал створює багатства, а тому має економічну цінність для національної економіки. Він також є необхідною передумовою будь-яких видів

групових зусиль, присутніх у сучасному суспільстві, – від роботи бакалійної крамнички на розі до лобювання Конгресу чи виховання дітей» [16, с. 21].

Важливого значення для активізації ринкових процесів у контексті розвитку в Україні сільськогосподарської кооперації нині набуває процес удосконалення нормативно-правового забезпечення, орієнтованого на створення сучасної системи формальних інститутів аграрного ринку. Насамперед, це стосується недопущення подвійного оподаткування членів кооперативів – через оподаткування доходів самого кооперативу та доходів його членів, розв'язання юридичних проблем, пов'язаних з неприбутковим статусом сільськогосподарських кооперативів, встановлення освітньо-кваліфікаційних й інших вимог до учасників кооперації тощо.

Висновки. У сучасних соціально-економічних умовах сільськогосподарська кооперація в Україні повинна розвиватися на ринкових засадах самоорганізації та конкуренції. З цією метою слід відмовитися від нинішньої практики «насаджування» кооперації згори, змістивши акценти у бік формування інституційного середовища, здатного максимально сприяти реалізації економічних інтересів селян у процесі створення й функціонування кооперативних об'єднань. Насамперед, це стосується становлення низки формальних і неформальних інститутів, орієнтованих на зниження рівня трансакційних витрат учасників сільськогосподарської кооперації та збільшення рівня їхніх доходів.

Подальші дослідження з цієї проблематики можуть стосуватися окремих напрямів реалізації фіскальної й регуляторної політики держави в контексті стимулювання ринкової конкуренції як чинника активізації сільськогосподарської кооперації.

Список використаних джерел

1. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=2976>.
2. Для розвитку кооперації в Україні немає жодних підстав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2013/09/30/431838>.
3. Зіновчук В.В. Організаційно-правові засади становлення сільськогосподарської кооперації в Україні / В.В. Зіновчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.znau.edu.ua/visnik/2012_1_2/3.pdf.
4. Зіновчук В.В. Роль кооперації у реалізації диверсифікаційних намірів сільськогосподарських товаровиробників / В.В. Зіновчук, В.І. Ткачук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.znau.edu.ua/visnik/2011_2_2/131.pdf.
5. Клокар О. Нормативно-правове забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації / О. Клокар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201374/217-222.htm>.

6. Клокар О. Сільськогосподарська кооперація в Україні: ретроспективний та перспективний аналіз ефективного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk_files/2011/2011_10/11_10_22.pdf
7. Кооперація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Кооперація>.
8. Кропоткин П.А. Взаимопомощь как фактор эволюции / П.А. Кропоткин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.klex.ru/cjr>.
9. Львівські села рятуватимуть кооперацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://grim.in.ua/photo/2013/09/30/2379>.
10. Малік М.Й. Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / М.Й. Малік, О.А. Козак / Розвиток сільських територій: Сільськогосподарська кооперація. – Зб. наук. праць економістів-аграрників. – Львів: Львівський нац. ун-т ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, 2012. – С. 7-13.
11. Павличенко М.Г. Розвиток кооперації в молочній галузі / М.Г. Павличенко // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 38-48.
12. Пантелеймоненко А.О. Неприбуткова природа кооперативних організацій / А.О. Пантелеймоненко // Українська кооперація: Електронний журнал. – 2009. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcoop-journal.com.ua/2009-2/num/pantelejmonenko.htm>.
13. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України на 2013-2020 роки. – К.: Союз сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coop-union.org.ua/wp-content/uploads/ProgrammSOK_new_ver.pdf (проект).
14. Сіра Е.О. Соціально-економічні проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні / Е.О. Сіра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2014/Economics/12_156348.doc.htm.
15. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский. – М.: Экономика, 1989. – 496 с.
16. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. – Львів: Кальварія, 2008. – 308 с.
17. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. Хайек. – М.: Новости, 1992. – 304 с.
18. Черевко Г.В. Явище кооперації в аграрній економіці: проблеми розвитку / Г.В. Черевко / Наукові і практичні аспекти сільської кооперації. Зб. наук. доп. – Львів: Львівський нац. аграр. ун-т, 2013. – С. 200-205.
19. Dannenberg P. The importance of Agrarian Clusters and Chains in Rural Areas – examples from Poland and Germany / Peter Dannenberg. – Workshop “Industrial Upgrading, Offshore Production and Labor” / Social Science Research Institute (SSRI). Duke University. – 2006. – November, 9-10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cgge.duke.edu/pdfs/workshop/Dannenberg_Presentation.pdf.
20. Figiel S. Uwarunkowania rozwoju klastrów rolno-żywnościowych w Polsce / Szczepan Figiel, Justyna Kufel, Dominika Kuberska [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ierigz.waw.pl/download/Mjg5OA>.
21. Hanson J.C. Agricultural Cooperatives and Unions of Cooperatives in Bosnia and Herzegovina: Opportunities for Improvement in Providing Services and Educational Programs for Farmers/ James C. Hanson, Miodrag Matavulj, Gregory Manzuk and John G. Richardson // Journal of Rural Cooperation. – 2010. – Vol. 38. – No. 1. – P. 3-19.
22. Murray C. Social Capital and Cooperation in Central and Eastern Europe – A Framework for Research on Governance / Catherine Murray // Journal of Rural Cooperation. – 2008. – Vol. 36. – No. 1. – P. 3-20.
23. Vilpoux O. F. Agrarian reform and cooperation between settlers in the Midwest of Brazil: An institutional approach / Olivier F. Vilpoux [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.researchgate.net/publication/261716312_Agrarian_reform_and_cooperation_between_settlers_in_the_Midwest_of_Brazil_An_institutional_approach.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2014 р.

*

УДК 330.111.4

**В.Д. ЗАЛІЗКО, кандидат фізико-математичних наук, доцент, докторант
Національний університет Державної податкової служби України**

Шляхи підвищення ефективності виробничих ресурсів сільського господарства України у контексті зміцнення економічної безпеки

Постановка проблеми. Україна – аграрна держава, а її сільське господарство – одна з основних галузей національної економіки,

що відіграє важливу роль у житті як сільських, так і міських жителів. Ефективне управління сільським господарством та використання виробничих ресурсів має вирішальне значення для забезпечення сталого розвитку сільських територій. Економічна

© В.Д. Залізко, 2014

6. Клокар О. Сільськогосподарська кооперація в Україні: ретроспективний та перспективний аналіз ефективного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk_files/2011/2011_10/11_10_22.pdf
7. Кооперація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Кооперація>.
8. Кротокин П.А. Взаимопомощь как фактор эволюции / П.А. Кротокин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.klex.ru/cjr>.
9. Львівські села рятуватимуть кооперацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://grim.in.ua/photo/2013/09/30/2379>.
10. Малік М.Й. Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / М.Й. Малік, О.А. Козак / Розвиток сільських територій: Сільськогосподарська кооперація. – Зб. наук. праць економістів-аграрників. – Львів: Львівський нац. ун-т ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, 2012. – С. 7-13.
11. Павличенко М.Г. Розвиток кооперації в молочній галузі / М.Г. Павличенко // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 38-48.
12. Пантелеймоненко А.О. Неприбуткова природа кооперативних організацій / А.О. Пантелеймоненко // Українська кооперація: Електронний журнал. – 2009. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcoop-journal.com.ua/2009-2/num/pantelejmonenko.htm>.
13. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України на 2013-2020 роки. – К.: Союз сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coop-union.org.ua/wp-content/uploads/ProgrammSOK_new_ver.pdf (проект).
14. Сіра Е.О. Соціально-економічні проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні / Е.О. Сіра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2014/Economics/12_156348.doc.htm.
15. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский. – М.: Экономика, 1989. – 496 с.
16. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. – Львів: Кальварія, 2008. – 308 с.
17. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. Хайек. – М.: Новости, 1992. – 304 с.
18. Черевко Г.В. Явище кооперації в аграрній економіці: проблеми розвитку / Г.В. Черевко / Наукові і практичні аспекти сільської кооперації. Зб. наук. доп. – Львів: Львівський нац. аграр. ун-т, 2013. – С. 200-205.
19. Dannenberg P. The importance of Agrarian Clusters and Chains in Rural Areas – examples from Poland and Germany / Peter Dannenberg. – Workshop “Industrial Upgrading, Offshore Production and Labor” / Social Science Research Institute (SSRI). Duke University. – 2006. – November, 9-10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cgge.duke.edu/pdfs/workshop/Dannenberg_Presentation.pdf.
20. Figiel S. Uwarunkowania rozwoju klastrów rolno-żywnościowych w Polsce / Szczepan Figiel, Justyna Kufel, Dominika Kuberska [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ierigz.waw.pl/download/Mjg5OA>.
21. Hanson J.C. Agricultural Cooperatives and Unions of Cooperatives in Bosnia and Herzegovina: Opportunities for Improvement in Providing Services and Educational Programs for Farmers/ James C. Hanson, Miodrag Matavulj, Gregory Manzuk and John G. Richardson // Journal of Rural Cooperation. – 2010. – Vol. 38. – No. 1. – P. 3-19.
22. Murray C. Social Capital and Cooperation in Central and Eastern Europe – A Framework for Research on Governance / Catherine Murray // Journal of Rural Cooperation. – 2008. – Vol. 36. – No. 1. – P. 3-20.
23. Vilpoux O. F. Agrarian reform and cooperation between settlers in the Midwest of Brazil: An institutional approach / Olivier F. Vilpoux [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.researchgate.net/publication/261716312_Agrarian_reform_and_cooperation_between_settlers_in_the_Midwest_of_Brazil_An_institutional_approach.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2014 р.

*

УДК 330.111.4

**В.Д. ЗАЛІЗКО, кандидат фізико-математичних наук, доцент, докторант
Національний університет Державної податкової служби України**

Шляхи підвищення ефективності виробничих ресурсів сільського господарства України у контексті зміцнення економічної безпеки

Постановка проблеми. Україна – аграрна держава, а її сільське господарство – одна з основних галузей національної економіки,

що відіграє важливу роль у житті як сільських, так і міських жителів. Ефективне управління сільським господарством та використання виробничих ресурсів має вирішальне значення для забезпечення сталого розвитку сільських територій. Економічна

© В.Д. Залізко, 2014

безпеку останніх залежить від ефективності соціальних, екологічних, економічних, правових і політичних складових системи господарювання, а також вміння протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам. Особливого значення набуває зростання ефективності виробництва у сільському господарстві України на сучасному етапі виходу з економічної кризи, нарощування виробництва конкурентоспроможної продукції, зміцнення економічної безпеки сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз рівня продуктивності праці, рентабельності й урожайності дає змогу оцінити ефективність суспільного виробництва у сільському господарстві. Саме в цих показниках акумулюється в тісному поєднанні ефективність використання робочої сили, земельних, матеріально-технічних і фінансових ресурсів. Підвищення рівня зазначених показників належить до вирішальних умов розвитку сільськогосподарського виробництва та на цій основі забезпечення значного поліпшення добробуту Українського народу, зміцнення економічної безпеки сільських територій. Тому дослідження проблем зростання ефективності сільськогосподарського виробництва у взаємозв'язку із соціально-економічними, техніко-технологічними й організаційними чинниками дії на нього є надзвичайно актуальним із погляду сучасної економічної теорії та практики, про що доводить ряд публікацій таких учених, як Б. Вілсон [1], П. Вінтерс [2], К. Вульф [3], Б. Дірк [4], К. Крупнік [5], М. Талавира [6] й ін.

Значний внесок у вивчення стану сільськогосподарського виробництва та розроблення напрямів підвищення його ефективності зробили такі економісти: С. Азізов [7], М. Гуменюк [8], В. Месель-Веселяк [9], Л. Молдаван [10], Л. Паламарчук [11], Б. Пасхавер [10], П. Саблук [9], Г. Савицька [12] О. Шубравська [10] й ін.

Але поза увагою цих учених залишилися ряд теоретичних і практичних аспектів дослідження особливостей використання виробничих ресурсів у сільському господарстві України в контексті зміцнення економічної безпеки сільських територій за сучасних умов.

Мета статті – розробка методики визначення рівня ефективності виробництва у

сільському господарстві України та з'ясування перспективних напрямів його підвищення у контексті зміцнення економічної безпеки сільських територій.

Виклад основних результатів дослідження. Перехід від техногенного економічного до соціально-економічного розвитку на засадах сталості в сучасних умовах повинен стати новою якістю функціонування сільськогосподарських виробників. Замість традиційної економічної ефективності, заснованої на оцінці прибутковості виробництва, необхідним стає дотримання комплексного критерію соціально-економічної ефективності, де на одне з перших місць виходить питання зміцнення економічної безпеки сільських територій та України загалом.

Діяльність сільськогосподарських суб'єктів має бути спрямована не лише на розширення виробництва продукції, а й підвищення ефективності використання ресурсів: праці, капіталу (природного та людського), землі й підприємницьких здібностей.

Для оцінки економічної ефективності сільськогосподарського виробництва ряд учених С. Азізов, П. Камінський, В. Скупий і Г. Савицька – вказують на необхідність застосування такої системи показників:

виробництво валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, на середньорічного працівника, на 1 люд.-год, на 1 грн основних виробничих фондів та оборотних засобів;

розмір поточних витрат виробництва на 1 грн валової продукції;

розмір валового й чистого доходу (прибутку) на 1 га сільськогосподарських угідь, на середньорічного працівника, на 1 люд.-год, на 1 грн основних виробничих фондів і оборотних засобів;

рівень рентабельності й норма прибутку (чистого доходу) сільськогосподарського виробництва [7].

На нашу думку, оскільки сільськогосподарське виробництво – це лише елемент системи економічної безпеки сільських територій, то доцільно використати системний підхід для оцінки ефективності діяльності сільськогосподарських виробників, а саме – ввести в розгляд систему показників, які характеризують ефективність використання

ресурсів. Зазначимо, що наукові підходи до визначення рентабельності реалізованої продукції, продуктивності праці та інших показників вже досить давно сформовані й достатньо універсальні та без спеціальних посилок успішно використовуються у багатьох дослідженнях (наприклад, у дисертаційному дослідженні Ю. Бицюри [13]). Враховуючи особливості сільського господарства виходячи з чотирьох основних виробничих ресурсів: праця, земля, капітал і підприємницькі здібності, для оцінки їх ефективності загальноприйнятим є використання таких показників: продуктивність праці, урожайність, фондівдача, рентабельність.

Нагадаємо, що в цілому ефективність визначається як відношення результату до витрат. У зв'язку з відсутністю даних про обсяг капіталу за весь період 1990-2012 років, для аналізу не було застосовано цей показник. Рівень ефективності використання кожного фактора виробництва та суспільного виробництва в цілому визначається за допомогою системи показників. Так, зміну ефективності використання праці, землі й підприємницьких здібностей можна визначити за допомогою показників: продуктивності праці, врожайності та рентабельності відповідно. Під час обчислень індекс обсягу виробництва продукції (у % до базового року) визначатимемо як відношення індексу обсягу виробництва продукції до відповідного індексу цін виробників; продуктивність праці з розрахунку на одного зайнятого (у цінах базового року) збігатиметься із відношенням доходу від реалізації продукції до добутку індексу цін і чисельності працівників; рентабельність реалізованої продукції обчислюватимемо як частку валового прибутку до собівартості продукції; урожайність – як відношення обсягу вирощеної продукції до площі земельних угідь.

Розрахунок та порівняння динаміки відповідних показників й індексів за різні роки дасть можливість на основі аналізу емпіричних даних діяльності суб'єктів сільського господарства з'ясувати закономірності та тенденції її впливу на ефективність виробництва в умовах трансформаційної економіки України.

На основі індексного методу, скориставшись окремими показниками, які можна розрахувати за даними Державної служби

статистики України, розробимо власну методику оцінювання ефективності виробництва. Це дасть змогу виявити чинники, які сприяють або перешкоджають ефективності використання ресурсів, розробити заходи щодо підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських виробників, що позитивно вплине на зміцнення економічної захищеності країни.

Для забезпечення методологічної єдності усіх показників й однозначної оцінки рівня і динаміки досліджуваного явища аналітично визначимо інтегральний індекс ефективності виробництва, який побудуємо на основі розрахунків середнього геометричного чотирьох агрегованих індексів, для яких характерна адитивна властивість (ваги у всіх індикаторів приймемо за 1).

Отже, для розрахунку інтегрального індексу ефективності виробництва ІЕВ використаємо формулу:

$$I_{EB} = \sqrt[4]{I_e \cdot I_{np} \cdot I_p \cdot I_y}, \quad (1)$$

де Ів – індекс обсягу виробництва продукції; Іпп – індекс продуктивності праці з розрахунку на одного зайнятого; Ір – індекс рентабельності реалізованої продукції; Іу – індекс урожайності (вираз під знаком радикала невід'ємний).

Оскільки усі із зазначених індикаторів є стимуляторами для визначення ефективності виробництва, то індекс і-го показника загального індексу певного року визначатимемо за формулою:

$$I_i = \frac{X_i - X_{i \min}}{X_{i \max} - X_{i \min}}, \quad (2)$$

де Іі – індекс і-го показника інтегрального індексу ефективності виробництва певного року; Хі – і-й показник певного року, що характеризує ефективність використання ресурсів; Хі max та Хі min – відповідно максимальне й мінімальне значення усереднених і-х показників за досліджуваний період часу.

Використовуючи формулу (2) досліджувані показники були приведені до коректної форми для забезпечення порівняльності й зіставності (пронормовані).

Комплексне застосування вищезазначеної методики, на нашу думку, дасть змогу здійснити відносно коректний і глибокий аналіз проблем ефективності використання ресур-

сів у сільському господарстві України та одержати ряд нових наукових результатів.

Підвищення рівня економічної ефективності й активізація соціальної відповідальності сільськогосподарських виробників перед суспільством повинна бути реалізована в рамках соціально-економічної державної політики. Проте практика виявляє недостатню ефективність існуючих економічних та управлінських механізмів, покликаних реально заінтересувати сільськогосподарських виробників у розв'язанні економічних і соціальних проблем сільських територій. Тому соціально-економічна політика держави має бути спрямована передусім на регулювання діяльності сільськогосподарських підприємств, націлення їх на ефективне використання виробничих ресурсів та розв'язання соціально-економічних проблем сільських територій.

Реалізація функції контролю й аналізу ступеня соціально-економічної відповідаль-

ності сільськогосподарських виробників можлива лише за умови розробки системи показників її оцінки. Нині в світі не існує єдиної загальновизнаної методики її оцінки, тому використаємо власну методику оцінювання економічної ефективності виробництва. При цьому скористаємося даними Державної служби статистики України за період 1990–2012 років.

Системний аналіз показників діяльності сільськогосподарських виробників України, які характеризують ефективність використання ресурсів (табл. 1), дає можливість стверджувати, що зміна індексу обсягу виробництва продукції сільського господарства, обчисленого у постійних цінах базового 1990 року, характеризується загальною тенденцією до зменшення з 1990 по 1999 рік, а з 2000 по 2012 рік – проявляється чітка тенденція до зростання, яка характерна і для 2013 року.

1. Основні показники діяльності сільськогосподарських виробників України, які характеризують ефективність використання ресурсів

Рік	Індекс обсягу виробництва продукції сільського господарства, % до 1990 року	Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах із розрахунку на одного зайнятого, у постійних цінах 2010 року, грн	Рентабельність сільськогосподарського виробництва, %	Урожайність зернових культур, ц/га
1990	100,0	50388,5	42,6	35,1
1991	86,8	42826,6	56,2	26,5
1992	79,6	36369,7	118,9	27,9
1993	80,8	36707,5	116,2	32,1
1994	67,5	31117,5	57,8	26,8
1995	65,0	30254,8	13,6	24,3
2001	58,9	34577,2	18,3	27,1
2002	59,6	40728,8	4,9	27,3
2003	53,0	38007,0	12,6	18,2
2004	63,5	63376,9	8,1	28,3
2005	63,5	72621,9	6,8	26,0
2006	65,1	83854,6	2,8	24,1
2007	60,9	88571,3	15,6	21,8
2008	71,3	127372,5	13,4	34,6
2009	70,0	131332,0	13,8	29,8
2010	68,9	132680,4	21,1	26,9
2011	82,7	165229,0	27,0	37,0
2012	78,9	159679,0	20,5	31,2
2013	89,4	201216,9	11,2	39,9

Джерело: Складено автором за даними: [14, 15, с.38, 48, 54; 16, с.162].

Катастрофічне падіння виробництва сільськогосподарської продукції у 1990–2001 роках зумовлене не лише природними факторами, а й системною трансформаційною кризою вітчизняної економіки, нераціональною організацією виробництва, руйнацією економічних механізмів і подрібненням

сільськогосподарських підприємств. Крім зазначених факторів, на нашу думку, головними причинами занепаду сільського господарства України є: масовий та неконтрольований суспільством характер приватизації, який штучно спричинив доведення підприємств до занедбаного стану; високий рі-

вень корупції й тіньової економіки; недоступність до кредитів; незбалансовані ціни між пально-мастильними матеріалами, технікою, запчастинами та закупівельними цінами на сільськогосподарську продукцію; значна зношеність основних засобів; низька частка чистих інвестицій у капітальних інвестиціях; низький рівень інноваційної активності сільськогосподарських виробників й ін.

Поступовий вихід із системної кризи 90-х років починається з 2001 року, коли відбулося значне збільшення інвестицій та попиту на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому й зовнішніх ринках. Як результат, почав збільшуватися обсяг її виробництва. Але, незважаючи на те, що він зріс за період 2001–2012 років в 1,5 раза, обсяг сільськогосподарської продукції ще не досяг навіть рівня 1990 року.

Серед позитивних моментів відзначимо, що сільськогосподарське виробництво виявилось стійким до впливу світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Так, поряд зі зменшенням реального ВВП в Україні у 2009 році на 14,8% [16, с.30], виробництво сільськогосподарської продукції знизилось лише на 1,8% [16, с.137].

Аналогічною до зміни індексу обсягу виробництва продукції сільського господарства є динаміка продуктивності праці. Так, за 1990–2000 роки продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах знизилася з 50388,5 до 24103,8 грн (на 52,2%). У подальшому спостерігається тенденція до стрімкого зростання цього показника до 159679,0 грн у 2012 році (в 6,6 раза), що зумовлено позитивною дією багатьох факторів, зокрема: підвищенням рівня технічної оснащеності виробництва: механізації й автоматизації; зростанням професійно-кваліфікаційного рівня робітників; поліпшенням якості управління та організації виробництва.

Особливістю динаміки рентабельності сільськогосподарського виробництва є те, що поряд зі зменшенням обсягів продукції у сільському господарстві у 1990–1995 роках рівень рентабельності був додатний. Проте системна економічна криза 90-х років негативно позначилася на прибутковості вітчизняних сільськогосподарських підприємств і за період 1995–2000 років вони переважно

одержали збитки. З поступовим пожвавленням вітчизняної економіки рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва зростав й у 2012 році досяг 20,5%, що переконує про наявність тенденції до зростання темпів валового прибутку. Зауважимо, що в умовах значної тінізації економіки України (за різними даними до 50%), одержання й офіційне декларування якомога більшого прибутку має важливе соціальне значення. Адже податкові відрахування з прибутку до державного бюджету є основою для розвитку соціальних програм і зміцнення економічної безпеки сільських територій.

Поряд із продуктивністю праці й рентабельністю, важливим показником для аналізу ефективності використання виробничих ресурсів є врожайність, оскільки рослинницька галузь в Україні є локомотивом сільської економіки (у 2013 році було зібрано абсолютний максимум зернових, який значно перевищив рівень 1990-го). Разом із тим урожайність – доволі динамічний показник, який характеризується передусім ефективністю використання землі та дією природно-кліматичних факторів. В Україні врожайність зернових культур мала тенденцію до зниження у 1990–2000 роках – із 35,1 до 19,4 ц/га, а в подальші роки в цілому зростала і в 2013-му досягла рівня 39,9 ц/га. Це є позитивною тенденцією, незважаючи на те, що в структурі посівів починають домінувати сільськогосподарські культури, які значно виснажують землю (соняшник, ріпак тощо).

На показники врожайності більшості сільськогосподарських культур негативно впливає недостатня кількість внесення мінеральних і органічних добрив. В основному сільгоспвиробники застосовують спрощені технології вирощування й тільки дещо більше половини посівних площ удобрюються, а норми застосування мінеральних добрив у 4–6 разів менші, ніж технологічно необхідні. Має місце збільшення мінеральних добрив при суттєвому скороченні внесення органічних [8, с. 94]. Інтенсифікація землеробства, зростання навантаження на земельні ресурси, безконтрольне застосування засобів хімізації в умовах низької технологічної культури призводять до погіршення якості ґрунтів, зниження їхньої родючості, розвитку ерозій-

них процесів [11, с.113]. Все це пояснює, чому в Україні врожайність зернових культур майже вдвічі нижча, ніж у Франції, Німеччині та інших високорозвинутих країнах світу і показує шляхи підвищення ефективності вітчизняного рослинництва.

Підсумовуючи результати функціонування за 1990–2012 роки суб'єктів сільського господарства в Україні, проаналізуємо динаміку рівня кожної із складових загального індексу ефективності виробництва. Зауважимо, що характер зміни кожного з індикаторів відповідає динаміці попередньо проаналізованих показників, що характеризують ефективність використання виробничих ресурсів. Так, нестабільною є динаміка індексу обсягу виробництва продукції сільсько-

го господарства. За період із 1990 по 2000 рік цей індикатор зменшився з 1 до 0, тобто з найвищого до найнижчого рівня. У подальшому спостерігалася тенденція до зростання й у 2012 році він досяг рівня 0,590. Індекс продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах за 1990–1999 роки знизився з 0,186 до 0 і досяг найвищого значення 1 у 2011 році. Індекс рентабельності сільськогосподарського виробництва був максимальним у 1992 році та знижувався до 1998-го, після чого почав поступово зростати й досяг рівня 0,337 у 2012 році. Індекс урожайності зернових культур мав низький рівень у другій половині 90-х років, а також у 2003-му (у зв'язку з посухою і неврожаєм), а в 2011 році досяг максимального значення.

2. Індикатори ефективності виробництва у сільському господарстві України

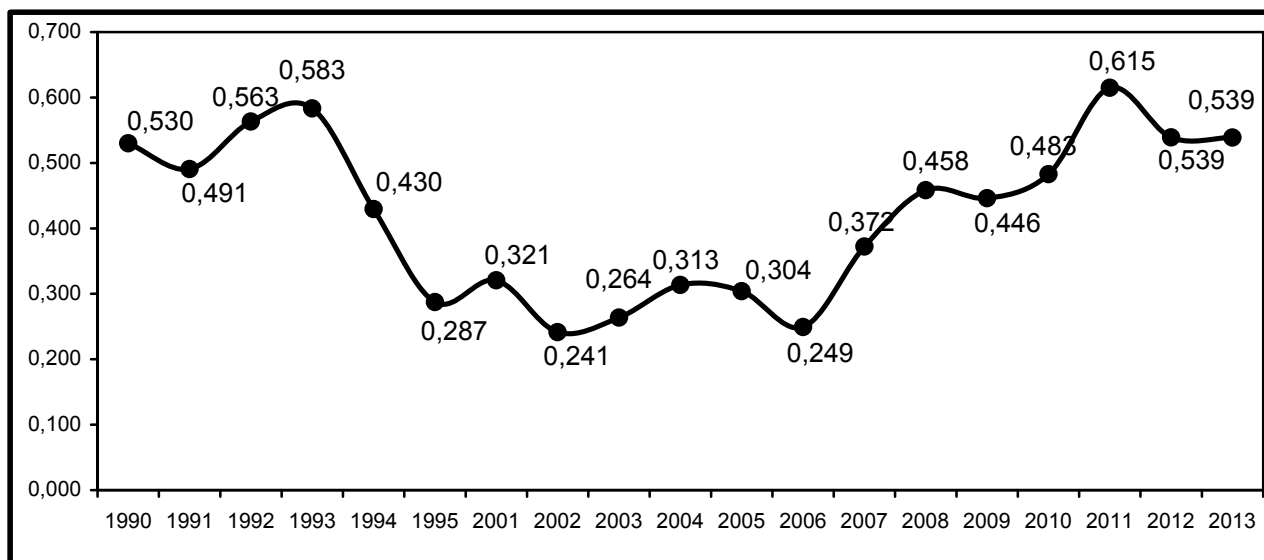
Індикатори	1990	1991	1992	1993	1994	1995	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Індекс обсягу виробництва продукції сільського господарства	1,000	0,868	0,796	0,808	0,675	0,650	0,589	0,596	0,530	0,635	0,635	0,651	0,609	0,713	0,700	0,689	0,827	0,789	0,894
Індекс продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах із розрахунку на одного зайнятого	0,250	0,213	0,181	0,182	0,155	0,150	0,172	0,202	0,189	0,315	0,361	0,417	0,440	0,633	0,653	0,659	0,821	0,794	1,000
Індекс рентабельності сільськогосподарського виробництва	0,358	0,473	1,000	0,977	0,486	0,114	0,154	0,041	0,106	0,068	0,057	0,024	0,131	0,113	0,116	0,177	0,227	0,172	0,094
Індекс урожайності зернових культур, ц/га	0,880	0,664	0,699	0,805	0,672	0,609	0,679	0,684	0,456	0,709	0,652	0,604	0,546	0,867	0,747	0,674	0,927	0,782	1,000
Індекс ефективності виробництва у сільському господарстві	0,530	0,491	0,563	0,583	0,430	0,287	0,321	0,241	0,264	0,313	0,304	0,249	0,372	0,458	0,446	0,483	0,615	0,539	0,539

Джерело: Складено автором за даними: [14, 15, с.38, 48, 54; 16, с.162].

Використовуючи формулу 1 обчислимо інтегральний індекс ефективності виробництва у сільському господарстві України, динаміка якого є досить хвилювальною (рис). У цілому за 1990–2000 роки цей індекс мав тенденцію до зменшення з 0,53 до 0,29 із незначним похвалленням у 1991–1993 роках. Значне падіння ефективності виробництва у сільському господарстві України переважно зумовлене вищезазначеними причинами, що призвели до катастрофічного скорочення обсягу виробництва.

У 2000–2013 роках інтегральний індекс ефективності виробництва у сільському господарстві в цілому зріс до рівня 0,539 (пере-

важно за рахунок підвищення продуктивності праці та врожайності), але характеризувався циклічною динамікою. Найвищий рівень цього індикатора був у післякризовому 2011 році (0,615) і перевищив рівень 1990 року (0,534). Одержані результати показують, що інтегральний індекс ефективності виробництва у сільському господарстві України досить швидко реагує на дію природних, трудових, капітальних факторів та зміни у соціально-економічному розвитку країни і його доцільно використовувати як один із важливих індикаторів для визначення рівня економічної безпеки національної економіки.

**Динаміка інтегрального індексу ефективності виробництва
у сільському господарстві України**

Джерело: Складено автором.

Висновки. На основі методики оцінювання ефективності виробництва, визначено загальну тенденцію до зміни показників, які є визначальними в оцінці рівня ефективності використання ресурсів (зокрема, продуктивності праці, рентабельності, врожайності). Аналіз результатів застосування цієї методики дав змогу виявити загальну позитивну тенденцію до підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в Україні за період 2000–2013 років. Разом із тим ефективність сільськогосподарського виробництва України у 1990 і 2012/2013 роках була приблизно однаковою, незважаючи на те, що обсяги виробництва у 2012 році були на 21% нижчими, ніж у 1990 році. Цей парадоксальний факт пояснюється зменшенням виробництва, що зумовлено багатьма факторами: трансформаційною кризою, цілеспрямованим знищенням сільського виробництва (особливо тваринництва), безгосподарність під час приватизації, зменшення підтримки з боку держави та ін. Тут також враховано, що виробництво сільськогосподарської продукції хоч і зменшилося, скоротилася чисельність працівників, але за рахунок застосування нових технологій (техніки й агрохімії), передусім потужними агрохолдингами, в цілому зросла ефективність використання ресурсів (особливо продуктивність праці).

Запровадження системи моніторингу і рейтингування соціально-економічної ефективності діяльності сільськогосподарських виробників дає змогу виявити чинники, які сприяють або перешкоджають досягненню сталого розвитку, розробити заходи щодо підвищення ефективності функціонування суб'єктів сільського господарства та визначити пріоритетні завдання для посилення економічної безпеки сільських територій.

Державі необхідно створити умови для підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських виробників. Основними напрямками підвищення ефективності виробництва у сільському господарстві України є: забезпечення раціонального ведення сільськогосподарського виробництва й запровадження наукових засад землекористування та ведення тваринництва, яке нині знаходиться в критичному стані; розвиток виробництва альтернативних видів енергії; завершення земельної реформи формуванням ринку землі; розвиток форм господарювання, інтеграції й кооперації виробництва у напрямі формування великотоварних, середніх та малих господарських структур; техніко-технологічна модернізація сільського господарства; розвиток аграрного ринку для забезпечення доступу сільськогосподарських виробників до організованих каналів збуту продукції; забезпечення доступними кредитами й пільгами сільськогосподарських ви-

робників; реформування управління аграрним сектором, формування ефективної системи інноваційного забезпечення агропромислового виробництва; розвиток сільських територій розширенням можливостей сільських територіальних громад на основі збільшення ресурсів місцевих бюджетів, насамперед за рахунок розвитку підприємництва та залучення інвестицій у виробничу й соціальну сфери; розвиток зовнішньоекономічної діяльності підтримкою експорту,

створенням сприятливих умов для його збільшення, захистом вітчизняних сільськогосподарських виробників на світовому ринку.

Відсутність мотивації суб'єктів сільського господарства до одночасного збільшення й ефективнішого використання виробничих ресурсів та зміцнення економічної безпеки сільських територій вимагає негайної розробки стратегії їх соціально-економічного розвитку, яка враховуватиме вищезазначені пропозиції.

Список використаних джерел

1. *Wilson Barry K.* Farming the System. How Politics and Farmers Shape Agricultural Policy / Wilson Barry K. Saskatoon, Saskatchewan, 1990.
2. *Winters Paul.* Patterns of Rural Development: A Cross-Country Comparison Using Microeconomic Data. / Paul Winters, Timothy Essam, Benjamin Davis, Alberto Zezza, Calogero Carletto and Kostas Stamoulis. – ESA Working Paper No. 08-06 August 2008. – 36 p.
3. *Wolf C. (Jr.).* Markets or Governments. Choosing Between Imperfect Alternatives / Wolf C. (Jr.). Cambridge, The MIT Press, 1988.
4. *Dirk B.* Agriculture, Development, and Urban Bias / B. Dirk, D. Headey // World Development 36.8: 1342–64.
5. *Krupnik K.* Development of rural areas in cultural landscape / K. Krupnik, M. Brozek // Геодез., картогр. і аерофотознімання: Укр. міжвід. наук.-техн. зб. – 2007. – Вип. 68. – С. 24–29.
6. *Talavyryia M. P.* New agrarian policy of Ukraine / M. P. Talavyryia // IAMO Forum 2006 “Agriculture in the Face of Changing Markets, Institutions, and Policies: Challenges and Strategies”. – Halle, Germany. – 2006.
7. *Азізов С.П.* Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: підруч. / С.П. Азізов, П.К. Канінський, В.М. Скупий; за ред. С.П. Азізова. – К.: ІАЕ, 2001. – 834 с.
8. *Гуменюк М.М.* Ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами регіону / М.М. Гуменюк // Вісн. Дніпропетровського держ. аграр. ун-ту. – 2012. – № 1. – С.91–95.
9. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян (за матеріалами обстеження) / М-во аграр. політики України, Укр. акад. аграр. наук, Ін-т аграр. економіки; П.Т.Саблук, В.Я.Месель-Веселяк, Ю.Я.Лузан та ін.; за ред. П.Т.Саблука та ін. – К.: 2001. – 378 с.
10. *Пасхавер Б.Й.* Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва / Б.Й. Пасхавер, Л. В. Молдаван, О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 3–9.
11. *Паламарчук Л.* Ефективність використання сільськогосподарських земель у нових умовах господарювання / Л. Паламарчук, В. Корнієнко // Вісн. Львівського нац. аграр. ун-ту. – 2013. – № 20(2). – С.113–117.
12. *Савицька Г.В.* Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. – 3-тє вид., випр. і доп. / Г. В. Савицька. – К.: Знання, 2007. – 668 с.
13. *Бицюра Ю.В.* Акціонерна власність як фактор сталого економічного зростання в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.01 „Економічна теорія та історія економічної думки” / Ю.В. Бицюра; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Національний педагогічний ун-т імені М.П. Драгоманова. – К., 2009. – С. 218.
14. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
15. Сільське господарство України за 2012 рік: Стат. зб.; за ред. Н.С. Власенко. – К.: Держ. служба статистики України, 2013. – 402 с.
16. Статистичний щорічник України за 2012 рік; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Держ. служба статистики України, 2013. – 552 с.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2014 р.

* * *

R.M. BEZUS, PhD of economic, associate professor (docent)
N.P. DUBROVA, PhD of economic, associate professor (docent)
Dnipropetrovs'k State Agrarian and Economic University

The role of ecological, economic and educational imperatives in development of organic agricultural production

The modern society is based on the anthropocentric type of world outlook, according to which nature as a basis of a human live activity has been considered as a mean of existence, but has not been considered as an object of care and preservation during many years. Tendencies of development and success of the science and technical progress stipulated formation of a consumer character of the civilization, which caused atrophy of moral basics that resulted in a spiritual crisis. Such attitude to nature formed a respective type of social behavior. Taking into consideration this type of behavior, the humanity causes a threat of ecological catastrophe (green-house effect, acid rains, raw and energetic crisis etc.).

Scientific problem. Scientists note that gradual humanity's consciousness of potential insecurity of the anthropocentric model of nature consumption being especially topical under modern ecologic conditions facilitates formation of a new type of world outlook, according to which a human begins to understand that he or she is one of live organisms of the biosphere. A human begins to realize priority of mutual existence with nature. Consequently, there is a need of ethics oriented on formation of a sense of personal and collective responsibility for a state of the biosphere before the modern and the future generations. In the majority of current scientific researches there is a proposition of the sustainable development concept as one of ways of outcoming a possible global ecological crisis. Applied realization of the sus-

tainable development concept in a sector of agricultural production is implementation of organic agricultural production in an activity of agricultural producers of Ukraine, in particular in the organic arable farming.

Analysis of recent researches and publications. Working papers of N. A. Berlach [1], T. P. Halushko, L. M. Korsak [2], P. V. Pysarenko [3] etc. are dedicated to examination of theoretical basics of the sustainable development concept and organic agriculture.

Notwithstanding a considerable discussion regarding implementation of organic arable farming in an activity of domestic agricultural producers on the basis of sustainable development, scientists and economists pay inconsiderable attention to possible consequences for both the agriculture and the society in general.

The objective of the article is to determine necessity and expediency of implementation of principles and methods of the organic agricultural production in Ukraine and possible social and economic consequences and also establishment of interrelation between development of the organic agricultural production and a level of education, a state of the environment and the economy.

Statement of the main results of the study. The concept "sustainable development" at first appeared in the 70th of the XX century in the process of work of the Rome club created in order to analysis and to search ways of solution of global problems. This concept gradually expands and becomes popular due to the Forum of Millennium 2000, the Monterrey Conference 2002, and the Johannesburg Summit 2002, the

participators of which recognized the concept of sustainable development as an uncontested life strategy of the humanity in the XXI century [2].

Within the context of sustainable and ecologically balanced development the strategy of human activity shall oriented on maximization of preservation of natural resources and minimization of interference in the biosphere. This requirement to some extent restricts a contemporary economic activity, in particular, taking into account non-sustainability of mineral and ecological resources. One of the main tasks of changeover to a society of sustainable development is attaining of dynamic equilibrium within the system "society – environment".

The main criteria of the sustainable development are an ability of economic system to meet food and social needs of population during a long-term period on the basis of balanced usage of scarce resources and, simultaneously, an ability to use scarce resources in the future, and an ability to preserve and to augment natural potential [2,7].

The concept of sustainable development significantly depends on rational, careful, and respectful attitude to nature. According to this, the development of organic production in the agricultural sector basing on implementation of the organic arable farming as an alternative of chemical and technological intensification of agriculture becomes topical. Exactly the organic arable farming connects well positive consequences of educational, ecological, and economic imperatives within its principles by attenuation of technogenic pressure on the environment, at the same time enhancing quality of products and a level of used technologies.

The organic agriculture can be defined as a type of attitude to agriculture aimed at formation of stable, from the humanity's point of view, quality of the environment and an economically substantiated productive system. The main idea contemplates usage of self-regulative mechanisms of agricultural ecosystems, local resources and resources obtained in an area of activity, management of ecological and biological processes and reactions. Usage of external chemical as well as organic sources of the energy is restricted to a possible extent. The main aim of the organic agriculture is optimization of indices of society health and productiv-

ity of interdependent natural systems, e.g. soil lives, plants, animals, and humans [3].

Scientific literature does not consist of the sole definition of the concept of organic agriculture. The Law of Ukraine "On production and circulation of organic agricultural goods and raw materials" of 03.09.2013 notes that production of organic goods (raw materials) is a production activity of natural and legal entities (including growing and processing), in the process of which fertilizers, pesticides, genetically modified organisms, conservants etc. are not used and methods, principles, and rules determined by this Law are used at all levels of production (growing and processing) in order to obtain natural (ecologically clear) goods and to preserve and to renew natural resources [4].

The Directive of the European Union №834/2007 determines the organic agriculture as a method of agriculture management, which in the process of its functioning connects the best nature protection means, a high level of biological diversity, preservation of natural resources, and application of high standards of animal treatment aimed at the most entire provision of consumers with products produced on the basis of natural substances and mechanisms [5].

The definition of organic agriculture of the USA Department of Agriculture states that it is a system of production of agricultural goods, which forbids or considerably restrains usage of synthetic combined fertilizers, pesticides, regulators of growth, and food additives to feeding during fattening of animals. Such system is maximally based on season planting changes, usage of plant remains, humus, compost, legumes, manures, organic wastes of production, mineral raw materials, mechanical working the soil, and biological means of pest fighting to enhance productivity and to improve a structure of the soil, to provide rigorous feeding of plants and fighting with weeds and different pests [1].

The National standard of Australia for organic and bio-dynamic agriculture determines organic production as a system of production of food, which uses methods basing on principles of usage of recoverable resources, preservation of the energy, protection and preservation of the soil and water, taking into account requirements of livestock welfare, refusal of usage of fertilizers or synthetic chemicals [6].

The organic agriculture is grounded in the next principles:

1. The principle of health. The organic agriculture shall support and improve health of the soil, plants, animals, humans and the planet as the sole and indivisible unit.

2. The principle of ecology. The organic agriculture shall ground in live ecological systems and cycles, working, mutually existing, and supporting them.

3. The principle of fairness. The organic agriculture shall ground in relationships, which guarantee fairness, taking into consideration the general environment and life opportunities.

4. The principle of care. Management of organic agriculture shall have a cautionary and responsible character to protect health and welfare of the current and the future generations and the environment.

T. O. Chaika suggests that an attitude of a human to nature nowadays obtains the moral importance such as an attitude of a human to a human. Exactly this principle shall be a ground of the new world outlook. The main reference of this outlook should be consciousness of human inclusion in the sole global ecological system, because a human lives within both the social and natural contexts. It is important to understand that the humanity does not an owner of nature, but only is one of members of the nature union and, consequently, does not have privileges. Proclamation of the human unity with the environment and the respect to it, granting to nature the status of a competent subject in interrelationships with a society, is essential within mutual existence "nature – human" [7].

Because of this, there is a need to accentuate the harmonic connection of a human with the environment. The organic arable farming, pasturage of livestock, and natural systems of wild nature used to obtain a harvest shall be compliant with natural cycles and balances. These cycles are universal, but, at the same time, their processes depend on a place of location. Management of the organic agriculture shall be adaptive to local conditions, ecology, culture, and scales. The influence shall be reduced by reiterated usage, utilization, and effective management of materials and the energy in order to support and to enhance ecological quality and

resources protected. The cautionary and the responsibility are key components in choice of methods of management, development, and technologies of the organic agriculture. The science is needed as a guarantor of health, safety, and ecological compatibility of the organic agriculture. In spite of this, scientific knowledge is not enough to successfully manage the organic production. Applied experience, accumulated wisdom, traditional and local knowledge propose effective solutions checked by time. The organic agriculture shall prevent risks by usage appropriate technologies and by refusal of technologies, which consequences to be difficultly forecasted, for instance, such as genetic engineering. The solutions should reflect values and requirements of everybody, whose interests can be violated by a clear and mutual process of decision making.

Consequently, in the process of modern development of the world agricultural sector the attention is shifted from intensification of production, production of a considerable amount of goods, using fertilizers and means of plant protection to a direction of "taking into consideration requirements of welfare of both livestock and plants and humans".

The first result of the organic production is a conscious internal and external restructurization of a style of agricultural thinking. Respectively, if rural inhabitant previously was a carrier of instinctive traditions, nowadays she or he is a carrier of conscious knowledge. For instance, methods of the organic arable farming management facilitate development of a farmer's sense of responsibility regarding a "live organism of the soil". In turn, this process changes the world outlook of a human, his or her moral and ethical principles on the basis of the unity of all live organisms on the Earth.

The main components of the organic agriculture encompass: organic arable farming, processing of agricultural goods, utilization of production wastes, and a system of provision of production with manures, energy-saving technologies, vehicles, and mechanisms. Thus, tendency of connection of the science and the organic production is strictly observed.

Pysarenko P.V. suggests that organic arable farming is a system of arable farming aimed at a balance between productivity of the agroce-

noze and the degradation of environment in order to provide preservation of soil quality for the future generations. Practically, it is a system that entirely or mainly excludes the usage of fertilizers, pesticides, regulators of growth, food additives to ration of animals, and other potentially unsafe substances. Incomings of essential elements are provided on account of: expansion of legume growing, plant remains, humus, green manures, other organic wastes, and raw fertilizers (ores). An aim of the system is to recover natural ecosystems [3].

It is required to emphasize that the organic arable farming is not the return to inveterate forms of economy, but, on the contrary, is development at a qualitatively new and scientifically substantiated level. It has been also proved that the organic agriculture influences natural resources and preserves harmonic correlation between a human activity and the environment, notwithstanding economic crisis, overproduction, and natural catastrophes.

Nowadays biodynamic companies successfully develop almost in the all world countries, because the biological arable farming dramatically reduces pollution of the environment, recovering and gaining the productivity of the soil.

To provide formation of the organic agriculture there is a need to obtain an effective system of provision containing subsystems, namely information, scientific, legal, regulatory systems, which are responsible for communication with an environment of company and conduce to efficiency of functioning of technical and technological, social and labor, organizational and economic, and financial and investment subsystems. The systems mentioned above shall be formed both at the micro and at the macro levels and successfulness of work of these subsystems depends on a level of population education, the environment, and an economy.

To confirm or to disprove a hypothesis about dependence of the organic agricultural production

development on a level of population education, the environment state, and an economy state, there is a need to do correlation analysis, the results of which will be a basis of the correlation Pleiades. The so-called Pearson criterion, i.e. the linear correlation coefficient, is chosen as the basis of the relationship estimation. The formula of the Pearson correlation coefficient is (1):

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{X})(y_i - \bar{Y})}{n - 1 s_x s_y}, \quad (1)$$

x_i та y_i - values of two variables;

$\bar{X}$ та $\bar{Y}$ - average values of two variables (x_i and y_i);

s_x та s_y - standard values of two variables (x_i and y_i);

n - a number of pairs of values [8].

To determine dependence the author selected 13 indices influencing the organic agricultural production development of 122 countries of the world.

In order to achieve objectiveness of the research and comparability of the indices all indices are relative. A list of indices is given in Table.

Since the indices analyzed significantly differ from each other according to their quantity and quality, it is expediently to use not their absolute values, but normative values (from 0 to 1).

Valuation of the indices-stimulators is calculated on the basis of the formula (2) [12]. Such indices consist of indices X1; X3; X5; X7; X8; X10; X11; X12; X13:

$$S_{ij} = (X_{ij} - \min X_{ij}) / (\max X_{ij} - \min X_{ij}), \quad (2)$$

S_{ij} - a valued i index in a j aggregate;

X_{ij} - value of an i index in a j aggregate;

$X_{ij \min}$ - minimal value of an i index in a j aggregate;

$X_{ij \max}$ - maximal value of an i index in a j aggregate.

Outcome indices

Group	Index	Period	Conventional designation
Education	Share of population being before the age of 25 that has secondary education	On average during 2005-2012	X ₁
	Number of pupils per one teacher	On average during 2003-2012	X ₂
	Share of GDP spent for education	On average during 2005-2012	X ₃

Extension table.

Ecology	Exhaustion of natural resources (% of GNP)	On average during 2010-2012	X ₄
	Share of potable water in a general amount of renewable resources	On average during 2007-2011	X ₅
	Ejection of the carbon dioxide as a result of the energy consumption, mt per capita	2013	X ₆
Economy	GDP per capita	2013	X ₇
	Share of an agricultural sector in GDP	2013	X ₈
	Share of an industrial sector in GDP	2013	X ₉
	Share of a service sector in GDP	2013	X ₁₀
Organic agricultural production	Share of organic lands in a general area of country	2012	X ₁₁
	Amount of hectares of organic areas per 100,000 persons	2012	X ₁₂
	Number of operators of an organic market	2012	X ₁₃

The source: calculated on the basis of [9, 10, 11].

At the same time, the normative value of indices-regulators is calculated due to the formula (3) [12]. They include the indices X₂; X₄; X₆; X₉:

$$S_{ij} = (maxX_{ij} - X_{ij}) / (maxX_{ij} - minX_{ij}). \quad (3)$$

The received values of indices should be processed using the statistical package SPSS 17.0 (Statistical Package for the Social Sciences). These data should be used to form a correlation matrix.

The results of calculations given in the correlation matrix show the presence or the absence of linear or inverse dependence and also identify the correlation significance.

The next step is to build the correlation pleiades of indices of development of education, ecology, economy, and organic agricultural production on the basis of the correlation matrix (Figure).

Taking into consideration the correlation matrix and Figure 1, the author may conclude that there are three types of correlation linear relationship between the indices of the group of education and the group of organic agricultural production. The index "Number of operators of an organic market" has neither linear nor inverse correlation for none of indices.

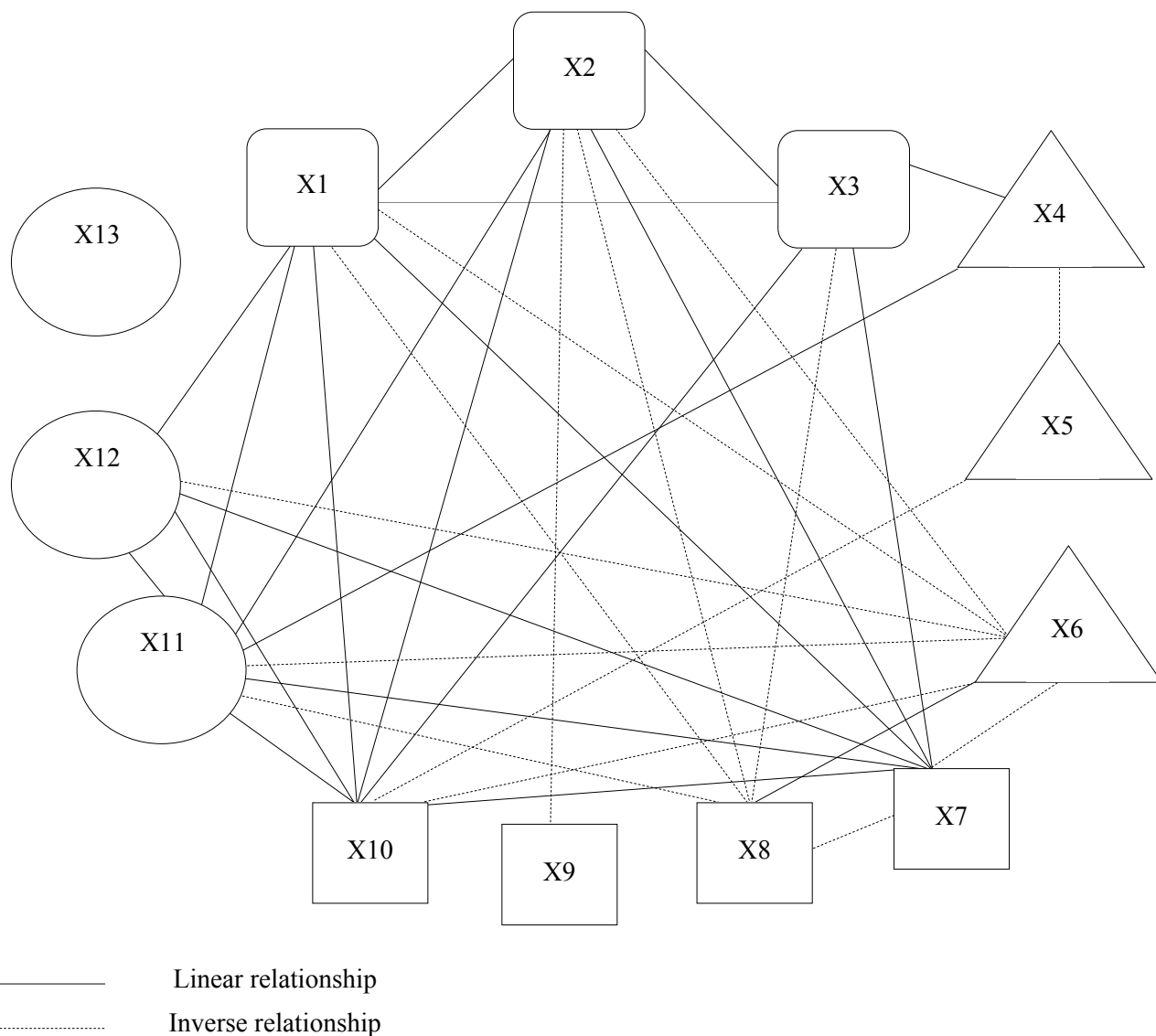
Correlation relationships between indices of the share of population being before the age of 25 that has secondary education (X₁) and the share of GDP spent for education (X₃); the share of population being before the age of 25 that has secondary education (X₁) and the share of organic lands in a general area of country (X₁₁); a number of pupils per one teacher (X₂) and the share of GDP spent for education (X₃); the share of GDP spent for education (X₃) and exhaustion of natural resources (X₄); exhaus-

tion of natural resources (X₄) and the share of potable water in a general amount of renewable resources (X₅); the share of potable water in a general amount of renewable resources (X₅) and the share of a service sector in GDP (X₁₀) have the correlative significance at a level of 0.05. Simultaneously, other relationships have the correlative significance at a level of 0.01.

Within the built correlation pleiades, the relationships X₁-X₂; X₁-X₆; X₁-X₇; X₁-X₈; X₂-X₆; X₂-X₈; X₆-X₇; X₆-X₈; X₇-X₈ have high correlation coefficients in modulus. The values of correlation coefficients characterizing a linear relationship of indices, which are included in the group of indices of education and organic agricultural production, equal the average value.

The analysis of given indices shows that increase of the share of an agricultural sector in GDP negatively influences the share of organic lands in a general area of country. At the same time, increase of the share of a service sector in GDP positively influences the share of the organic soils in a general area of country.

Taking into account the vector of dynamics of dependences between the share of population being before the age of 25 that has secondary education, the share of an agricultural sector in GDP, and the share of organic lands in a general area of country obtained in consequence of the done research on the basis of data of 122 countries, it is possible to conclude that increase of the share of population being before the age of 25 that has secondary education positively influences the share of organic lands in a general area of country.

Correlation pleiades of indices of development of education, ecology, economy, and agricultural organic production

Source: [own research].

Conclusions. Consequently, the change of attitude to nature required by modern economic conditions shall prepare a social and physiological basis to outspread it at a level of mass conscious in order to provide terms for change-over to a new style of arable farming, since saving arable farming contemplate both new technologies and a new style of society life.

At the current level of development of the agricultural sector of Ukraine rural inhabitants unwillingly perceive innovations because of unexpectedness of consequences and a risk of loss of anticipated incomes. Thus, in our opinion, the state shall develop a detailed program of implementation of the organic agricultural

production. Moreover, the plan should encompass an educational direction as well as a material and technical one.

Development of the organic agriculture in Ukraine is a key to entrance into the world markets of food with really qualitative goods, which enable to take an appropriate position as well as to become one of the most considerable world suppliers of ecologically clear products. In terms of such vector of development, there is a need to take into consideration the results obtained in the process of research of interrelations between the development of organic agricultural production in 122 countries and the groups such as education, ecology, and economy.

References

1. *Berlach N.A.* The legal definition of organic farming in Ukraine / N.A. Berlach // [Electronic version]. – Access mode: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/9073>.
2. *Glushko T.P.* The concept of sustainable development as an agricultural philosophy of modern civilization / T.P. Glushko, L.M. Korsak // [Electronic version]. – Access mode: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_66/Glushko.pdf.
3. *Pisarenko P.V.* The essence of organic farming / P.V. Pisarenko // [Electronic version]. – Access mode: http://www.agromage.com/stat_id.php?id=677.
4. Law of Ukraine «On the production and circulation of organic agricultural products and raw materials» from 03.09.2013 p. № 425-VII. [Electronic version]. – Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
5. Directive of European Union №834 / 2007 [Electronic version]. – Access mode: <http://www.eur-lex.europa.eu>.
6. The national standard for organic and biodynamic agriculture [Electronic version]. – Access mode: <http://www.agis.gov.au/organic>.
7. *Chaika T.O.* The environmental impact of conventional agriculture [Text] / T.O. Chaika // Journal of Poltava State Agrarian Academy. – 2013. – №3. – P. 95-99.
8. *Hmurman V.E.* Theory of Probability and Mathematical Statistics: A manual for schools. - 10th edition, stereotype. – Moscow: Higher School, 2004. – 479 p.
9. The World Factbook. [Electronic version]. – Access mode: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>.
10. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends. Helga Willer und Julia LernoudFiBL, IFOAM2014, 1. Auflage Leitfaden / Handbuch, 304 p.
11. Human Development Report 2014. [Electronic version]. – Access mode: <http://hdr.undp.org/en/2014-report>.
12. *Blumin S.L.* Models and methods of decision-making under uncertainty [Text] / S.L. Blumin, I.A. Shuykova. – Li-petsk LEGI, 2001. – 138 p.

The article has been received 09.09.2014

* * *

Новини АПК

Оперативна інформація Мінагрополітики: хід осінньо-польових робіт

Станом на 07 жовтня 2014 року

I. Збирання сільськогосподарських культур

Зернові та зернобобові культури обмолочено на площі 11,8 млн га (80%) при врожайності 38,3 ц/га (у 2013 р. – 34,1 ц/га), намолочено 45,2 млн т зерна, в тому числі: кукурудзи – майже 8,9 млн т, гречки – 172 тис. т, проса – 177 тис. т.

Найвища урожайність зернових у Хмельницькій – 54,2 ц/га, Черкаській – 52,4, Чернівецькій – 51,3, Вінницькій областях – 50,9 ц/га.

Соняшнику з площі 4,5 млн га (87% до прогнозу) намолочено 8,3 млн т, сої – майже 2,3 млн т з площі 1,2 млн га (65%).

Цукрові буряки зібрано на площі 146 тис. га (44% до прогнозу), накопано 6,3 млн т при врожайності 433 ц/га (у 2013 р. – 385 ц/га). Працює 44 цукровий завод (у 2013 р. – лише 25), які від початку виробництва переробили майже 4,2 млн т цукрових буряків та виробили 554,0 тис. т цукру.

II. Посів озимих культур

Озимі зернові посіяно на площі близько 5,4 млн га, або 72% до прогнозу (у 2013 р. – 4,0 млн га), з них: озимої пшениці та тритикале – 4,9 млн га, або 79% до прогнозу;

жита – 122 тис. га, або 59% до прогнозу;

озимого ячменю – 353 тис. га, або 33%.

Озимий ріпак при прогнозованій площі 859 тис. га посіяно на площі 799 тис. га, або 93% (у 2013 р. – 813 тис. га).

Довідково: Озимі зернові прогнозується розмістити на площі 7,5 млн га (на 94,4 тис. га більше ніж у минулому році), в тому числі: пшениці та тритикале – 6,2 млн га (+131,0 тис. га проти минулого року), ячменю – 1,07 млн га (-42,5 тис. га), жита – 206,5 тис. га (+5,9 тис. га).

III. Міндобрива

За оперативними даними областей з урахуванням перехідних залишків у наявності (без урахування АР Крим, Донецької, Луганської областей) є 578,4 тис. т (85% до заявки – 678,1 тис. т), або 79% до минулорічних показників.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 336.2:631.162

*Л.Д. ТУЛУШ, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу податково-бюджетної політики
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Реформування механізму прямого оподаткування сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Фіскальна політика є ключовою компонентою системи державного регулювання економіки, значущість якої проявляється при формуванні сприятливих умов функціонування суб'єктів господарювання, створенні належного інвестиційного клімату, стимулюванні інноваційних процесів. Ефективне використання цієї складової фінансової політики передбачає належне наукове обґрунтування методологічних засад формування та практичних аспектів функціонування податково-бюджетного механізму.

Невід'ємною складовою системи податково-бюджетного регулювання є пряме оподаткування, яке суттєво впливає на економічну мотивацію суб'єктів господарювання й особливості їх фінансового забезпечення. На жаль, ефективність механізму прямого оподаткування у сфері агропромислового виробництва останніми роками знижується. Сучасна фіскальна політика щодо аграрної галузі характеризується безсистемним використанням стимулюючих властивостей податкового механізму, що призводить до порушення конкурентних умов господарювання у галузі та, як наслідок, до певної деформації структури аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам функціонування механізму прямого оподаткування присвячена значна кількість наукових праць різної тематичної спрямованості. Реформування податкового механізму є однією з ключових тем сучасних фахових дискусій, що точаться на

всіх рівнях влади [8] та в професійних колах. Проте варто констатувати, що якість наукових досліджень по цьому напрямку фінансової науки останніми роками суттєво знизилася. Причиною цього є як специфічність даної проблеми, яка вимагає досконалого знання предмета дослідження й відповідного практичного досвіду, так і певне «відсторонення» спеціалістів фінансового профілю, які фахово володіють питаннями оподаткування, від проблеми розробки наукових засад функціонування податкової системи у сфері АПВ.

Вітчизняні експерти, які спеціалізуються на проблемах функціонування податкової системи, такі як В. Андрущенко, В. Вишневський, Т. Єфименко [3], Ю. Іванов [7], А. Крисоватий [9], І. Луніна, В. Мельник, В. Опарін, А. Поддєрьогін [20], А. Соколовська [24], Л. Тарангул та інші фахівці з питань державних фінансів, не приділяють у своїх дослідженнях належної уваги специфіці галузі сільського господарства.

Натомість практики, що відстоюють інтереси сільгосппідприємств (зокрема, представники громадських організацій) [13; 18], які добре розуміються на специфіці функціонування аграрного сектору, у своїх оцінках і пропозиціях не враховують наукових засад формування податкової системи.

За останні роки важко відмітити досить ґрунтовне дослідження по даній науковій проблемі, проте слід віддати належне науковим зусиллям М.Дем'яненка, Д.Деми [2], В.Жука, Н.Малініної [15], О.Непочатенко [17], Н.Прокопенко, В. Синчака [23], С.Юшка [29] й інших дослідників [4; 12; 25].

© Л.Д. Тулуш, 2014

У своїх працях частина авторів більше уваги приділяють правовим, а не економічним питанням функціонування механізму прямого оподаткування [4; 28], інші – лише відзначають його роль у системі державної фінансової підтримки розвитку галузі [11; 16], ще інші – переймаються лише проблемами неналежного наповнення місцевих бюджетів внаслідок надання значних податкових преференцій сільгосппідприємствам [17]; деякі – лише аналізують альтернативність прямого оподаткування з погляду корпоративного податкового менеджменту [1; 14].

Проте питанням вирівнювання умов господарювання в галузі, формування у ній конкурентного середовища й недопущення податкової дискримінації стосовно окремих груп товаровиробників належна увага сучасними дослідниками проблем оподаткування, за рідкісними винятками, не приділяється і дослідження в даному напрямі не проводяться.

Мета статті – узагальнення існуючих проблем функціонування механізму прямого оподаткування сільськогосподарських підприємств та обґрунтування напрямів його розвитку в умовах структурних змін, що відбуваються в аграрному секторі економіки, й актуальних завдань, які ставляться перед системою фінансового регулювання розвитку галузі.

Виклад основних результатів дослідження. Ключовою особливістю функціонування податкового механізму щодо вітчизняного аграрного сектора економіки є його спрямованість на виконання нетипового, специфічного завдання – в умовах дефіциту бюджетних ресурсів та низької ефективності бюджетної підтримки (субсидування) потреб розвитку галузі, його дія спрямовується на виконання стимулюючих завдань.

Забезпечується це, передусім, за рахунок застосування спеціальних режимів оподаткування, які в останні п'ятнадцять років стали невід'ємним елементом механізму державної фінансової підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств.

Одним із різновидів спеціальних податкових режимів для сільськогосподарських підприємств є фіксований сільськогосподарський податок (ФСП), який передбачає особливий порядок оподаткування їхніх дохо-

дів і вже тривалий час застосовується у галузі. Його було запроваджено на заміну низки податків та зборів на всій території України з 1 січня 1999 року – після річного експерименту на базі трьох адміністративних районів трьох різних природно-кліматичних зон. До складу ФСП увійшло дванадцять обов'язкових платежів державі, в тому числі й соціальні внески, об'єкт нарахування яких практично не корелює з площею угідь.

Спочатку планувалося, що ФСП буде тимчасовим режимом – із п'ятирічним строком функціонування (до 1 січня 2004 р.), проте потім строк його дії було пролонговано ще на шість років – до 1 січня 2010 року [6].

Нині, відповідно до норм ПКУ, він є безстроковим – на відміну, наприклад, від спецрежимів справляння податку на додану вартість (ПДВ) у сфері сільськогосподарського виробництва [19].

Із 1 січня 2005 року зі складу ФСП було виключено соціальні внески – фактично ключову його складову, інших суттєвих змін у механізмі його справляння практично не було.

Ідеологія ФСП за час його функціонування суттєво змінилася:

запроваджували його фактично як єдиний обов'язковий платіж державі сільгосппідприємств (за винятком податків, при сплаті яких вони виступають податковими агентами, зокрема ПДВ, ПДФО тощо);

нині з дванадцяти обов'язкових платежів, що входили до складу ФСП при його запровадженні, лишилося фактично лише два – податок на прибуток і земельний податок, тоді як інші два з номінальних чотирьох складових – плата за воду й за торговий патент – практично не відіграють помітної ролі для сільгосппідприємств (не всі вони є їх платниками).

Ключовими завданнями запровадження ФСП були:

спрощення податкових відносин – з урахуванням постійної «нав'язливої» ідеї аграрників щодо застосування єдиного прямого податку (справляння одного комплексного податку з гектара використовуваних угідь);

зниження податкового навантаження в умовах низького рівня сплати податків сільгосппідприємствами (у 1997-1998 рр. сплата податків, що увійшли до складу ФСП, була

на рівні 39-43 %, а в частині соціальних внесків – 23-41 %);

стимулювання розвитку нових господарських структур, що з'явилися на базі колишніх КСП, на етапі їх реформування [26] та в перші роки господарювання за рахунок усунення зв'язку між результатами діяльності й податковими зобов'язаннями.

Передумовами (мотивами) запровадження ФСП стали (табл. 1):

хронічна збитковість сільськогосподарського виробництва в Україні – вперше збитки зафіксовано у 1996 році, а у 1997-1998 роках

вони зростали: частка збиткових сільгосппідприємств у 1997 році становила майже 90%, у 1998-му – 93% від загальної їх кількості; рівень збитковості сільськогосподарської діяльності за ці роки становив відповідно понад 24 % і майже 30 %.

критично низька сплата податків та зборів - особливо у 1997 році, коли рівень спрямування коштів до цільових і позабюджетних фондів (розділ 3 форми № 3 «Звіт про фінансово-майновий стан» бухгалтерського звіту) ледве перевищив позначку 23 %.

1. Фінансові передумови запровадження ФСП

Показник	1996	1997	1998
Рентабельність с.-г. виробництва, %	-11,7	-24,1	-29,5
Частка збиткових підприємств, %	67,2	89,7	92,8
Частка податків і зборів у виручці ¹ , %	17,3	21,6	20,8
Рівень сплати податків і зборів: усього ¹ , %	46,8	39,5	43,2
внесків до цільових та позабюджетних фондів	42,5	23,2	41,7

Джерело: розраховано за даними зведених річних бухгалтерських звітів с.-г. підприємств України.

¹ Без урахування непрямих податків (ПДВ та акцизного збору).

Зрозуміло, що за таких економічних умов вжиття радикальних заходів у сфері оподаткування було економічно виправданим. Справляння податку на прибуток стало зайвим, і, відповідно, звільнення сільгосппідприємств від сплати даного податку виглядало цілком логічним. Причому пільга поширилася практично на всі без винятку сільгосппідприємства - незалежно від організаційно-правової форми та виду діяльності (тваринницького чи рослинницького спрямування).

При запровадженні ФСП податкове навантаження на сільгосппідприємства знизилось в середньому майже втричі. При визначенні ФСП на етапі його запровадження застосовували підвищувальні коефіцієнти (1,5 і 2) – по кожному сільгосппідприємству залежно від розмірів зниження податкового навантаження проти рівня 1997 року, який використовували базу для порівняння.

При цьому суми ФСП на 1 га угідь коливались у 1999-2000 роках у межах 25,3-33,1 грн/га, або 7,2-9,5 дол., або 1,4-1,8 ц зерна пшениці з 1 га.

З урахуванням частки соціальних внесків у структурі обов'язкових платежів державі, що увійшли до складу ФСП (у 1997-1998 рр.), сімдесят відсотків надходжень від справляння податку спрямовувалось до від-

повідних соціальних фондів. Від сплати тридцяти відсотків ФСП його платники у перші два роки функціонування звільнялись.

Рівень сплати соціальних внесків сільгосппідприємствами до запровадження ФСП був критично низьким – у 1997 році у межах 25,7 – 29,3 %, у 1998-му – 36,2-43,6 % (по досліджуваних районах). Після запровадження нового порядку оподаткування, навіть незважаючи на те, що нараховані суми 70 % ФСП були вищими за фактично сплачені у 1997-1998 роках суми соціальних внесків, рівень їх сплати у 1999-2000 роках значно зріс (у 1999 р. – середнє значення було 84,1 %, у 2000-му – 88,5 %).

Після запровадження ФСП вже у 2000 р. сільське господарство характеризувалося практично нульовою рентабельністю, а з 2001 року сільськогосподарська діяльність стала в Україні рентабельною.

Отже, запровадження спецрежиму прямого оподаткування було доцільним, а завдання, які перед ним ставилися, були досягнуті – забезпечено рентабельну діяльність сільгосппідприємств (що відбулось, зокрема, й за рахунок зниження податкового навантаження) та значно поліпшився рівень сплати податків (у результаті значно зменшився рівень податкового боргу).

Проте з моменту запровадження ФСП пройшло більше 15-ти років (три п'ятирічки) і, відповідно, перед системою прямого оподаткування нині ставляться вже зовсім інші завдання, які визначають необхідність реформування механізму оподаткування доходів сільгосппідприємств.

Це зумовлено такими причинами:

за період функціонування ФСП структура аграрної економіки зазнала суттєвих змін, зросла роль холдингових структур у галузі, які не переймаються проблемами розвитку сільських територій у тому обсязі, який забезпечували колишні КСП;

суттєво зросла дохідність агробізнесу – нині прибутковість виробництва окремих видів сільгосппродукції досить висока й навіть перевищує показники окремих галузей промисловості (насамперед, це стосується птахівництва, окремих видів продукції рослинництва).

у галузі значно поширилося застосування схем податкової оптимізації, що було практично неможливим на етапі запровадження ФСП – вони дають змогу мінімізувати податкові бюджети не лише суб'єктів аграрного бізнесу, а й пов'язаних із ними структур (переробних і торговельних підприємств, що входять до складу агрохолдингів);

ставки ФСП, які визначені фактично у специфічній формі (оскільки грошова оцінка угідь зафіксована станом на 1 липня 1995 року), з часом стали чисто символічними, що негативно позначається на дохідній спроможності бюджетів місцевого самоврядування;

за рахунок доступності ФСП для переважної більшості сільгосп-підприємств, а, від-

повідно, й повального звільнення підприємств галузі від сплати податку на прибуток незалежно від обсягів одержаних доходів та досягнутого рівня рентабельності, порушуються базові принципи оподаткування – справедливості й рівнонапруженості (пп. 4.1.6 та 4.1.8 ПКУ);

За відсутності оподаткування прибутку холдингові структури одержали суттєві конкурентні переваги – нинішній порядок оподаткування ставить їх у привілейоване становище по відношенню до класичних сільгосппідприємств (середнього розміру, не афілійованих з іншими суб'єктами господарювання) та фермерських господарств.

Як наслідок, формується нераціональна структура агропромислового виробництва, за якої малі й середні підприємства "витісняються" із прибуткових секторів агропромислового виробництва, а частка афілійованих з переробними і торговельними структурами товаровиробників стрімко зростає. Це негативно позначається на рівні сільської зайнятості та дохідній спроможності сільських бюджетів, а в кінцевому підсумку – на добробуті сільських жителів і фінансовій стійкості аграрної галузі.

За кордоном держава, навпаки, піклується про розвиток малого бізнесу, забезпечуючи зростання кількості робочих місць, стимулюючи підприємницьку ініціативу й посилюючи фінансову стійкість аграрної галузі.

Фіскальна ефективність ФСП останніми роками значно знизилась (рис. 1).

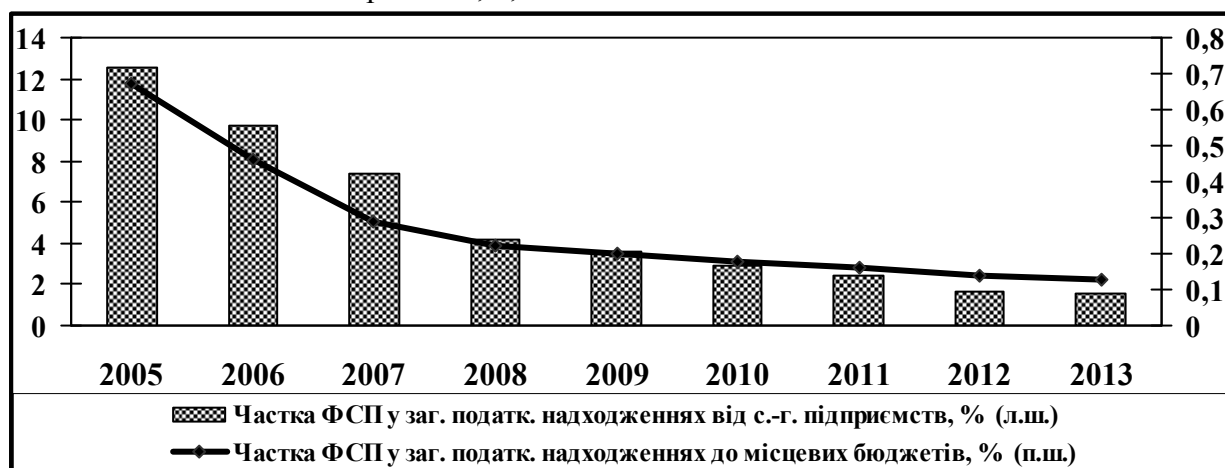

Рис. 1. Фіскальна значимість ФСП

Джерело: Складено за даними Міністерства фінансів України.

Як видно з даних рисунка, частка ФСП у загальних податкових надходженнях від сільгосппідприємств знизилася фактично на порядок – із 12,5 % у 2005 році до 1,6 % у 2013-му. Крім того, більше ніж у п'ять разів знизилася частка ФСП у загальних податкових надходженнях до місцевих бюджетів (із 0,67 до 0,13 %).

Головним завданням ФСП нині є лише забезпечення стабільності податкових умов господарювання сільськогосподарських підприємств – крім нього більше значимих завдань даний режим оподаткування вже не виконує.

Із 2010 року, після закінчення пролонгованого строку дії, застосування ФСП, на нашу думку, було позбавлено економічного сенсу, оскільки:

до 1 січня 2010 року сільгосппідприємствам – платникам ФСП надавалася можливість сплати внеску до Пенсійного фонду України за пільговими ставками (з 2005 р., після виключення зі складу ФСП соціальних внесків, по 2009 р. діяла спеціальна програма державної підтримки, якою передбачалась компенсація втрат Пенсійного фонду України, а за працівниками зберігався страховий стаж у повному обсязі); після зазначеної дати сплата соціальних внесків здійснюється у загальному порядку, без урахування податкового статусу платника таких внесків;

станом на 1 січня 2010 року коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь для цілей справляння земельного податку становив 3,2, тоді як для цілей справляння ФСП та ж сама база оподаткування залишалась незмінною з 1995 року; враховуючи різницю у ставках (0,15 % - у ФСП проти 0,1 % - у земельного податку), розмір ФСП з 1 га угідь був у 2,1 раза меншим за належну з тієї ж площі суму земельного податку.

Після запровадження додаткового уточнюючого коефіцієнта 1,756 до показника нормативної грошової оцінки угідь [22], з 1 січня 2012 року різниця у зіставних ставках ФСП та земельного податку становила вже 3,75 рази - «на користь» останнього, що не відповідає самій суті комплексного податку. Нараховані суми лише однієї зі складових спецрежиму майже вчетверо перевищують зобов'язання по комплексному податку

- відповідно, виникає питання щодо доцільності справляння такого спецрежиму. При цьому на етапі запровадження суми ФСП у середньому в п'ять разів перевищували відповідні суми земельного податку за такі земельні ділянки.

Економічно доцільнішим виглядало б рішення щодо відміни дії ФСП, звільнення відповідних сільгосппідприємств від сплати податку на прибуток і справляння «звичайного» земельного податку на проіндексованій базі. Проте проходження такого рішення через Верховну Раду України викликало певні сумніви у власників великих сільгосппідприємств (інтегрованих з промисловим капіталом), для яких прийнятнішим варіантом була «консервація» діючого режиму з незрозумілою суттю за допомогою свого лобі у стінах парламенту.

Із завданням забезпечення стабільності податкових умов у галузі та примноження статків власників аграрних бізнесів ФСП «успішно справляється» – останніми роками ні його база, ні нараховані суми податку суттєво не змінюються (рис. 2).

Як видно з даних рисунка, з 2007 року ФСП «законсервувався»: база податку (площа оподатковуваних угідь) коливається в межах 21,1-21,5 млн га, їхня вартість залишається незмінною, а нараховані суми знаходяться у діапазоні 118-129 млн грн. із незначною тенденцією до зниження. Із розрахунку на 1 га угідь нараховані суми ФСП із 2007 року становлять в середньому 5,7-6,0 грн, що дорівнювало у 2013 році 0,75 дол. США, або менше 0,04 кг зерна. Проти рівня 1999 року навантаження знизилось у доларовому еквіваленті більше ніж у 12 разів, у зерновому – у понад 35 разів.

При цьому, незважаючи на наявність таких суттєвих податкових стимулів, інвестиційна активність у галузі останніми роками призупинилася. До 2008 року частка галузі у загальному обсязі інвестицій в основний капітал досить стрімко зростала й перетнула позначку 7 %, протримавшись на ній майже п'ять років (за винятком 2009 р.). Із 2012 року спостерігається певне зменшення обсягів інвестицій по галузі сільське господарство як у відносному, так і (з 2013 року) в абсолютному вимірі.

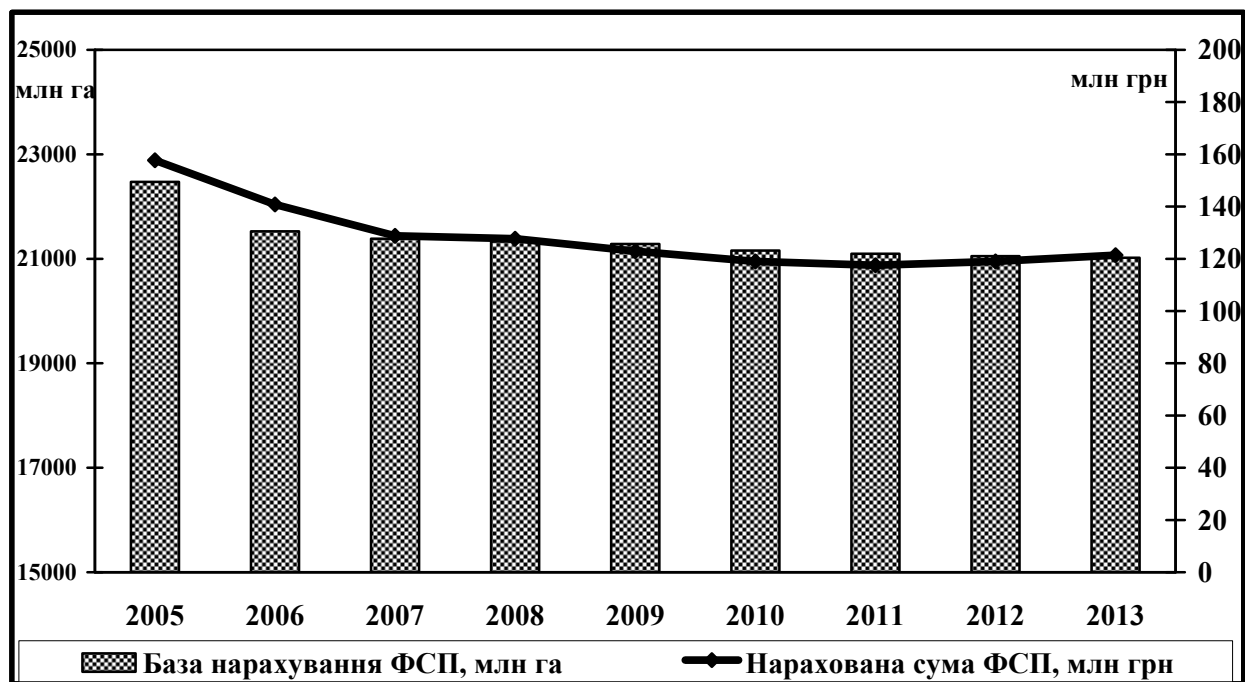

Рис. 2. Фіскальні параметри ФСП

Джерело: Складено за даними Міністерства фінансів України.

Значне зростання обсягів прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у сільське господарство (наростаючим підсумком) спостерігалося до 2009 року (як в абсолютному, так і відносному вимірі), коли станом на початок року обсяги ПІІ становили 813,3 млн дол., або 2,3 % загального обсягу ПІІ в економіку України. З 2009 року обсяги ПІІ знаходяться практично на незмінному рівні (близько 800 млн дол.), про що доводять їх річні зміни – 2009 рік – (-20,3) млн дол., 2010 – 45,7 млн, 2011 – (-25,3) млн, 2012 – (-12,7) млн, 2013 рік – 38,6 млн. Причому у 2011 році іноземні інвестиції у галузь взагалі не надходили.

Частка ПІІ в аграрний сектор економіки у загальному їх обсязі останніми роками знижується – із 2,3 % на початок 2009 року до 1,3 % - на початок 2014-го. Крім того, що ПІІ інтенсивніше надходять у харчову промисловість (перевищення у 2013-2014 рр. понад чотири рази).

Характеризуючи джерела походження прямих іноземних інвестицій, зазначимо про суттєву частку прямих інвестицій з офшорних територій, зокрема з Кіпру. Частка ПІІ походженням із цієї країни становила 37,5-38,1 % у 2010-2011 роках, 49,5 - у 2012-му. та майже 45 % у 2013 році. Такі інвестиції

важко визначити «іноземними», оскільки фактично це є повернення вітчизняного капіталу, який уникнув оподаткування в Україні за рахунок застосування схем міжнародного податкового планування.

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що на інвестиційний процес у сільському господарстві механізм прямого оподаткування вже істотно не впливає.

Основною причиною звільнення сільгоспідприємств від оподаткування прибутку (шляхом запровадження ФСП) була хронічна збитковість виробничої діяльності у 1996-1998 роках. Проте нині, як свідчить офіційна статистика, рентабельність сільськогосподарської діяльності є досить високою і значно перевищує відповідний показник економічної діяльності у цілому й рентабельність промислової діяльності (рис. 3).

Як видно з рисунка, до 2006 року різниця в рівнях рентабельності сільськогосподарських і промислових підприємств була незначною (4-7 в.п.), а з 2007 року вона зросла вже до 9-13 в.п. Наступний стрибок рентабельності сільськогосподарської діяльності спостерігається з 2010 року, коли різниця між досліджуваними показниками досягла 18-20 в.п., а рентабельність операційної діяльності становила 22-24 %.

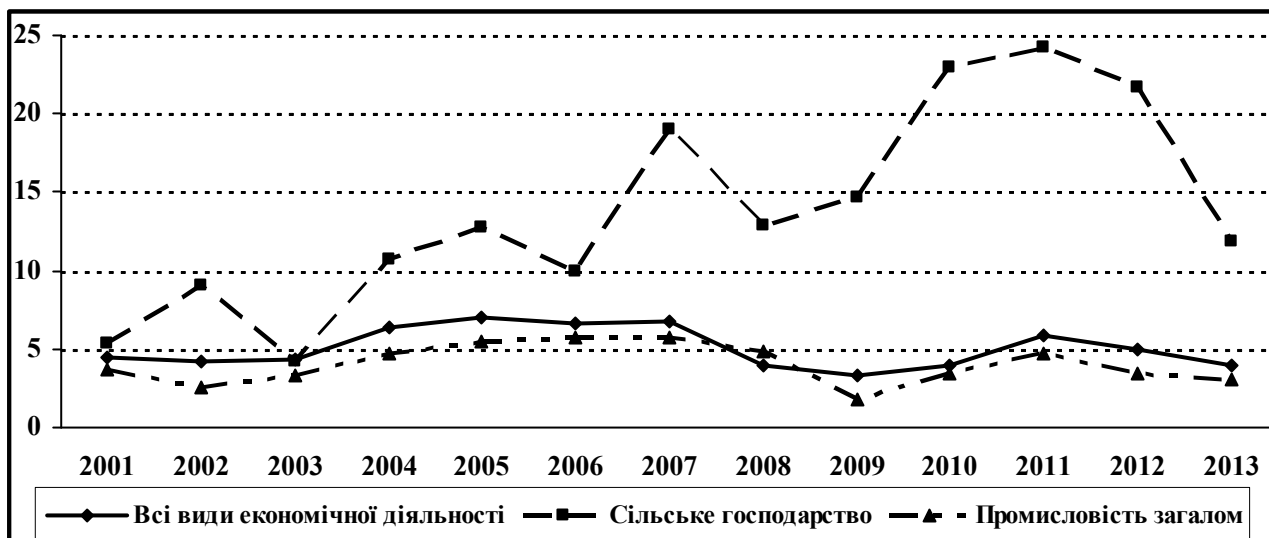

Рис. 3. Рентабельність операційної діяльності у сільському господарстві, промисловості та по усіх видах економічної діяльності, %

Джерело: Складено за даними Держслужби статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Рубрика «Статистична інформація», розділ «Фінанси», підрозділ «Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами діяльності».

Лише у 2013 році, через несприятливу цінову ситуацію на ринку, рівень рентабельності операційної діяльності сільгосппідприємств знизився до 12 %, майже на 9 в.п. перевищивши відповідний показник по промисловості та на 8 в.п. – по усіх видах економічної діяльності.

Отже, з урахуванням досягнутого рівня рентабельності операційної діяльності сільгосппідприємств, економічна доцільність повального їх звільнення від сплати податку на прибуток з 2010 року є сумнівною.

У цьому зв'язку варто згадати досвід справляння прибуткового податку з колгоспів, що функціонував у колишньому СРСР із 1936 по 1991 рік - із певними уточненнями механізму справляння. Податок мав фактично два об'єкти – чистий доход колгоспу та фонд оплати праці колгоспників, і по обох об'єктах при визначенні бази оподаткування надавалися пільги [27].

При оподаткуванні чистого доходу (фактично прибутку) колгоспів застосовувався

неоподатковуваний його мінімум, який відповідав 15 % рентабельності виробничої (операційної) діяльності. З часом цей мінімум було збільшено до 25 % [21], але не варто забувати, що вилучення доходів сільськогосподарських товаровиробників в умовах командно-адміністративної системи відбувалося не лише через безпосередньо податкові, а й через цінові механізми (зокрема, зональну диференціацію цін). Крім того, в часи функціонування відповідного механізму оподаткування можливості маніпулювання показниками рентабельності були меншими, ніж нині, а фінансова відповідальність – значно вищою.

При опрацюванні питання стосовно доцільності подальшого «суцільного» (практично без обмежень) застосування ФСП варто також зважати й на суттєву диференціацію рівня рентабельності сільгоспвиробництва в розрізі окремих груп сільгосппідприємств (табл. 2).

2. Рентабельність сільськогосподарського виробництва залежно від розмірів площі угідь та обсягів виручки

Групування сільгосппідприємств ¹		Кількість підприємств		Площа сільгоспугідь		Прибуток		Рентабельність, %
За площею	За величиною виручки, грн	од.	у % до всього	тис. га	у % до всього	млн грн	у % до всього	
Критерій - площа сільгоспугідь 1000 га								
До 1000 га	До 20 млн	3847	42,0	1648	8,9	1250	6,1	15,5
	Понад 20 млн	127	1,4	20	0,1	2760	13,4	33,5
	Разом по групі	3974	43,4	1668	9,0	4010	19,5	24,6

Понад 1000 га	До 20 млн	4007	43,7	8781	47,5	4664	22,7	16,3
	Понад 20 млн	1186	12,9	8056	43,5	11855	57,8	20,8
	Разом по групі	5193	56,6	16837	91,0	16519	80,5	19,3
Усього		9167	100,0	18505	100,0	20529	100,0	20,1
<i>Критерій - площа сільгоспугідь 2000 га</i>								
До 2000 га	До 20 млн	6165	67,3	4977	26,9	4100	20,0	19,8
	Понад 20 млн	226	2,5	175	0,9	3633	17,6	33,1
	Разом по групі	6391	69,7	5151	27,8	7733	37,6	24,4
Понад 2000 га	До 20 млн	1689	18,4	5453	29,5	1814	8,8	11,4
	Понад 20 млн	1087	11,9	7901	42,7	10982	53,6	20,2
	Разом по групі	2776	30,3	13354	72,2	12796	62,4	18,2
Усього		9167	100,0	18505	100,0	20529	100,0	20,1

Джерело: Складено за даними форми 50 – сг «Основні показники діяльності сільгосппідприємств» (2012 рік).

¹Критерій: площа сільгоспугідь (1000 га найбільш часто вживається у законопроектах, 2000 га – середня); виручка (20 млн грн. – максимальна для перебування на спрощеній системі оподаткування).

Як видно з даних таблиці, рентабельність діяльності сільгосппідприємств значно залежить від обсягів діяльності: чим більший обсяг доходів, тим вища рентабельність. Наприклад, якщо взяти групу сільгосппідприємств із площею до 1000 га, то загалом по групі рентабельність становить 24,6 %. При цьому якщо виручка не перевищує 20 млн грн, то рентабельність дорівнює лише 15,5 %, якщо перевищує – вже 33,5 %, тобто понад удвічі вище.

Отже, сільгосппідприємства з великими площами угідь і доходами мають більше переваг від незмінності умов оподаткування. А дрібні товаровиробники, навпаки, потерпають від нерівномірності податкових умов, що формуються внаслідок застосування уніфікованого податкового режиму.

Як показує проведене дослідження, ефективність діяльності окремих сільгосппідприємств суттєво різняться (табл. 3).

3. Групування сільгосппідприємств за рентабельністю сільськогосподарської діяльності¹

Інтервали рентабельності	2011			2012			2013		
	Кількість	Рентабельність	Виручка	Кількість	Рентабельність	Виручка	Кількість	Рентабельність	Виручка
До 0,0 (збиткові)	2167	-15,5	5,8	2398	-13,2	9,7	3160	-16,2	10,5
від 0,1 до 15 %	2272	7,2	9,2	2444	7,0	12,1	2761	6,9	13,1
від 15 до 25 %	1201	19,9	11,0	1177	19,9	15,0	1059	19,8	15,8
від 25 % і вище	3898	60,9	12,8	3148	58,3	16,5	2125	63,7	16,7
Усього	9538	26,4	10,2	9167	20,1	13,4	9105	11,4	13,4

Джерело: Складено за даними форми 50 – сг «Основні показники діяльності сільгосппідприємств».

¹ Виробництво сільгосппродукції та надання сільгоспослуг.

Майже у половини сільгосппідприємств рентабельність перевищує 15 % (2011 р. – 53,5 %, 2012 р. – 47,2 %). У 2013 році цей показник знизився до 35,0 % (до однієї третини). Причому підприємства з більшим обсягом виручки характеризуються вищою рентабельністю.

Отже, у разі застосування «радянських» норм оподаткування (що діяли у сімдесяті роки при оподаткуванні колгоспів) майже половина нинішніх сільгосппідприємств підпадала б під оподаткування. А при використанні неоподаткованого мінімуму в 25 %, їхня частка становила б майже третину від загальної кількості.

Таким чином, нинішнє «суцільне» звільнення сільгосппідприємств від оподаткування прибутку складно виправдати економічними розрахунками. Причому відсутність зв'язку між податковими зобов'язаннями й результатами діяльності характерна лише для України – в інших східноєвропейських країнах внесок сільгосппідприємств до бюджету, як правило, пов'язується із результативністю їхньої діяльності.

Проведені дослідження показують, що жодна із країн – сусідок із більш-менш розвиненою галуззю сільського господарства не застосовує аналогічний вітчизняному режим

прямого оподаткування сільгосп підприємств – при тому, що спецрежими оподаткування товаровиробників галузі наявні в багатьох країнах пострадянського простору.

Проте і в Росії, в Білорусі та Казахстані застосування спецрежимів оподаткування передбачає зв'язок податкових зобов'язань із результативністю господарської діяльності – як мінімум, вони залежать від обсягів одержаних доходів. У Польщі спецрежим справляється на реальних засадах (на основі кадастрової оцінки землі), проте при цьому варто зважати на те, що, по-перше, у Польщі переважає дрібнотоварне виробництво, що відповідно враховується при формуванні податкового механізму; по-друге, розмір їхнього «рольного» (сільськогосподарського) податку у середньому становить 2,5 ц жита у вартісному еквіваленті (для порівняння в Україні у 2013 р. – менше 0,05 ц).

Збереження нинішньої практики прямого оподаткування у сільському господарстві й надалі сприятиме «холдингізації» вітчизняного аграрного сектора з відповідними вигодами та загрозами для аграрної економіки.

До переваг можна віднести інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, впровадження сучасних агротехнологій, серед загроз – суттєву залежність від світової кон'юнктури та, відповідно, значні ризики

втрати доходів у разі несприятливої ситуації на світових продовольчих ринках, неконтрольованість і нестабільність розвитку галузі, зростання безробіття та зниження добробуту сільських жителів.

В контексті зниження добробуту сільського населення варто відзначити, що ставки ФСП вже давно стали настільки символічними, що можна вести мову про фактичну відсутність прямого оподаткування у сфері агропромислового виробництва (рис. 4, табл. 4).

Дані рисунка та таблиці показують символічність ставок ФСП – фактично нині доходи сільгосп підприємств в Україні не оподатковуються.

Дана практика прямого оподаткування є неприйнятною, виходячи із таких обставин:

наявністю внутрішнього податкового офшору активно користуються холдингові структури, які визначають свій афілійований сільськогосподарський «підрозділ» центром прибутку, «перекидаючи» на нього фактичні прибутки переробних чи торговельних підрозділів (що особливо актуально в умовах дії спецрежиму справляння ПДВ) – відповідно афілійовані суб'єкти аграрного бізнесу мають конкурентні переваги за рахунок наявних недоліків податкового механізму;

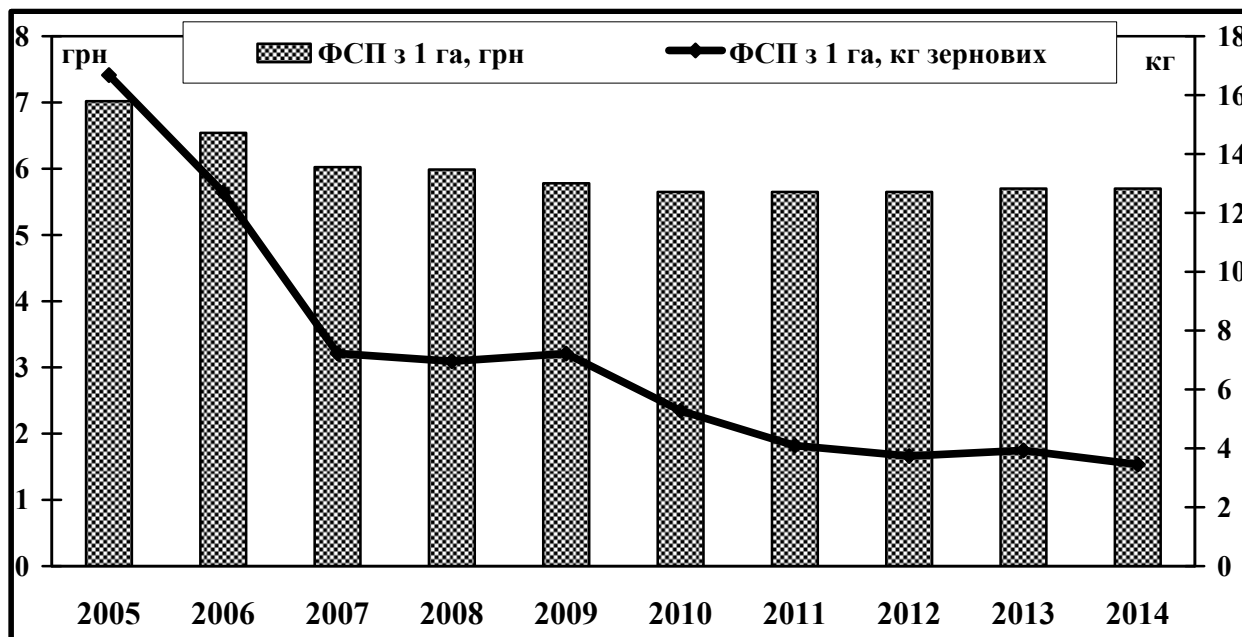

Рис. 4. Динаміка ставок ФСП
(абсолютна сума на 1 га (грн, л.ш.) та її «зерновий еквівалент» (кг, п.ш.)

4. Динаміка ставок ФСП (2014 р. до 2005 р.)^{*}

Показники	2005	2014	2014 до 2005, %
Середній розмір податку з гектара угідь:			
- абсолютна сума, грн	7,0	5,7	81,4
- «доларовий еквівалент», дол. США	1,4	0,5	35,7
- «зерновий еквівалент», кг пшениці	16,7	3,5	21,0
Відношення ФСП до земельного податку, %	60,8	26,7	43,9
Рівень оподаткування прибутку ¹ :			
Прибуток сільгоспідприємств в розрахунку на 1 га	165,1	730,5 ²	442,5
Відношення ФСП до прибутку з 1 га, %	4,2	0,8 ²	19,0

Джерело: розрахунки автора.

^{*} 2005 р. – перший рік функціонування ФСП в «оновленій» формі.

¹ За даними 2013 р.

² За даними форми 50-сг «Основні економічні показники діяльності сільгоспідприємств».

недосконалістю механізму справляння ФСП користуються тваринницькі та птахівничі підприємства – держава припустилась методологічної помилки, допустивши на сплату ФСП підприємства, для яких наявність сільськогосподарських угідь (бази ФСП) не є ключовою умовою ведення виробництва (земля у них використовується лише як просторовий базис, а для переходу на ФСП вони беруть потрібну кількість угідь і фактично самі собі визначають розмір податкового зобов'язання);

малі та середні підприємства не в змозі конкурувати із великими структурами – врівноважувальним фактором їхньої діяльності повинен бути податок на прибуток, який відповідним чином впливає на економічну мотивацію суб'єктів господарювання (вищі прибутки – більші податки) – в галузі сільськогосподарства цей податковий «коректор» не спрацьовує.

Враховуючи вищезазначене, інструментарій прямого оподаткування сільськогосподарських підприємств потребує реформування, особливо в частині уточнення сфери застосування і механізму справляння ФСП. Причому таке реформування не може обмежуватися лише індексацією бази оподаткування, як це передбачено законодавством із 2015 року (суми ФСП з 1 га зростуть у понад шість разів). «Суцільне» (фактично без обмежень) застосування даного режиму для всіх категорій сільгоспідприємств, без врахування обсягів, напрямів і специфіки їх діяльності є неприйнятним

Реформування податкової системи повинно забезпечити:

а) рівномірніший розподіл податкового навантаження (тягаря) між окремими кате-

горіями товаровиробників, усунення податкової дискримінації, що наявна нині;

б) збереження простоти податкових відносин у галузі, особливо в частині транспарентності механізму адміністрування обов'язкових платежів – наявний податковий механізм має стимулювати інвестиційну діяльність за рахунок прогнозованості податкових зобов'язань;

в) стимулювання легалізації ринку оренди землі, виведення фонду оплати праці з тіні й зростання рівня її оплати для працівників галузі – оподаткування повинно розглядатись як своєрідна плата за спокій, за можливість стабільного ведення господарської діяльності без можливих ускладнень із боку фіскальних органів;

г) формування належної ресурсної бази місцевих бюджетів з урахуванням основного дохідного ресурсу сільських громад – землі;

д) альтернативність оподаткування – передбачення можливості обирати один із кількох податкових режимів.

На нашу думку, економічно обґрунтованим нині є диференціація податкових умов господарювання для окремих категорій (груп) товаровиробників – залежно від організаційно-правової форми, обсягів і виду діяльності, приналежності до вертикально інтегрованих структур).

У цьому контексті доцільним є звуження цільової аудиторії спеціального режиму прямого оподаткування на основі науковообґрунтованої системи критеріїв. Спецрежим повинен стосуватися лише малих і середніх сільгоспідприємств переважно рослинницького спрямування, тоді як для підприємств, що не відповідатимуть встановленим критеріям, мають бути опрацьовані інші

умови оподаткування (для однієї частини – загальна система із наданням пільг, для іншої – спрощена система оподаткування із застосуванням спеціального порядку справляння).

Висновки. Спеціальний режим прямого оподаткування сільськогосподарської діяльності фактично виконав економічні завдання, що ставилися при його запровадженні. Галузь одержала необхідний імпульс розвитку, наявна рентабельність забезпечує її інвестиційну привабливість.

Збереження незмінності умов справляння даного спецрежиму фактично стримує розвиток аграрної галузі у потрібному державі напрямі, оскільки негативно впливає на

конкурентоспроможність окремих суб'єктів агропромислового виробництва, провокує формування нераціональної його структури. ФСП потребує суттєвого реформування, уточнення ідеології застосування. Передусім варто обмежити цільову аудиторію даного податкового режиму, внаслідок чого він стане специфічною складовою спрощеної системи оподаткування із чітко окресленою логікою та перспективами функціонування.

Подальші наукові зусилля мають бути спрямовані на формування раціонального податкового механізму у сфері агропромислового виробництва, який би передбачав диференціацію умов оподаткування для окремих категорій товаровиробників.

Список використаних джерел

1. Буцька О.Ю. Оподаткування сільськогосподарських підприємств в умовах податкових змін [Електронний ресурс] / О.Ю. Буцька // Ефективна економіка. – Електронне наукове фахове видання Дніпропетровського держ. аграрно-економічного ун-ту, 2014. – Режим доступу (URL): <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2579>.
2. Дема Д.І. Податкові наслідки реформування земельних відносин [Текст] / Д.І. Дема, Ю.Ю. Сус, В.М. Трокоз // Вісн. ЖНАЕУ. – 2011. – №2. – Т.2. – С. 369-375.
3. Єфименко Т.І. Податки в інституційній системі сучасної економіки : наук. вид. [Текст] / Т.І. Єфименко: НАН України, ІЕП. – К. ІЕП, 2011. – 688 с.
4. Жидяк О.Р. Вдосконалення системи оподаткування підприємницьких структур аграрної сфери [Електронний ресурс] / О.Р. Жидяк // Ефективна економіка. – Електронне наукове фахове видання Дніпропетровського держ. аграрно-економічного ун-ту, 2013. – Режим доступу (URL): <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1857>.
5. Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» N 1166-VII від 27 березня 2014 року // Офіц. вісн. України. – 2014. – № 28 (11.04.2014). – Ст. 783.
6. Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» N 320-XIV від 17 груд. 1998 року (зі змінами і доповненнями) // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1999. – № 5-6 (12.02.99). – Ст. 39.
7. Іванов Ю.Б. Моделювання наслідків від впровадження пільг з податку на прибуток підприємств [Текст] / Ю. Б. Іванов, Г. В. Комарова // Вісн. Української академії банківської справи. – 2011. – № 1 (30). – С. 87-97.
8. Кабмін обговорив с аграріями актуальні проблеми АПК [Електронний ресурс] / Latifundist.com – Національний агропортал, 23.05.2014. - Режим доступу (URL): <http://latifundist.com/novosti/21099-yatsenyuk-obsudil-s-agrariyami-aktualnye-problemy-apk>.
9. Крисоватий А.І. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів [Текст] / А.І. Крисоватий, Т.В. Кошук // Фінанси України. – 2011. – № 9. – С. 18-32.
10. Критерії оцінки податкових систем [Електронний ресурс] / Енциклопедія економіста. – Раздел: «Налоги и налоговая система». – Режим доступу (URL): <http://www.grandars.ru/nalogi/nalogovaya-sistema.html>.
11. Лабенко О.М. Оцінка механізму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників [Текст] / О.М. Лабенко // 36. наук. праць Таврійського держ. агротехнологічного ун-ту. – Серія: Економічні науки. – 2013. – №2 (6). – С. 245-252.
12. Лайко П.А. Податкове стимулювання діяльності сільськогосподарських та переробних підприємств [Текст] / П.А. Лайко // 36. наук. праць ВНАУ. – Серія: Економічні науки. – 2010. – №5-2. – С. 108-118.
13. Лапа В. Необхідне збереження податкових стимулів для розвитку агропромислового виробництва [Електронний ресурс] / В. Лапа // Офіційний сайт ГО «Український клуб аграрного бізнесу», 02.08.2014. – Режим доступу (URL): http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/ukab_vitae_zberezhennya_podatkovikh_stimuliv_dlya_rozvitku_agropromislovogo_virobnitstva/?category=29780.
14. Макаренко Ю.П. Альтернативні системи оподаткування малого і середнього бізнесу у сільському господарстві [Текст] / Ю.П. Макаренко, О.В. Безкровний // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2012. – №1. – С. 77-82.
15. Малініна Н.М. Концептуальні засади побудови системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників [Текст] / Н.М. Малініна // 36. наук. праць Нац. ун-ту державної податкової служби. – 2012. – №1. – С. 242-260.
16. Медінська Т.В. Фіксований сільськогосподарський податок як спеціальний режим оподаткування аграрного бізнесу в Україні [Текст] / Медінська Т.В. // 36. наук. праць Держ. економіко-технологічного ун-ту транспорту. – Серія: Економіка і управління. – 2013. – Вип. 26. – С. 281-288.
17. Непочатенко О.О. посилення впливу системи оподаткування на соціально-економічний розвиток сільської території [Текст] / О.О. Непочатенко, П.М. Боровик, О.С. Тригубенко // Облік і фінанси. – 2012. – № 3. – С. 102-109.
18. Новіков Г. Систему оподаткування великих сільгосппідприємств необхідно змінювати [Електронний ресурс] / Г. Новіков // Офіц. сайт ГО «Аграрний союз України», 05.08.2014. – Режим доступу (URL): <http://www.aau.org.ua/pres-sluzba/novini-1/zmi-pro-nas/gennadiynovikovsistemunalogooblozeniabolsihigrokovnuznomenat>.

19. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року N 2755-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 92 (10.12.2010). – Ч. 1. – Ст. 3248.
20. Поддєрьогін А.М. Корпоративне податкове планування у фінансовому управлінні підприємством [Текст] / А.М. Поддєрьогін, В.К. Черненко // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 47-54.
21. Подоходный налог с колхозов // В кн. Финансы и кредит СССР : Учебник, под ред. Н.Т. Беркова. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Львов: Вища школа, 1987. – 374 с.
22. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» № 1185 від 31 жовтня 2011 року // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 90 (28.11.2011). – Ст. 3271.
23. Синчак В.П. Концепція удосконалення системи оподаткування у сільському господарстві [Текст] / В.П. Синчак // Університетські записки. – 2008. – № 4. – С. 425-429.
24. Соколовська А.М. Податкова політика в Україні: особливості та уроки на перспективу / А.М. Соколовська [Текст] // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 24-37.
25. Танклевська Н.С. Розвиток податкових відносин у сільському господарстві України [Текст] / Н.С. Танклевська // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 168. – Ч. 2. – С. 337-342.
26. Указ Президента України Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки N 1529/99 від 3 грудня 1999 року // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 49 (24.12.99). – Ст. 2400.
27. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 10.04.65 г. «О подоходном налоге с колхозов» (с последующими изменениями) [Електронний ресурс] / Налогообложение России в 60-80-е годы. – Режим доступу (URL): http://www.finteoria.ru/nalog60_80g.html.
28. Уркевич В.Ю. Фіксований сільськогосподарський податок у проекті Податкового кодексу України [Текст] / В.Ю. Уркевич // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України : Серія "Право". – 2010. – Вип. 156. – С. 69-75.
29. Юшко С.В. Фіксований сільськогосподарський податок: історія та перспективи застосування [Текст] / С.В. Юшко [Текст] // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 63-72.
30. Financing the Common Agricultural Policy / Agriculture and Rural Development budget expenditure [Електронний ресурс] // Official site of European Commission. – Режим доступу (URL): http://ec.europa.eu/agriculture/cap-funding/index_en.htm.
31. Jitea I.-M. Agricultural income taxation: a comparative analysis between several new member states // Bulletin University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine (UASVM, Romania), Horticulture, 67(2)/2010.
32. Seligman E.R. The income tax: a study of the history, theory and practice of income taxation at home and abroad / 3rd printed edition. – New Jersey, USA, 2005.
33. Veen H.B. van der, Meulen H.A.B. van der, Bommel K.H.M., Doorneweert B. Exploring agricultural taxation in Europe // Report 2.07.06. – The Hague, LEI, 2007.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2014 р.

*

УДК 368.03:330.133.2

**Ю.В. АЛЕСКЕРОВА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

Моделі страхової політики при сільськогосподарському страхуванні

Постановка проблеми. Розвиток сільського господарства тісно пов'язаний із високим рівнем ризику, що полягає у відсутності гарантій одержання результатів виробничої діяльності під впливом різних чинників, насамперед природних. У розвинених країнах світу агрострахування набуло поширення і

стимулює розвиток агропромислового комплексу. Для України цей процес поки що формується суперечливо, з пошуками власного шляху ефективних моделей страхової політики як макро-, так і мезорівня. Тому важливим є загальний аналіз моделей страхової політики при сільськогосподарському страхуванні.

© Ю.В. Алескерова, 2014

19. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року N 2755-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 92 (10.12.2010). – Ч. 1. – Ст. 3248.
20. Поддєрьогін А.М. Корпоративне податкове планування у фінансовому управлінні підприємством [Текст] / А.М. Поддєрьогін, В.К. Черненко // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 47-54.
21. Подоходный налог с колхозов // В кн. Финансы и кредит СССР : Учебник, под ред. Н.Т. Беркова. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Львов: Вища школа, 1987. – 374 с.
22. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» № 1185 від 31 жовтня 2011 року // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 90 (28.11.2011). – Ст. 3271.
23. Синчак В.П. Концепція удосконалення системи оподаткування у сільському господарстві [Текст] / В.П. Синчак // Університетські записки. – 2008. – № 4. – С. 425-429.
24. Соколовська А.М. Податкова політика в Україні: особливості та уроки на перспективу / А.М. Соколовська [Текст] // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 24-37.
25. Танклевська Н.С. Розвиток податкових відносин у сільському господарстві України [Текст] / Н.С. Танклевська // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 168. – Ч. 2. – С. 337-342.
26. Указ Президента України Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки N 1529/99 від 3 грудня 1999 року // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 49 (24.12.99). – Ст. 2400.
27. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 10.04.65 г. «О подоходном налоге с колхозов» (с последующими изменениями) [Електронний ресурс] / Налогообложение России в 60-80-е годы. – Режим доступу (URL): http://www.finteoria.ru/nalog60_80g.html.
28. Уркевич В.Ю. Фіксований сільськогосподарський податок у проекті Податкового кодексу України [Текст] / В.Ю. Уркевич // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України : Серія "Право". – 2010. – Вип. 156. – С. 69-75.
29. Юшко С.В. Фіксований сільськогосподарський податок: історія та перспективи застосування [Текст] / С.В. Юшко [Текст] // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 63-72.
30. Financing the Common Agricultural Policy / Agriculture and Rural Development budget expenditure [Електронний ресурс] // Official site of European Commission. – Режим доступу (URL): http://ec.europa.eu/agriculture/cap-funding/index_en.htm.
31. Jitea I.-M. Agricultural income taxation: a comparative analysis between several new member states // Bulletin University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine (UASVM, Romania), Horticulture, 67(2)/2010.
32. Seligman E.R. The income tax: a study of the history, theory and practice of income taxation at home and abroad / 3rd printed edition. – New Jersey, USA, 2005.
33. Veen H.B. van der, Meulen H.A.B. van der, Bommel K.H.M., Doorneweert B. Exploring agricultural taxation in Europe // Report 2.07.06. – The Hague, LEI, 2007.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2014 р.

*

УДК 368.03:330.133.2

**Ю.В. АЛЕСКЕРОВА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

Моделі страхової політики при сільськогосподарському страхуванні

Постановка проблеми. Розвиток сільського господарства тісно пов'язаний із високим рівнем ризику, що полягає у відсутності гарантій одержання результатів виробничої діяльності під впливом різних чинників, насамперед природних. У розвинених країнах світу агрострахування набуло поширення і

стимулює розвиток агропромислового комплексу. Для України цей процес поки що формується суперечливо, з пошуками власного шляху ефективних моделей страхової політики як макро-, так і мезорівня. Тому важливим є загальний аналіз моделей страхової політики при сільськогосподарському страхуванні.

© Ю.В. Алескерова, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми агрострахування на різних етапах його функціонування та формуванню моделей страхової політики висвітлюються у працях вітчизняних учених: В. Андрійчука, К. Базилевич, О. Гаманкової, А. Головка, О. Гудзь, О. Дзюблюка, Т. Коваленко [14], С. Навроцького [16], М. Ямпольського та ін. Серед закордонних учених слід назвати М. Аршби [4], А. Бранда, Л. Грасса, Дж. Калана [12], В. Кісельова [13], А. Нікітіна [17], В. Таргонського, Т. Шуміліної [23], В. Щербакова [24] та ін.

В останні роки, як свідчать дослідження Т. Коваленко [14], С. Навроцького [16] та Агроіншуранс Інтернешнл [1; 3; 11], спостерігаються деякі позитивні зрушення в державній структурі управління аграрними ризиками в Україні, зокрема прийнято закони про страхування та агрострахування з державною підтримкою [9], введено практику ліцензування агрострахової діяльності тощо. У 2012 році був створений Український Аграрний Страховий Пул [15] як єдиний центр управління ризиками за програмами державних закупівель зернових, Аграрного фонду та контролю реалізації програми державної підтримки з агрострахування [3]. Проте державна програма субсидування агрострахування у 2012–2014 роках так і не почала реалізовуватися через відсутність коштів у державному бюджеті та з інших причин.

За результатами 2013 року ринок агрострахування України становив 16,5 млн дол. США. Прогнози на 2014 рік суперечливі: вони «показують тенденцію до скорочення обсягу зібраних премій до 20%, що пов'язано з політичною кризою в країні і відсутністю субсидованого агрострахування в Україні» [3], і що «сумарна оцінка потенціалу ринку агрострахування в 2014 році, включаючи держпрограми і добровільне страхування – більше 200 млн грн. При впровадженні обіцяного субсидування страхування з державною підтримкою, збори премій в майбутньому році можуть перевищити 300 млн грн» [1].

Актуальність дослідження полягає у формуванні оптимальної моделі аграрного страхування, висвітленні ролі держави та страхових компаній у цій сфері, побудові ефективних взаємозв'язків між учасниками відносин

та сприяння постійній збалансованості фінансового стану аграрних підприємств.

Метою статті є аналіз та класифікація моделей сільськогосподарського страхування залежно від типів попиту, що характерні для страхового ринку, та пошук стратегічних рішень для їх здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблема знаходиться на стику різних наукових напрямів, що охоплюють різні аспекти державної підтримки сільськогосподарського страхування. По кожному з них напрацьовано певний теоретичний і практичний матеріал, що відображає загальні та часткові результати використовуваних авторами підходів, але вичерпно не вирішено питання про теоретичні та практичні аспекти застосування перспективних моделей страхування у цій галузі економіки.

У політиці державного регулювання розвитку сільського господарства та у господарській практиці страхових компаній недостатньо уваги приділяється розробці стратегічного розвитку сегменту сільськогосподарського страхування як для всього ринку, так і для його цільових сегментів, продукції, галузей і видів діяльності. Зважаючи на це, ринкова ситуація розвивається за ініціативи окремих страхових компаній, зокрема АСКА, ІНГО Україна, ПЗУ Україна, Оранта, Домінанта, Страхові Гарантії, Брокбізнес і Української Аграрно-Страхової компанії (УАСК) [1], за напрямками, які ці компанії згенерували. Для порівняння, у 2009 році на аграрному сегменті страхового ринку працювали 17 компаній, у 2010-му – 16, у 2011 році – 15. На нинішній час їх налічується 16, а активних залишилося 9. Саме тому, що відсутні методичні підходи до вирішення проблеми вибору прогресивних моделей страхування, аналізу їх ефективності та можливості адаптації в Україні.

Як вважають фахівці, «незважаючи на відсутність державної підтримки, у 2013 році ринок набув чіткої сегментації – системне обслуговування державних програм форвардних закупівель (84% ринку) і розвиток добровільного страхування» [1, с. 21].

Такий стан зумовлений тим, що, на думку дослідника А. Нікітіна, «понад сімдесят років страхування майна підприємств АПК здійс-

нювалося в обов'язковій формі. Демонізація страхового ринку не спричинила кардинальної зміни концептуальних основ страхового захисту. Це і є основною причиною низького рівня розвитку страхування в сільському господарстві на сучасному етапі» [17]. Головними перешкодами формування нової дієвої моделі комерційного агрострахування за державної підтримки є низька прибутковість значної частки сільськогосподарських підприємств, особливо малих і середніх, високі ризики для більшості видів агровиробництва та нестача коштів у бюджеті країни. Тому навіть у проекті Концепції агрострахування вказано, що «ситуація, яка склалася на сьогодні в Україні стосовно страхування сільськогосподарських ризиків, щонайменше гальмує прогрес і може бути визнана кризою розвитку системи» [15].

Найважливішими проблемами сучасного сільськогосподарського страхування є: відсутність чітких цілей і стратегії розвитку страхування, немає чіткого плану участі держави, не визначено види сільськогосподарського страхування; наявність недоліків чинного законодавства та недосконалість методичної бази, оскільки саме нормативні документи не дають можливості розвиватися і приватно-комерційним формам страхування тощо.

Виклад основних результатів дослідження. Аграрне страхування, як один із найбільш ефективних способів управління ризиками, надає змогу поєднувати інтереси учасників ринку аграрного страхування та держави, першочерговим завданням якого, насамперед стосовно державної політики, є забезпечення стабільного економічного зростання, добробуту та захисту аграрного сегменту економіки.

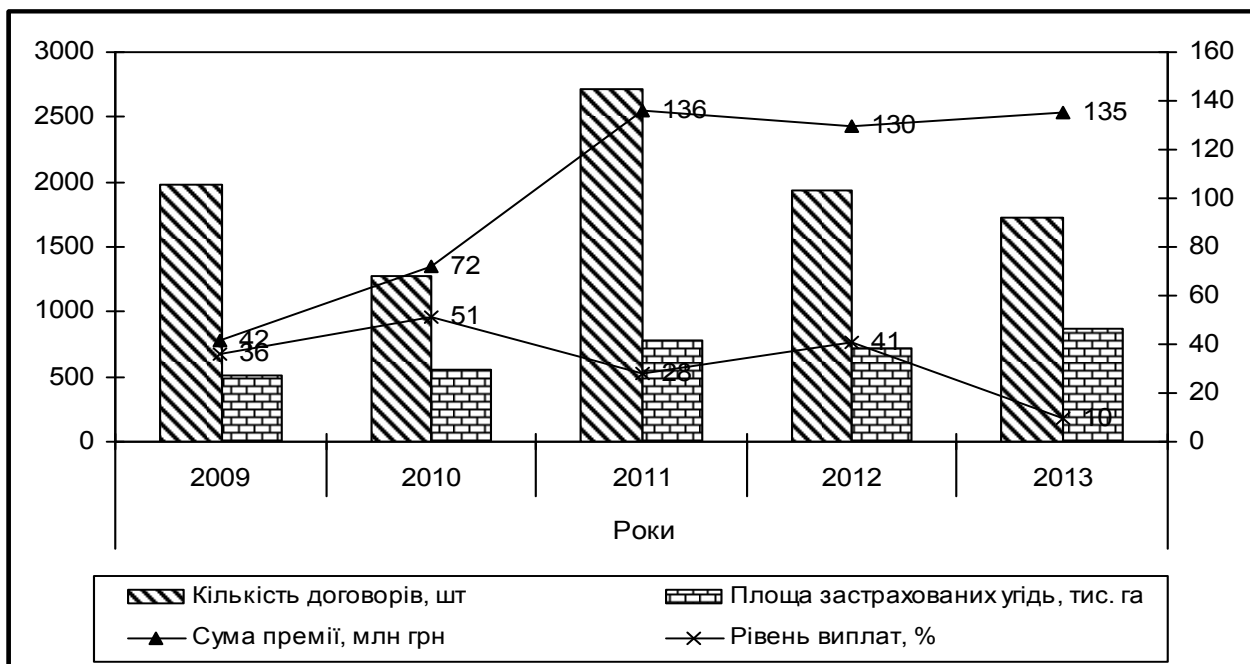
Термін «страхова політика» часто інтерпретують та ототожнюють із «системою страхування». На нашу думку, система страхування є відображенням страхової політики на рівні практичного застосування. Тому в статті оперуємо категорією «страхова політика», маючи на увазі вибір держави із множини моделей системи страхування. Крім того, «власне страхування є невід'ємною частиною соціальної політики держави», та, як

зазначено у п. 1.3 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», цим Законом регулюються «основи державної політики підтримки страхування сільськогосподарської продукції» [10].

Зокрема, Р. Соболь вважає, що саме «державна політика в галузі страхування потребує вдосконалення через подальший розвиток нормативної бази, інтеграцію України в міжнародні структури в галузі страхування, забезпечення оптимального співвідношення між обов'язковим і добровільним страхуванням, залучення страхового ринку до вирішення соціальних питань тощо» [20]. У підручнику О.Д. Вовчака «Страхова справа» теж зазначено про те, що «формування, подальший розвиток і вдосконалення державної політики в галузі страхування мають здійснюватися відповідно до сучасних потреб, з урахуванням наявних економічних можливостей і згідно з вимогами міжнародних угод і міжнародних організацій, до яких приєдналася і Україна» [7]. Система страхування у такому випадку, згідно з теорією страхування та різних концептуальних основ трактування поняття, виступатиме як форма, спосіб, метод, система заходів попередження збитків, система економічних відносин тощо [28].

Із цього випливає, що вибір моделі страхової політики – це реалізація державної політики страхування в Україні, яка на сьогодні потребує вивчення зарубіжного досвіду та його адаптації до українських реалій. Саме тому постає наукове завдання аналізу світових моделей аграрної політики та відповідь на питання, які саме з них можуть бути використані у вітчизняному досвіді.

Нинішній стан розвитку ринку страхових послуг в аграрному секторі не дає підстав для оптимізму: страхові послуги аграріям надає лише незначна кількість компаній, інформація про умови й порядок страхування неповна та важкодоступна, перелік ризиків, від яких страхують страхові компанії, часто не відповідає потребам страхувальників-аграріїв. Зокрема, дані щодо страхування сільськогосподарських культур у період 2009–2013 років наведено на рисунку.

Динаміка страхування сільськогосподарських культур за період 2009–2013 рр.

Джерело: Дані Агроіншуранс Інтернешнл [1, с. 2-3].

Ринок страхових послуг для аграрного сектору за останні три роки показав незначне зростання у 2013 році, стабільно збільшуються застраховані площі, навіть при зменшенні кількості договорів з 2710 у 2011-му до 1722 у 2013 році. Сума премій для страхових компаній свідчить про незначне зростання через пониження середньої ставки премії з 3,74 у 2011-му до 3,10 у 2013 році. За поясненнями фахівців [1], низький тариф зумовлений застосуванням переважно договорів мультиризиків з безумовною франшизою на рівні 50%, з умовою компенсації лише катастрофічних збитків. Сумарні ви-

плати на компенсації за договорами у 2013 році становили 13 млн грн. Проте, із загальної суми премій, зібраних на ринку страхових послуг за 2013 рік, 84% припадає на збори за програмами, що координуються АСП. Тобто до певної міри ринок страхових послуг потерпає від односторонності програм та адміністративного регулювання.

Тому, як і в інших сферах наукового знання, є потреба проаналізувати, які моделі аграрного страхування використовуються за кордоном. Для порівняння, у Росії, наприклад, страхові премії та виплати наступні (табл. 1).

1. Страхові премії та виплати з агрострахування в Росії у 2010–2013 рр., тис. руб

Показники агрострахування	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2010
Страхова премія	9565829	16225901	13316107	13880020	145,1
Страхові виплати	7713229	8214481	7716917	5763848	74,7
Коефіцієнт виплат, %	80.63	50.63	57.95	41.53	-39,1 п.

Джерело: [2; 5, розділ Динаміка сборов и выплат по регионам и по видам страхования].

Як дослідили В. Кісельов [13], М. Аршба [4] та інші науковці [1; 2; 5; 8; 19; 23; 25–29], сфера системи аграрного страхування

досить широка. Стислий аналіз існуючих схем страхування за кордоном наведено в таблиці 2.

2. Основні програми агрострахування зарубіжних країн

Програми	Короткий зміст
США	Державна підтримка аграрного страхування з 1980 року, прийнято <i>Федеральний Акт щодо страхування врожаю</i> (Federal Crop Insurance Act). Структура всіх зібраних страхових премій розподіляється так: за програмами страхування доходів 60% усіх премій; за програмами страхування врожаю – 20%; за програмами індексу доходу – 10%; за програмами індексу врожайності – 3%. Решта 7% страхових зборів становлять страхові премії від спеціальних програм з федеральним субсидуванням на культури

Португалія	Система «державного та приватного партнерства». Держава: субсидії фермерам на страхування та організація перестрахування. Приватні страхові компанії (інтегровані в систему страхування сільськогосподарських ризиків): розроблення програм страхування та контроль за їх виконанням; відшкодування частини ризиків, не відшкодованих державою
Іспанія	Комплексна система сільськогосподарського страхування була започаткована в Іспанії в 1978 році з прийняттям Закону «Про комбіноване аграрне страхування». Система, впроваджена цим Законом, розповсюджується на рослинництво, тваринництво та лісове господарство
Німеччина	Розвинений інститут агрострахування, використовує методи прямого державного відшкодування втрат сільськогосподарським підприємствам. Завдяки державним коштам компенсуються збитки внаслідок граду, бурі, повені та інших погодних аномалій
Франція	Уряд сформував особливий державний фонд, що компенсує втрати, завдані рослинництву природними катаклізмами. Вимогою для відшкодування збитку є наявність у фермера договору страхування господарства. У цьому випадку держава компенсує в середньому приблизно 45% загального обсягу збитку
Іспанія	Надає субсидії фактично за всіма видами сільськогосподарських ризиків (заморозки, засуха, пожежа, буря, град, хвороби і паразити, повінь), але страхуються тільки головні культури
Австрія	У галузі надання допомоги сільгосппідприємствам збігається з російським (50% страхового внеску за полісом виплачує аграрне господарство, а 50% премій страховику виплачує держава на основі заяви с.-г. товаровиробників). Є особливий фонд, що компенсує 25% страхових внесків страхувальникам, місцеві бюджети також оплачують 25%, решту суми сільгоспвиробник виплачує самостійно
Індія	У листопаді 2013 року уряд прийняв Національну програму страхування врожаю, яка об'єднує існуючі схеми страхування, такі як Національна система сільськогосподарського страхування (NAIS), страхування врожаю (WBCIS) і Національне аграрне страхування (MNAIS). Вона спрямована на раціоналізацію страхових послуг фермерам і стабілізацію доходів, особливо від кліматичних ризиків
Російська Федерація	Сферу регулює Федеральний закон від 25.07.2011 № 260-ФЗ «Про державну підтримку в сфері сільськогосподарського страхування». Існує перелік правил субсидування з коштів державного бюджету на компенсування частини витрат сільгосптоваровиробників на страхування врожаю сільгоспкультур. Субсидії надаються сільськогосподарським товаровиробникам для фінансування 50% страхових внесків за договорами страхування [22]
Білорусь	Закон про обов'язкове страхування сільськогосподарських ризиків, за яким з 1 січня 2008 р. всі сільськогосподарські підприємства повинні страхувати культури і тварин у державній страховій компанії БелГосСтрах

Джерело: [2; 8; 9; 12; 22; 23; 25-29].

Як зазначають вчені, зокрема В. Кісельов [13], для багатьох розвинених країнах світу аграрне страхування є об'єктом пильної уваги й підтримки з боку держави. Ефективному розвитку найважливішого інструменту регулювання агропромислового виробництва – страхування – сприяє той факт, що його державна підтримка згідно з правилами СОТ звільнена від зобов'язань по скороченню. Зарубіжний досвід, на думку А. Нікітіна [17], свідчить також про те, що страхування – це не тільки механізм захисту майнових інтересів власне товаровиробників, а й тих інвестицій, які спрямовуються для залучення інноваційних технологій у сільськогосподарське виробництво.

Загалом, існує два види програм – програми страхування врожайності та програми страхування доходів, які гарантують компенсацію втрат виробника сільськогосподарської продукції не тільки від недобору врожаю, а й від зниження цін на продукцію.

Підходи, притаманні більшості страхових моделей у країнах світу, ґрунтуються на моделюванні ризиків для біологічних систем та

значно різняться від традиційного моделювання майнових ризиків, оскільки «біологічні системи володіють здібностями до адаптації до різних типів небезпек, а також відновлення після небезпек залежно від часу впливу в певній фазі росту» [25]. Тому визначення еластичності впливу небезпек, наприклад за дослідженнями Agriculture Risk, передбачає моделювання за культурами, за якого відшкодування залежить від агрокліматичної зони, типу культури, ґрунту і рельєфу, сорту, методів виробництва тощо.

Щодо сформованих моделей аграрного страхування, то воно для усіх країн є добровільним і обов'язковим. Обов'язкове страхування практикується нечасто, форма участі держави – оплата страхових премій або часткова компенсація втрат у разі реалізації тих чи інших ризиків.

Сільськогосподарське страхування з державною підтримкою практикується у США, Канаді, Іспанії, Росії тощо. Як бачимо, це країни, що мають велику протяжність території, тому «в результаті настання стихійних лих шкоди зазнає відразу значна кількість

сільськогосподарських виробників, що спричиняє великі виплати і високу вартість страхових послуг». Саме тому сільськогосподарське страхування потребує участі держави. Сільськогосподарське страхування без державної підтримки практикується у Німеччині, Норвегії, Бельгії тощо, така організація страхування притаманна країнам з низькоризиковим характером ведення аграрного виробництва.

Світовий досвід переконує, що в міжнародній практиці сільськогосподарського страхування сформувалися дві основні моделі – умовно це «американська» та «європейська» [1; 3]. Обидві мають певні перева-

ги і недоліки, але найефективнішим при страхуванні аграрних ризиків є поєднання їх. Саме така система страхування сільськогосподарських ризиків діє в Іспанії, яка, за оцінками експертів міжнародного проекту ЄС Tacis «Вдосконалення управління ризиками фермерських господарств та малих і середніх господарств в аграрному секторі», є країною з найрозвиненішою системою агрострахування в Європі [1].

Таким чином, виділимо основні з них, згідно з думкою «Експерт РА», що «ефективна система сільськогосподарського страхування повинна будуватися на певних наступних принципах» (табл. 3).

3. Основні принципи формування моделі аграрного страхування

Принципи	Короткий зміст
Добровільність	Страхування сільськогосподарських ризиків стосується стратегій управління ризиками комерційних підприємств, великих та середніх сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, підприємців, ОСГ і має бути побудоване на добровільній основі
Заінтересованість сільгоспвиробника	Участь у програмі сільськогосподарського страхування має бути вигідною для сільгоспвиробників
Ризик-менеджмент	Страхування повинно стати елементом ризик-менеджменту для сільгоспвиробників, сприйматися не як спосіб привласнення бюджетних коштів або отримання доступу до безоплатних субсидій, а як інструмент управління ризиками
Багатоваріантність продуктової лінійки	Страховальник повинен мати свободу вибору прийнятого для нього страхового продукту, а для цього вони мають бути представлені широким спектром. Між страховими компаніями має бути конкуренція за клієнтів
Стимулювання ефективних сільгоспвиробників	Страхування повинно стимулювати розвиток виробничих технологій у сільському господарстві. При розрахунку страхової премії має враховуватися наявність передових технологій виробництва, що знижують ризики сільгоспвиробника, а показник недобору врожаю слід розраховувати індивідуально за даними с.-г. підприємства, а не середнього рівня по регіону
Рівний доступ сільгоспвиробників до отримання субсидій	Для збереження вільної конкуренції між сільгоспвиробниками державні субсидії повинні надаватися в рівному розмірі незалежно від суб'єкта господарювання і типу господарства. Особливо це стосується холдингових структур та ОСГ, розрив між якими поки що не вдається усунути
Збалансованість	Обсяг виділених субсидій повинен прямо залежати від величини попиту на сільськогосподарське страхування з державною підтримкою
Прозорість	Весь механізм від укладення договорів до одержання страхових відшкодувань має бути простим і зрозумілим насамперед для сільгоспвиробника, водночас контролюватися з боку держави від недобросовісних страхових фірм
Багаторівнева система страхового захисту	Специфіка сільськогосподарського страхування (висока ймовірність кумуляції ризиків), а також висока соціальна значущість цього виду страхування визначають необхідність додаткових вимог до надійності страхових компаній, що працюють в цій сфері, а саме – обов'язкову участь держави
Незалежна експертиза	В основі системи андеррайтингу та врегулювання збитків у сільськогосподарському страхуванні має бути незалежна експертиза, оскільки у страховій сфері наявні конфліктні ситуації, що вимагає незалежної сторонньої оцінки у разі виникнення спорів

Джерело: [6].

Як бачимо, повною мірою дотриматися цих принципів можливо лише за державного регулювання ринку страхових послуг для сільського господарства. Крім того, навіть найпрогресивніші форми комерційного страхування не в змозі самостійно регулювати ситуацію. Наприклад, на думку фахівців [1, с. 21], основними передумовами лідерства страхових компаній на найближчі

роки є: розвиток страхування в регіонах; запровадження простих і зрозумілих агровиробникам програм страхування; розвиток системи єдиного андеррайтингу; зосередженість на співпраці з середніми і малими підприємствами; розвиток співробітництва з банками в частині заставного страхування та державними органами, що реалізують стратегію розвитку сільського господарства.

Отже, ці заходи теж можуть бути реалізовані тільки з участю держави.

За даними Аграрного страхового пулу, «на сьогодні в Україні відсутня ефективна загальнодержавна система страхування сільськогосподарських ризиків, яка мала б забезпечити належний захист інтересів сільськогосподарських товаровиробників та держави». Саме тому, «основною задачею побудови загальнодержавної ефективної системи страхування сільськогосподарської продукції є: захист інтересів аграріїв та держави, шляхом мінімізації збитків сільськогосподарських товаровиробників, страховиків, через механізм розподілу ризиків серед них; ... створення чіткого, прозорого механізму співпраці між аграріями, державою, страховиками, та іншими учасниками ринку»[15].

Таку позицію підтримують і більшість дослідників, зокрема, на думку Н. Осьмьоркіної, «створення ефективної системи розподілу та управління ризиками сільськогосподарського виробництва повинно стати важливим напрямом сучасної аграрної політики..., заходи з розбудови системи аграрного страхування можливі за ефективного використання державних ресурсів і максимального задіяння можливостей аграрного та страхового ринку»[18].

Проте, при аналізі сценаріїв розвитку моделі сільськогосподарського страхування з державною підтримкою думки дослідників не збігаються. Наприклад, деякі дослідники [21] вважають, що в програмі опиняться і сільгоспвиробники, і страхові компанії, і держава, і економіка в цілому, оскільки «сільгоспвиробники сприйматимуть страхові внески не як плату за придбання страхового захисту, а лише як умову отримання безоплатних дотацій з боку держави. Страхові компанії ставитимуться до агрострахування, як до тимчасового джерела отримання доходів, без стратегічного розвитку цього виду бізнесу». Саме ці фактори і необхідно нейтралізувати, створюючи ефективну модель агростархування.

У Концепції агрострахування зазначається, що «сучасний стан розвитку системи аграрного страхування диктує потребу у формуванні системного підходу до його розбудови, що ... передбачає визначення та зако-

нодавче оформлення форм взаємодії трьох головних учасників аграрного страхування – сільськогосподарських виробників, страхових компаній та уряду. Виходячи з того, що уряд є виразником загального інтересу суспільства, а також з того, що спостерігається певний брак довіри між аграрним та страховим сектором, саме уряду має належати головна роль у консолідації зусиль інших учасників та збалансуванні їхніх інтересів» [15].

Узагальнюючи вищевикладене, можемо констатувати, що оскільки традиційно страхова політика у сільському господарстві на Україні формувалася з обов'язковою і вирішальною участю держави, немає потреби відмовлятися від цієї практики і надалі. Навіть не маючи достатньо коштів для реалізації заявлених на даний час програм страхового захисту в сільському господарстві, держава нормативним регулюванням впливає на процес, насамперед позиціонуючи свою політику у цій сфері, підкреслюючи надзвичайну важливість галузі для економіки країни.

На нашу думку, використовуючи зарубіжний досвід [9; 12; 23; 25-29], щоб страхування з державною підтримкою було ефективним, важливо дотримуватися наступних рекомендацій: застосування у страховій справі відповідних технологій, таких як дистанційне зондування, імітаційне моделювання, 3D візуалізація, інформаційно-комунікаційні технологій як інструменти для підвищення точності й об'єктивності оцінки врожаю і втрати дохідності. Необхідно створити єдину базу даних, де має бути зібрано все, пов'язане зі страхуванням: дані про погоду, атлас порогів для критичних погодних елементів, прибутковість, продуктивність, фази вегетації тощо, яка була б однаково доступною для всіх заінтересованих сторін та які могли б бути використані урядом і страховою індустрією як орієнтири.

Важливою є також розробка інноваційних схем, що пов'язує страхування з іншими фінансовими послугами, такими як кредити, продаж стратегій управління ризиками, щоб знизити вартість угоди і для забезпечення довгострокової життєздатності. Має бути організована належна система стандартизації регулювання та контролю, оперативного реагування на скарги товаровиробників.

На думку В. Кісельова, «головною метою держрегулювання в страховій сфері має бути формування надійних і рівноправних взаємовідносин між постачальниками і споживачами страхових послуг, здатних забезпечувати взаємовигідне співробітництво між ними. Необхідно повністю змінити інститути та процедури взаємодії між учасниками страхового ринку й умови їх практичного застосування. При цьому держава повинна виступати в якості основного інституту, який формував би прийнятні умови функціонування агрострахового ринку і створював основні стимули до цього, а страхові компанії виступали б в якості основного суб'єкта відтворення страхових відносин» [13].

Конвергенція управління сільськогосподарським страхуванням може дати унікальні продукти. За дослідженнями С. Навроцького [16], це виявлятиметься у субсидуванні страхових премій і виплат; компенсації адміністративних витрат; фінансуванні розробок страхових продуктів; фінансуванні освітніх та інформаційних заходів, науково-дослідних робіт; субсидуванні перестрахування тощо.

Висновки. В Україні створена й розвивається інфраструктура управління ризиками виробництва і дохідності за участю держави та страхових компаній, де значну роль відведено Страховому аграрному пулу. Ця мо-

дель ґрунтується на участі держави у страховій діяльності в сільському господарстві. Насамперед, повинні визначатися обсяги бюджетних зобов'язань держави щодо субсидування сільськогосподарського страхування, необхідна також диференціація розмірів страхових тарифів, набору сільгоспкультур, прийнятих на страхування, з урахуванням зональних умов сільгоспвиробництва, створення державних фондів страхових резервів, підтримки сільгоспстрахування за принципом розподілу витрат держави і страхувальників, розробка нових програм, у тому числі, комплексних.

За Зведеними рекомендаціями круглих столів щодо удосконалення системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні (п. 2.2), передбачається клопотання про виділення у проекті державного бюджету на 2015 та наступні роки коштів на фінансову підтримку сільськогосподарського страхування [15]. Саме тому оптимальною моделлю розвитку аграрного страхування є державна система із залученням страхового бізнесу.

Потребує вирішення системний підхід до зниження ризиків сільськогосподарських товаровиробників не лише шляхом бюджетного фінансування, а й створення додаткових послуг і продуктів у сфері управління ризиками. Саме ці напрями є прерогативою подальших досліджень у даній сфері.

Список використаних джерел

1. Агроиншуранс Интернешнл. Аналитический отчет „Рынок Агострахования Украины в 2013 г.” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroinsurance.com (31.03.2014).
2. Агострахование — премии и выплаты [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apstrah.ru/index.php/prensa/2013-12-10-09-40-15/86-agostrakhovanie-250-mln-r-premii-i-875-mln-r-vyplat>.
3. Агострахование в Украине: Анализ работы в 2013 г. и перспективы развития на 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.agroinsurance.com/ru/agribusiness_insurance/?pid=24596.
4. Аршба М.В. Воспроизводственная действенность системы агострахования с государственной поддержкой / М.В. Аршба // Вестник Адыгейского гос. ун-та. Серия экономика. – 2013. – № 4. – С. 36-42.
5. Ассоциация агропромышленных страховщиков [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apstrah.ru/index.php/prensa/publikatsii>.
6. Будущее страхования сельскохозяйственных рисков в России: Новые грабли [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.gaexpert.ru/researches/insurance/new_rake/part5/.
7. Вовчак О.Д. Страхова справа: підручник / О.Д. Вовчак. – К.: Знання, 2011. – 392 с.
8. Востпроизводственно-хозяйственные ориентиры страхования сельхозпроизводителей на основе анализа зарубежных моделей [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vosproizvodstvenno-hozyaystvennye-orientiry-strahovaniya-selhzotvaroproduzhditeley-na-osnove-analiza-zarubezhnyh-modeley>.
9. Государственная поддержка фермеров в развитых странах [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iimp.kz>.
10. Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>.
11. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html>.

12. Калан Дж. Система сельскохозяйственного страхования в США: презентация на международной конференции по сельскохозяйственному страхованию в Мадриде [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agroinsurance.com>.
13. Киселев В.Г. Имитационная система мониторинга программ агрострахования / В.Г. Киселев ; Вычислительный центр им. А.А. Дороницына РАН. – М., 2010. – 32 с.
14. Коваленко Т. Агострахування з держпідтримкою [Електронний ресурс] / Т. Коваленко. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2011-05-11-22-05-40/1450-2013-03-14-08-44-29.html>.
15. Концептуальні засади розвитку агострахування в Україні. Сайт Українського Аграрного страхового Пулу (<http://uaipr.com.ua/>) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_gynok/008.htm.
16. Навроцький С.А. Система сільськогосподарського страхування: тенденції та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / С.А. Навроцький. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
17. Никитин А.В. Государственная поддержка страхования сельскохозяйственных рисков: теория, методология и практика / А.В. Никитин. – М., 2008. – 350 с.
18. Осьмьоркіна Н. Актуальні проблеми страхування сільськогосподарського виробництва в Україні [Електронний ресурс] / Н. Осьмьоркіна. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
19. Секреты успешной бизнес-модели страхования в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forinsurer.com/public/14/02/03/4636>.
20. Соболев Р.Г. Удосконалення державної політики в галузі страхування в Україні [Електронний ресурс] / Р.Г. Соболев. – Режим доступу: <http://www.kbua.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/3/08.pdf>.
21. Сценарий развития новой модели сельскохозяйственного страхования с господдержкой: проигрывают все [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.raexpert.ru/researches/insurance/new_rake/part5/.
22. Федеральный закон от 25 июля 2011 года № 260-ФЗ «О государственной поддержке в сфере сельскохозяйственного страхования и о внесении изменений в Федеральный закон «О развитии сельского хозяйства» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/12188234/>.
23. Шумилина Т.В. Оптимизация системы государственной поддержки сельскохозяйственного страхования с учетом требований Всемирной торговой организации / Т.В. Шумилина, К.А. Жичкин // Изв. Оренбур. гос. аграрн. ун-та. – Оренбург, 2012. – №1(33). – С. 180-182.
24. Щербаков В.В. Партнерство государства и бизнеса в страховании сельскохозяйственных рисков : монография / В.В. Щербаков. – М.: Изд. Дашков, 2011. – 226 с.
25. Agricultural Insurance in Latin America [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.swissre.com/latin_america/ag_insurance_latam.html.
26. Agriculture Risk Transfer and Models Literature review of risks and risk management tools in agriculture [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/insurance/chapter3.pdf>
27. Decisions in Northern Illinois [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/21073/1/sp06gi01.pdf>.
28. Strategising a new approach to crop insurance in India [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ccafs.cgiar.org/blog/strategising-new-approach-crop-insurance-india>.
29. The Spanish combined AGRICULTURAL INSURANCE SYSTEM // State Organisation of Agricultural Insurance [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://aplicaciones.magrama.es/documentos_pwe/confe/burgaz-ing.pdf.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2014 р.

* * *

Новини АПК

Україна представила потенціал вітчизняного тваринництва в Китаї

Фахівці Міністерства аграрної політики та продовольства України взяли участь у роботі Семінару з розвитку тваринництва для азієсько-європейських посадових осіб 2014 року, що відбувся у м. Чанчунг, Китайська Народна Республіка.

У семінарі взяли участь представники 14 країн Європи та Азії. Учасникам заходу була надана можливість ознайомитися з різними аспектами економічного та соціального життя КНР. Зокрема, розвитком молочного та м'ясного скотарства в Китаї, біотехнологіями, переробкою продукції тваринництва, екологічними аспектами сталого розвитку тваринництва тощо.

Учасники семінару відвідали різні установи, а саме: молочну ферму Джілінського державного аграрного університету, комбікормові заводи, біотехнологічний центр Джілінської академії аграрних наук, м'ясокомбінату із забою великої рогатої худоби за технологією «Халаль», фабрики з вирощування грибів, центральну лабораторію ветеринарного контролю.

Директор Департаменту тваринництва Мінагрополітики України Андрій Гетья презентував учасникам зустрічі потенціал українського тваринництва та перспективи співпраці України й Китаю.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.517 : 330.31 : 330.142.211

*М.М. МОГИЛОВА, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Ціновий фактор у відтворенні основних засобів сільського господарства

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією з найважливіших галузей національної економіки. Його розвиток потребує матеріально-технічного забезпечення, що відповідає рівню передових країн ЄС і світу. Проте в Україні залишається нерозв'язаною проблема фондооснащеності аграрного виробництва, що загострилася через затяжні процеси звуженого відтворення галузевого основного капіталу. Є цілий ряд суб'єктивних та об'єктивних причин такого явища: недосконалість амортизаційної політики, відсутність кредитування за прийнятними відсотками, низький рівень розвитку агролізингу, руйнування замість реформування системи матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників й інші. Однак наслідки більшості факторів кризового стану матеріально-технічної бази усуваються розв'язанням проблеми диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію та засоби виробництва. Нееквівалентність міжгалузевого обміну в АПК є основною причиною відсутності простого й розширеного відтворення основних засобів сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію розкриті в роботах О. М. Шпичака [10], П. Т. Саблука [7, 8], Б. Й. Пасхавера [5], М. І. Лукашова [3], багатьох інших учених. Дослідження О. Г. Шпикуляка [9] присвячені ролі економічних інститутів ціноутворення та ціни в регулюванні аграрного ринку. Проблеми формування і відтворення основних засобів

досліджені Г. М. Підлісецьким [6], В. В. Іванишином [1], І. В. Левицькою [2]. В ряді зарубіжних публікацій розглянуто питання техніко-технологічної модернізації сільського господарства як основи розвитку галузі [12, 13]. Ціновий механізм регулювання відтворювального процесу в АПК є предметом досліджень І. І. Лукінова [4], О. М. Шпичака [11]. Разом із тим недостатньо висвітлено питання формування й відтворення основних засобів сільського господарства в умовах зміни рівнів еквівалентності міжгалузевого обміну в агропромисловому комплексі.

Мета статті – дослідити вплив фактора цінових співвідношень щодо сільськогосподарської продукції та галузевих матеріально-технічних ресурсів на тенденції оновлення основних засобів аграрного виробництва й обґрунтувати пропозиції щодо відтворення галузевого основного капіталу в контексті забезпечення цінового паритету в АПК.

Виклад основних результатів дослідження. Нині аграрне виробництво України потребує техніко-технологічного переоснащення відповідно до рівня інноваційного та фондозабезпечення розвинутих країн світу. Такі процеси здійснюються в межах розширеного відтворення галузевих основних засобів, яке передбачає їхнє кількісне зростання й якісне оновлення. Характер і тенденції відтворення основного капіталу формуються в певному інституціональному та економічному середовищі з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників, які можуть відігравати роль стимуляторів або депресантів цього процесу. Одним із основних факторів відтворення матеріально-технічної ба-

зи сільськогосподарських підприємств є рівень співвідношення зростання цін на галузеву продукцію, а також на матеріально-технічні ресурси, що споживаються в сільському господарстві.

Цінова кон'юнктура, яка склалася в різних сферах агропромислового комплексу, та тенденції цін на сільськогосподарську продукцію і матеріально-технічні ресурси для аграрного виробництва стримують процеси оновлення галузевих основних засобів. Пе-

ршим наслідком законодавчого закріплення ліберального принципу ціноутворення в Україні став значний диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію, особливо в 1994–1999 роках. Поступово з 2000 року цінові пропорції в АПК стали сприятливішими для сільського господарства. Разом із тим продовжувався вплив акумульованого диспаритету цін, який негативно позначився на стані матеріально-технічної бази в аграрному секторі (табл. 1).

1. Річний та акумульований диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію й галузеві засоби виробництва

Показник	Рік							
	1993	1996	1999	2002	2005	2008	2011	2012
Індекс співвідношення зростання цін на матеріально-технічні ресурси для сільського господарства і зростання цін на сільськогосподарську продукцію за рік	1,51	0,80	0,98	1,21	1,04	1,01	1,01	0,99
Індекс співвідношення накопиченого зростання цін: на матеріально-технічні ресурси для сільського господарства і накопиченого зростання цін на сільськогосподарську продукцію із 1993 року	1,51	0,78	0,90	0,76	0,84	0,93	0,92	0,91
на трактори та сільськогосподарські машини і накопиченого зростання цін на сільськогосподарську продукцію з 1993 року	1,68	1,54	1,68	1,38	1,28	1,31	1,14	1,10
на автомобілі та накопиченого зростання цін на сільськогосподарську продукцію з 1993 року	1,96	0,88	0,70	0,62	0,52	0,46	0,36	0,34
на будівельні матеріали та накопиченого зростання цін на сільськогосподарську продукцію з 1993 року	2,49	1,18	1,16	1,04	1,11	1,50	1,20	1,22
на будівельно-монтажні роботи та накопиченого зростання цін на сільськогосподарську продукцію з 1993 року	0,80	2,21	1,90	1,84	2,69	3,17	3,13	3,18

Джерело: Розраховано за даними статистичних збірників «Статистичний щорічник України» і «Сільське господарство України» за відповідні роки.

Проаналізовані показники річного й акумульованого співвідношення цінових змін щодо матеріально-технічних ресурсів, які споживаються в сільському господарстві, та сільськогосподарської продукції доводять про різні тенденції міжгалузевих відносин в АПК України. За 1993–2012 роки, тобто за 20-річний період, для 10 років характерним був диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію, для інших 10 – навпаки. Слід зазначити про позитивні тенденції поступового зменшення «цінових ножиць». Так, у 1993 році темпи здорожчання матеріально-технічних ресурсів для сільського господарства, зокрема різних видів основних засобів, перевищували рівень зростання цін на сільськогосподарську продукцію в 1,5–2,5 раза.

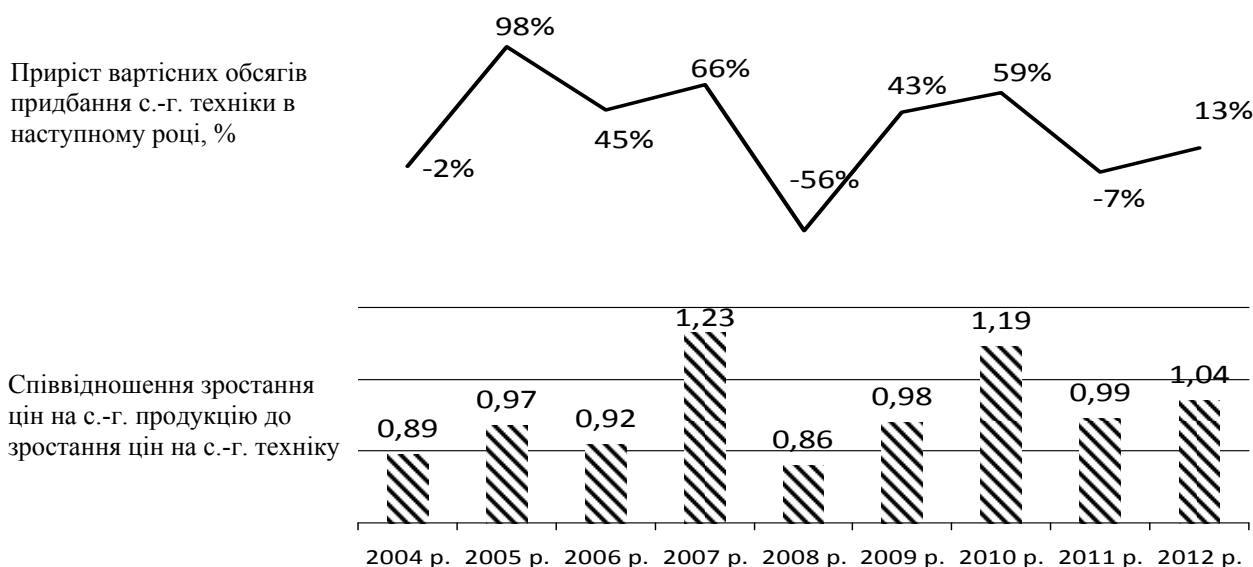
«Відносне здорожчання» тракторів і машин становило 1,68, автомобілів – 1,96, будівельних матеріалів – 2,49. Із 1995 року даний показник значно знизився й був у межах 0,67–1,25. Виняток із загальних тенденцій цінових пропорцій становить співвідношення зростання цін на будівельно-монтажні роботи до зростання цін на сільськогосподарську продукцію. Так, у 1993 році вартість будівельно-монтажних робіт у середньому за рік зросла в 31,6 раза при здорожчанні сільськогосподарської продукції майже в 40 разів, тоді як ціни на сільськогосподарську техніку та автотранспорт збільшились у 66,5–77,6 раза. У наступні періоди рівень зростання цін на будівельно-монтажні роботи був вищий порівняно зі здорожчанням

машин й обладнання, транспортних засобів і будівельних матеріалів. Відносне річне збільшення вартості будівельно-монтажних робіт до зростання цін на сільськогосподарську продукцію в 1994–2012 роках становило в межах 0,75–1,64.

Незважаючи на зменшення «цінових ножиць», сумарний акумульований індекс співвідношення цінових змін по сільськогосподарській продукції та галузевих основних засобах показує подовжувальний негативний ефект диспаритету цін у сільському господарстві. Порушення цінових пропорцій не на користь аграрного сектору найчастіше траплялось у частині сільськогосподарських машин і обладнання. В 2012 році накопичене перевищення зростання цін на сільськогосподарську техніку над зростанням цін на галузеву продукцію становило 10 %. Щодо транспортних засобів спостерігається позитивна тенденція до їх поступового «відносного» здешевлення. Проблема диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію найгостріше проявляється порівняно зі зміною цін на будівельні матеріали й будівельно-монтажні роботи в аграрному секторі, унаслідок чого виробничі потужності та об'єкти нерухомості вводяться в дію в малих обся-

гах. Суттєве «відносне» здороження вартості будівельно-монтажних робіт в аграрному секторі в 1994–1996, 2004–2005 і 2008 роках призвело до акумульованого диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію відповідно до даних робіт у 3,2 раза. Така ситуація в агропромисловому комплексі України призвела до галузевого перерозподілу фінансових потоків не на користь сільського господарства.

Диспаритет цін на продукцію сільського господарства та галузей I сфери АПК значною мірою позначається на тенденціях відтворення основних засобів аграрного сектору. Рівень співвідношення зміни цін у системі міжгалузевого обміну є одним із найвпливовіших стимуляторів (депресантів) відтворювальних процесів у сільському господарстві, передусім у частині кількісного нарощування та якісного оновлення галузевих засобів виробництва. Цей зв'язок рельєфно виражений обсягами придбання сільськогосподарської техніки залежно від зміни коефіцієнта співвідношення рівня зростання цін на сільськогосподарську продукцію до рівня збільшення цін на галузеві машини та обладнання (рис.).

Вплив паритетності цін в АПК на обсяги придбання сільськогосподарської техніки в Україні в 2005–2013 рр.

Джерело: Розраховано за даними стат. збірників «Сільське господарство України» і даними Мінагрополітики України «Оперативна інформація щодо придбання сільськогосподарської техніки» за відповідні роки

Певна стабілізація паритетних відносин між різними сферами АПК сприяла оновленню машинно-тракторного парку сільсь-

когосподарських підприємств. Для 2007 і 2010 років характерне суттєве зростання цін на сільськогосподарську продукцію при ни-

жчих темпах здорожчення машин і обладнання для аграрного виробництва (відповідно 38 проти 12 %, 30 проти 10 %). Через такі цінові зміни зріс попит на сільськогосподарську техніку в наступні періоди, оскільки наслідки цінового співвідношення на користь аграрного сектору мають подовжувальний ефект у частині оновлення й розширеного відтворення галузевих технічних засобів: у 2008 році придбано у вартісному виразі на 66 % більше машин та обладнання, в 2011-му – на 59%.

Рисунок демонструє стовідсотковий позитивний вплив паритетності цін у системі міжгалузевого обміну в АПК на вартісні обсяги придбання сільськогосподарської техніки в Україні. Висновок про тісний зв'язок оновлення активних основних засобів рослинництва та цінових змін у різних сферах агропромислового комплексу підтверджують дані закупівлі різних видів галузевих технічних засобів у кількісному виразі (табл. 2).

Результати проведених досліджень вказують на вплив міжгалузевих цінових відносин на відтворення активної частини основних засобів, передусім у рослинництві. Так, у 2004, 2008 і 2011 роках порівняно з попереднім періодом відзначалося посилення диспаритету цін на рослинницьку продукцію. Результатом такого явища стало зменшення приросту кількісних обсягів придбання тракторів, ґрунтообробної техніки, зерно-, курурудзо- та бурякозбиральних комбайнів і машин у наступному році (відповідно в 2005, 2009 та 2012). Для 2006 і 2010 років характерне суттєве зростання приросту купівлі всіх проаналізованих видів технічних засобів рослинництва, що відбулося в результаті поліпшення цінової ситуації на ринку рослинницької продукції в попередні роки: в 2005 і 2009-му порівняно з попереднім періодом поліпшилося цінове співвідношення на користь сільського господарства.

2. Вплив міжгалузевих цінових пропорцій в АПК на обсяги придбання різних видів сільськогосподарської техніки

Показник	Рік								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Вплив міжгалузевих цінових співвідношень на придбання технічних засобів у рослинництві									
Співвідношення зростання цін на продукцію рослинництва та зростання цін на трактори і машини	0,787	0,859	1,029	1,404	0,745	1,006	1,276	1,003	1,028
Приріст кількісних обсягів придбання у наступному періоді, %: тракторів	-23,82	39,97	32,87	10,27	-58,76	90,63	2,49	-21,49	12,44
збиральної техніки	-24,30	40,56	10,38	37,21	-60,95	22,02	56,28	-46,59	26,00
грунтообробної техніки	-25,94	16,29	28,87	-12,32	-58,07	12,78	18,35	-0,32	-5,52
Вплив міжгалузевих цінових співвідношень на придбання транспортних засобів сільського господарства									
Співвідношення зростання цін на сільськогосподарську продукцію та транспортні засоби	0,881	1,201	1,000	1,260	0,891	0,926	1,267	1,094	1,054
Приріст кількісних обсягів придбання вантажних автомобілів у наступному періоді, %	-6,80	52,55	15,79	19,01	-33,51	-16,97	47,48	-20,47	12,06

Джерело: Розраховано за даними стат. збірників «Сільське господарство України» і даними Мінагрополітики України «Оперативна інформація щодо придбання сільськогосподарської техніки» за відповідні роки.

В окремі роки не було стовідсоткового збільшення обсягів придбання всіх проаналізованих видів техніки за умови перевищення зростання цін на продукцію рослинництва над здорожченням галузевих технічних засобів. Такі тенденції зумовлені певним насиченням одними видами техніки й

пріоритетною необхідністю придбання інших видів. Разом із тим у цілому в 75 % проаналізованих закупівель технічних засобів рослинництва відзначається позитивний вплив зменшення диспаритету цін на рослинницьку продукцію.

Досить рельєфно залежність оновлення основних засобів сільського господарства від цінових змін в АПК простежується при придбанні сільськогосподарськими підприємствами вантажних автомобілів. Винятком є лише 2013 рік, коли суттєво збільшилася кількість куплених вантажівок при погіршенні цінових пропорцій для сільського господарства в 2012 році порівняно з попереднім періодом.

При значному впливі паритету цін на оновлення активної частини основних засобів сільського господарства та рослинництва зв'язок між ціновими змінами в галузі тваринництва й уведенням в дію тваринницьких приміщень і придбанням галузевого обладнання не має чітко вираженого характеру (табл. 3). Нині поліпшення міжгалузевих економічних відносин в АПК істотно не позначається на кількісному нарощуванні ос-

новних засобів тваринництва. Певною мірою це зумовлено значними обсягами необхідних капітальних вкладень на будівництво ферм, довгостроковістю будівництва та введення об'єктів в експлуатацію, значним акумульованим диспаритетом цін на тваринницьку продукцію і будівельно-монтажні роботи. Накопичений диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію по відношенню до вартості будівельно-монтажних робіт у 2,9 раза перевищує відповідний показник порівняно з технічними засобами. Крім того, введення в дію тваринницьких приміщень по суті являє собою запровадження певного виду господарської діяльності, для якого складною є диверсифікація виробництва. Майнові тваринницькі комплекси при їхній високій вартості є низьколіквідним майном.

3. Вплив міжгалузевих цінових пропорцій в АПК на оновлення основних засобів тваринництва

Показник	Рік								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Вплив цінових співвідношень на введення в дію тваринницьких приміщень (умовних голів)									
Приріст уведення в дію тваринницьких приміщень, %	-36,51	75,00	-40,00	-10,95	-17,11	229,68	169,08	-45,78	
Співвідношення зростання цін на продукцію тваринництва та на будівельно-монтажні роботи в попередньому періоді	0,966	0,966	0,794	0,918	1,134	0,902	0,974	0,925	0,997
Співвідношення зростання цін на продукцію тваринництва та на будівельно-монтажні роботи за два роки раніше	0,966	0,966	0,966	0,794	0,918	1,134	0,902	0,974	0,925
Вплив цінових співвідношень на придбання машин та обладнання для тваринництва									
Приріст кількісних обсягів придбання, %: доільного обладнання				171,43	-52,63	45,68	0,85	42,86	257,06
обладнання для утримання ВРХ				184,42	-18,72	-37,64	43,24	-33,96	13,33
обладнання для свинарства				-58,18	-21,74	577,78	18,85	-61,38	-80,36
Співвідношення зростання цін на тваринницьку продукцію та на трактори і машини в попередньому періоді	1,132	1,165	0,801	1,031	1,154	0,935	1,043	0,947	1,052
Співвідношення зростання цін на тваринницьку продукцію та на трактори і машини за два роки раніше	1,077	1,132	1,165	0,801	1,031	1,154	0,935	1,043	0,947

Джерело: Розраховано за даними стат. збірників «Сільське господарство України» і даними Мінагрополітики України «Оперативна інформація щодо придбання сільськогосподарської техніки» за відповідні роки.

У зв'язку з вищезазначеним, зокрема виявленим незначним впливом удосконалення міжгалузевих економічних відносин в АПК

на активізацію придбання основних засобів тваринництва, на сучасному етапі розв'язання проблеми розширеного відтво-

рення галузевих виробничих засобів неможливе без державних програм розвитку тваринництва. Разом із тим для подальшого розвитку галузі локальних заходів недостатньо. Поліпшення фінансово-майнового стану товаровиробників тваринницької продукції потребує комплексного підходу до врегулювання цінових міжгалузевих відносин, який би забезпечував паритетність цін в АПК. При еквівалентних умовах обміну тваринницькою продукцією та матеріально-технічними ресурсами для її виробництва згладжуються наслідки інших факторів кризового стану галузі.

Висновки. Результати проведеного дослідження відтворення основних засобів сільського господарства в умовах міжгалузевих цінових відносин в АПК доводять про наступне:

рівень паритетності (диспаритету) цін на сільськогосподарську продукцію є одним із найвпливовіших стимуляторів (депресантів) оновлення галузевих основних засобів;

існує тісний зв'язок між приростами обсягів придбання сільськогосподарської техніки й співвідношенням зростання цін на сільськогосподарську продукцію до рівня здорожчання активних основних засобів (машин і обладнання, транспортних засобів);

у сучасних умовах міжгалузеві цінові відносини в АПК суттєво не сприяють кількісному нарощуванню та якісному оновленню пасивних основних засобів через вплив інших факторів;

нині залежність обсягів придбання та введення в експлуатацію основних засобів сільського господарства від рівня еквівалентності міжгалузевого обміну в АПК рельєфніше проявляється в рослинництві, тоді як у тваринництві даний зв'язок незначно виражений через дію багатьох інших чинників.

На підставі цього можна зробити висновок про значимість цінового фактора у відтворенні основних засобів сільського господарства. Тому першочерговим завданням державної аграрної політики щодо забезпечення умов простого і розширеного відтворення галузевих основних засобів є удосконалення міжгалузевих економічних відносин в АПК для досягнення цінового паритету. Забезпечити еквівалентність обміну сільськогосподарської продукції та матеріально-технічних ресурсів, передусім основних засобів, можна державним регулюванням через дотування й субсидування аграріїв, пільгове кредитування та пряме бюджетне фінансування придбання сільськогосподарської техніки і будівництва ферм.

Список використаних джерел

1. Іванишин В. В. Організаційно-економічні засади відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва: моногр. / В. В. Іванишин. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
2. Левицька І. В. Відтворення основних засобів: теорія і практика: моногр. / І. В. Левицька. – Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2010. – 272 с.
3. Лукашев Н. И. Динамика цен приобретения средств производства и услуг сельхозтоваропроизводителями / Н. И. Лукашев // АПК: экономика, управление. – 2013. – № 12. – С. 52–58.
4. Лукинов И. И. Воспроизводство и цены: моногр. / И. И. Лукинов. – М.: «Экономика», 1977. – 432 с.
5. Пасхавер Б. Й. Цінова конкуренція аграрного сектора / Б. Й. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 78–87.
6. Підлісецький Г. М. Економічні проблеми відтворення основних засобів у сільському господарстві / Г. М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 184–185.
7. Саблук П. Т. Формування міжгалузевих відносин : проблеми теорії та методології / П. Т. Саблук, М. Й. Малік, В. Л. Валентинов. — К.: ІАЕ, 2002. – 294 с.
8. Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві (теорія, методологія, практика). – Т. 1. Теорія ціноутворення та технологічні карти вирощування сільськогосподарських культур; за ред. П. Т. Саблука, Ю. Ф. Мельника, М. В. Зубця, В. Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 698 с.
9. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку: моногр. / О. Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
10. Шпичак О. М. Теоретико-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 3–10.
11. Шпичак О. М. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України / О. М. Шпичак, П. Т. Саблук, З. П. Ніколаса та ін. ; за ред. О. М. Шпичака. – К.: ІАЕ, 2000. – 586 с.
12. Burrell Alison. Agricultural Policy and Enlargement of the European Union / Burrell Alison, Oskam Arie. – Wageningen, 2000. – 252 p.
13. Saher, W. E. G. Productivity and Technical Change. Cambridge University Press, Cambridge.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2014 р.

* * *

УДК 332.341:332.3

*І.В. КСЬОНЖИК, кандидат економічних наук, докторант
Миколаївський національний аграрний університет*

Соціально-економічний розвиток сільських територій як об'єкт інфраструктурного забезпечення

Постановка проблеми. Інфраструктура класично вважається обов'язковим компонентом будь-якої цілісної економічної системи, в тому числі територіальної. З одного боку, вона являє собою складову частину загального укладу економічного життя, що має підлеглий, допоміжний характер і забезпечує сталий соціально-економічний розвиток території, в тому числі й сільської; з іншого боку – визначає тактичні та стратегічні орієнтири розвитку різних видів економічної діяльності й освоєння територіального простору. У зв'язку зі зміною економічної парадигми, переходом до ринкових принципів господарювання і кардинальними перетвореннями в системі державного управління регіональним розвитком в Україні підходи до дослідження ступеня соціально-економічного розвитку сільських територій, стану та розвитку їх інфраструктурного забезпечення значною мірою змінилися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вихідні уявлення про рівень соціально-економічного розвитку, теоретичні та практичні аспекти планування і формування його ефективних соціально-економічних напрямів висвітлюються в наукових працях таких зарубіжних авторів, як Л. Мізес [10], Ч. Лайонел [9], Д. Стіглер [11], М. Хучек [8] й ін.

Загальнотеоретичні та методичні основи інфраструктурного забезпечення соціального розвитку описані в працях видатних вітчизняних науковців і зарубіжних учених:

І.В. Гончаренка [1], Г.М. Калетніка [2], П.В. Корчагіна [3], Р.П. Косодія [4], О.Г. Шпикуляка [5], В.В. Юрчишина [6].

Проте недостатньо широко проводяться спеціальні дослідження, присвячені вивченню відповідного категоріального апарату, комплексній оцінці інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій. Поза рамками традиційного аналізу залишаються важливі аспекти, а саме: уточнення змісту, місця й ролі інфраструктурного забезпечення такого розвитку за умов ринкового вектора національної економіки.

Крім того, звернення науковців до теоретичного базису категорії “інфраструктурне забезпечення” як однієї з рушійних сил соціально-економічного розвитку сільських територій відбуваються дедалі менше.

Мета статті – дослідження економічної сутності категоріального апарату, що характеризує інфраструктурне забезпечення сільських територій. Встановлено пріоритетні цілі та основні завдання, визначено специфіку їх соціально-економічного розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Інфраструктурне забезпечення є однією з найважливіших складових сучасного ринкового господарства. Актуальність питання дослідження й формування концептуального підходу до визначення інфраструктури доводить той факт, що процес її формування багато в чому збігається із формуванням моделі ринкової економіки.

Сучасна інфраструктура розвинутих країн є найважливішою підсистемою ринкової економіки за масштабами, обсягами та хара-

ктером залучених ресурсів, а також за рівнем впливу на динаміку й структуру валового національного продукту (ВНП), функціонування господарчих систем у цілому, особливо в умовах переходу до постіндустріального суспільства. Як самостійна підсистема вона властива всім національним і регіональним моделям ринкового господарства, тому актуальним є її теоретичне системне усвідомлення та практичні дії, спрямовані на зростання її ефективності.

Оскільки основним процесом нами визначено соціально-економічний розвиток сільських територій, то головним суб'єктом буде його інфраструктурне забезпечення через систему адміністративно-правових, економічних, фінансових, виробничих і екологічних зв'язків. Щоб деталізувати виникнення та вплив цих зв'язків на сільські території, необхідно дослідити економічну сутність певних категорій.

Однією із провідних економічних категорій є розвиток економіки, який являє собою загальне визначення, що уособлює зміну соціально-економічних показників, які характеризують стан економіки протягом певного періоду [2].

Розвиток як філософська категорія передбачає процес будь-якого роду змін різноманітних форм матерії. Хоча ці зміни завжди якимось чином спрямовані, у світі природи вони не піддаються оцінці – існують об'єктивно. У суспільно-економічному житті ми оперуємо певною системою цінностей, тому вищенаведене розуміння розвитку є недостатнім для визначення напряму даного процесу.

У літературі й повсякденному житті розвиток часто ототожнюється з прогресом (тобто з типом прогресивного розвитку). У зв'язку з цим слід підкреслити відмінність даних понять. Розвиток є філософською категорією, а прогрес – категорією з галузі етики. Оскільки етична свідомість є продуктом історії, вона сама піддається змінам, одні її цінності зникають, інші ж залишаються. Це явище характерне також для прогресу. Суспільство, маючи у своєму розпорядженні матеріальний потенціал, діючи під впливом різних умов, створюючи та використовуючи інновації, викликає прогрес, що вирішально

впливає на темп суспільно-економічного розвитку, рівень життя й умови праці суспільства [6].

У науковій традиції та лексиці поняття “соціально-економічний розвиток” має стійкий позитивний сенс. Цим терміном прийнято позначати прогресивні зміни характеристик досліджуваного об'єкта, а також рух у напрямі якіснішого стану. Для сучасного етапу суспільного розвитку сільських територій характерна значна кількість накопичених економічних, соціальних, екологічних проблем, гострих протиріч, які найяскравіше проявляються у регіонах. Розв'язання цих проблем й існуючих протиріч дасть змогу і далі розвиватися сільським територіям шляхом суспільного прогресу, формування позитивного іміджу території, підвищення рівня життя селян та можливості створення умов для збалансованого інноваційного економічного й соціального розвитку [3].

Поняття “соціально-економічний розвиток” включає три взаємозв'язані характеристики: зміна, зростання, поліпшення і передбачає постановку цілей; визначення складу учасників, характеру та порядку їх взаємодії; оцінку ситуації, що склалася, і можливих наслідків прийнятих рішень; пошук нових комбінацій наявних ресурсів та можливостей залучення нових ресурсів [1].

У загальнішому вигляді метою й результатом розвитку є добробут, що включає такі основні елементи:

- 1) продукти (послуги). Добробут населення матеріалізується в конкретних видах продуктів і послуг, що виражають потреби місцевого населення;

- 2) зайнятість та доходи. Створення робочих місць є однією з найважливіших стратегічних цілей розвитку територій. У процесі створення робочих місць важливо співвідносити нові робочі місця з професійними характеристиками і запитами тих членів місцевого співтовариства, які їх потребують;

- 3) “зовнішні ефекти” – не відображені в ринкових цінах товарів та послуг впливу на третіх осіб (екстерналії), що не беруть участі в ринкових угодах;

- 4) облаштування побуту населення – створення умов для зростання його добробуту, задоволення потреб: соціальних і

матеріальних, а також культурних та духовних.

Розвиток будь-якої території підпорядковується поєднанню двох принципів: функціональної відповідності й позиційному. Перший передбачає використання земель залежно від їх внутрішніх, природних властивостей і ресурсної цінності; другий вимагає брати до уваги просторове положення земель щодо інших природних та антропогенних об'єктів, а в ширшому сенсі – соціально-економічну обстановку. Згідно з цими принципами проводиться територіальний поділ на сільські території й високоурбанізовані, промислові зони.

У працях вітчизняних науковців-аграрників поняття “сільські території” традиційно визначається як “населена місцевість поза великих міст з її природними умовами і ресурсами, сільським населенням, а також різноманітними елементами матеріальної культури й основними виробничими фондами на даній території” [1].

На думку інших учених, сільську місцевість слід розглядати на сучасному етапі розвитку економічних відносин як складну природно-господарську територіальну систему, розвиток якої визначається головним чином ступенем зрілості внутрішньосистемних інтеграційних зв'язків природного, економічного, соціального середовища та органів управління. Вони зазначають, що незалежно від способів землекористування, ступеня економічного розвитку і переважання будь-якого економічного сектора поняття “сільський” має територіальний акцент [3].

Щодо західної економічної думки, то іноземними дослідниками запроваджено багатокритеріальний підхід до визначення сільських територій, за якими вони розглядаються як:

- а) простір, населення й інфраструктура якого займають частку ландшафту;
- б) природне середовище, в якому домінують пасовища, ліси, гори;
- в) поселення з низькою густотою;
- г) місце, де більшість людей працюють у сільському господарстві;
- д) територія, де ціна землі є відносно низькою;

е) місцевість, що характеризується високими трансакційними витратами, пов'язаними з відстанями від міст і незадовільною інфраструктурою [4, с. 132].

Піонером вітчизняної аграрної економіки у розробці комплексного визначення поняття “сільські території” став академік НААН В.В. Юрчишин. У своїх дослідженнях до однієї зі складових наукового аналізу сільських територій він зарахував усе те, що функціонує на певній території, або є її невід'ємними складниками. Логічним результатом такого аналізу став слушний висновок науковця про те, що сільська територія у сучасному розумінні є складною і багатофункціональною природною, соціально-економічною й виробничо-господарською структурою [7].

Під час проведення Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників було сформовано сучасне визначення економічної категорії “сільські території” як територіально-просторового, територіально-адміністративного, природно-середовищного, соціального, виробничо-господарського, природоохоронного утворення [5].

На нашу думку, під терміном “сільські території” необхідно розуміти певну територіальну одиницю, яка розташовується за межею міст і має соціальне, екологічне, гуманітарне інфраструктурне забезпечення; багатофункціональні господарські й несільськогосподарські види діяльності проводяться юридичними та фізичними особами; існує певний уклад життя селян, сформований сторіччями.

Встановлення пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку сільських територій є процесом визначення важливості перспективних дій з тим, щоб питання, які підлягають першочерговому вирішенню, одержали найбільшу частку наявних обмежених фінансових і матеріальних ресурсів, а також уваги жителів території. Основними завданнями розвитку сільських територій є:

1. Створення господарських систем, що самостійно розвиваються, на підставі формування економічного обороту місцевих ресурсів.

2. Розвиток місцевого самоврядування для формування соціально організованого і відповідального громадянського суспільства на селі.

3. Підвищення привабливості проживання в сільській місцевості.

4. Підвищення конкурентоспроможності сільських територій.

Особливість сільської території визначається тим, що вона є джерелом безлічі благ: продовольства та сільськогосподарської сировини, джерелом природних ресурсів, місцем проживання, рекреаційним об'єктом, місцем асиміляції відходів. В економічному розвитку сільській економіці традиційно відводиться пасивна, допоміжна роль. Як головне завдання в більшості стратегій розвитку ставиться зростання промисловості й міст, які визначалися як рушійна сила усієї економіки, а сільські території, у свою чергу, розглядалися в ролі постачальника дешевого продовольства і робочої сили.

Нині усвідомлено, що думка про інертну, допоміжну роль аграрного сектору в розвитку не відповідає дійсності, тому багато дослідників вважають стратегію сталого розвитку сільських територій ключовою ланкою. Якщо розглядати розвиток сільських територій без інтегрованого підходу, то індустріальне зростання буде уповільнено, або ж може призвести до деградації в економіці, бідності, нерівності та безробіття [11]. Такою панацеєю може стати відновлення і посилення існуючого інфраструктурного забезпечення сільських територій.

Асоційоване членство України у Європейському Союзі, крім очевидних переваг, несе із собою певні складнощі адаптації для суб'єктів господарювання усіх форм власності та видів діяльності, передусім виробничі. Разом із тим проблеми перехідного періоду можуть відчуватися й на рівні соціально-економічного розвитку територій, насамперед сільських. Проте специфічність методології наукового пізнання при вирішенні комплексних проблемних питань зумовлює виокремлення першорядних процесів та їх детального дослідження, а умови забезпечення реалізації й упровадження таких процесів, їхня сутність часто залишаються здебільшого поза увагою. Таким чином, під ос-

новними умовами функціонування для певної великої системи, до якої, безперечно, необхідно віднести сільські території, необхідно розуміти інфраструктурне забезпечення розвитку.

Сільські території успішно розвиваються за наявності відповідних умов і чинників, які в сукупності забезпечують формування певного рівня їх соціально-економічного розвитку, що є найголовнішим завданням держави та її інститутів. Сприятливе організаційне, соціальне й економічне середовище формують галузі та сфери, які забезпечують функціонування й розвиток як окремих домогосподарств, так і підприємництва, тобто те, що прийнято називати інфраструктурою та інфраструктурним забезпеченням. Метою формування такого забезпечення є створення сприятливих умов для розвитку сільських територій здійсненням комплексної й адресної підтримки сільських жителів і суб'єктів господарювання в різних напрямках: інформаційному, освітньому, науково-технічному, фінансовому, майновому, а також у наданні широкого спектра ділових послуг.

Поняття інфраструктура бере свій початок від лінгвістичного сенсу латинських слів *infra* – нижче і *structura* – будова (можна інтерпретувати як “нижню будову” або “фундамент”). В економіку, а пізніше в географію це поняття прийшло з середини 1940-х років та мало спочатку два значення:

а) сукупність постійних споруд допоміжного значення, обслуговуючих збройні сили (військова інфраструктура);

б) структурні форми організації в економіці й політиці, що мають підлеглий, залежний характер по відношенню до інших – головних.

Надалі обсяг поняття розширювався та охопив обслуговуючі системи виробництва й соціальної сфери. До галузей інфраструктури стали відносити енергетику, транспорт, зв'язок, будівництво, водопостачання (галузі виробничої інфраструктури), охорону здоров'я, освіту, житлове і комунальне обслуговування, управління.

Серед світових наукових шкіл одним із перших у своїх працях дав визначення інфраструктурі Людвіг фон Мизес, представник австрійської наукової школи, прихиль-

ник класичного лібералізму. Він визначав інфраструктуру як комплекс галузей господарства, що обслуговують промислове та сільськогосподарське виробництво [10].

Із часом зміст інфраструктури розглядався Ч. Лайонелом [9] у вигляді комплексу взаємозв'язаних обслуговуючих структур чи об'єктів, або складових, що забезпечують основу функціонування певної системи.

На думку Джорджа Стіглера, інфраструктура – це складові частини загального пристрою економічного або політичного життя, що мають підлеглий, допоміжний характер у забезпеченні нормальної діяльності економічної або політичної системи в цілому [11].

За характеристикою Г.М. Калетніка, інфраструктурою сільських територій є капітальне обладнання, що використовується для надання суспільно доступних послуг, включаючи транспорт і телекомунікації, газо-, електро- й водопостачання. Вони створюють необхідну основу для інших видів економічної діяльності; їх відсутність або ненадійність характерні для країн, які розвиваються, і є перешкодою для їх інтенсивного розвитку [2].

Водночас О.Г. Шпикуляк зазначає, що інфраструктурою є система підприємств з обслуговування основного виробництва й населення, яка виконує соціально-економічні функції на окремій території щодо створення необхідних умов ефективної діяльності підприємств, галузей матеріального виробництва та об'єктів невиробничої сфери [6].

Здійснюючи поверхневий розгляд економічних категорій “інфраструктура” й “інфраструктурне забезпечення”, можна поставити під сумнів доцільність виокремлення останнього поняття. Як у вітчизняних, так і у зарубіжних дослідженнях поняття “інфраструктура” детально розкриті його інституційні аспекти. Однак проблеми її дієвості, а найголовніше – забезпечення засад розвитку певної економічної системи з позицій процесного та комплексного підходів, як правило, розглядаються серед другорядних і супровідних питань. Разом з тим питання подальшого розвитку, особливо в умовах євроінтеграції, потребують визначення саме з

позицій економічної динаміки, оскільки, на нашу думку, зіставлення динамічних категорій, якою є й категорія розвитку, і статичних категорій, що проявляються в інституційному та функціональному аналізі системи інфраструктури, не завжди дають змогу сконцентруватися на питаннях їх взаємодії й прискорення еволюції сільських територій.

Репрезентовані науковцями і наведені визначення інфраструктури не є остаточними й вичерпними. Подальші дослідження у цій науковій площині сприятимуть деталізації існуючих тлумачень і є предметом подальших дискусій. Підсумовуючи вищенаведене, вважаємо, що інфраструктурне забезпечення сільських територій можна представити як одну із форм реалізації відносин соціально-економічної політики держави або соціальної відповідальності суб'єктів господарювання, спрямовану на матеріально-технічне й фінансове забезпечення життєдіяльності мешканців сільських територій та розвиток виробничого процесу в АПК.

Висновки. Функції інфраструктурного забезпечення села в умовах формування ринкових відносин істотно змінилися. Раніше відносно самостійні галузі, в число яких входить і сільське господарство, перетворилися в ланки багатогалузевої національної економіки, що характеризується взаємопроникненням спільних інтересів, засобів та методів господарювання, орієнтованих на кінцеві цілі в рамках нової відтворювально-господарської системи сільських територій. Відтепер результати кожної стадії відтворення приймають характер проміжних товарів і послуг, виступаючи чинниками наступних стадій агропромислового виробництва. Роль інфраструктури тут полягає у зв'язуванні в єдине ціле всього суспільного виробництва, скорочуючи його час та час обігу і тим самим прискорюючи оборот капіталу. Таким чином, своєчасне формування інфраструктурного забезпечення сільських територій – необхідна умова прибуткового функціонування всього процесу суспільного відтворення не тільки галузей сільського господарства, але й усього агропромислового комплексу.

Список використаних джерел

1. Гончаренко І.В. Ретроспективи формування сільських територій регіонів України / І. В. Гончаренко // Регіональна економіка. – 2008. – № 3 (149). – С. 204-209.
2. Калетнік Г.М. Інституціональні засади функціональності інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: теоретичний аспект / Г.М. Калетнік, Г.О. Пчелянська, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 84-89.
3. Корчагин П.В. Экономическое и социальное развитие территорий: интегрированная концепция / П. В. Корчагин. – Тольятти : Тольяттинский гос. ун-т сервиса, 2007. – 236 с.
4. Косодій Р.П. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації / Р. П. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 132-137.
5. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали до Сьомих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників (Київ, 9-10 листоп., 2005 р.). – К. : ННЦ “Ін-т аграр. економіки”, 2005. – 84 с.
6. Шпикуляк О.Г. Інфраструктурне забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери: національні пріоритети / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 147-148.
7. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3 (125). – С. 3-10.
8. Huchek M. Socio-economic content of innovation in the enterprise, published in the Bulletin of Moscow University. – Series 6, Economics. – 1995. – № 1. – P. 62-71.
9. Lionel Charles Robbins. The Evolution of Modern Economic Theory. – London : Science 1970. – 364 p.
10. Mises L. Theory and history: The interpretation of socio-economic evolution. – Moscow. : UNITY-DANA, 2001. – 296 p.
11. Stigler George. Essays in the History of Economics. – Moscow: UNITY-DANA, 1965. – 230 p.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014 р.

* * *

Новини АПК

Аграрний сектор України є привабливим для потенційних інвесторів

Одним із факторів, який може вплинути на розвиток аграрного комплексу країни, є зниження кредитних ставок у банках для аграріїв. «Хотілося б, щоб банки пропонували нашим аграріям кредити під відсотки, які діють в Європі», – зазначив заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Андрій Дикун.

За словами заступника Міністра, у січні–червні 2014 року капітальні інвестиції в сільське господарство у фактичних цінах становили 6385,5 млн грн.

«Це є свідченням привабливості аграрного сектору України для потенційних інвесторів, оскільки Україна має потужний ресурсний потенціал, кваліфікований трудовий ресурс, вигідне географічне розташування», – додав Андрій Дикун.

Заступник Міністра також наголосив, що для поліпшення інвестиційного клімату в аграрній сфері провадиться масштабна робота за участю представників бізнесу, потенційних інвесторів із удосконалення норм законодавства України, якими регламентуються окремі сфери, а саме: ветеринарія і фітосанітарія, сільгоспмашинобудування, безпека продовольства, земельні питання, функціонуванні ринку зерна тощо.

«Міністерство розширює міжнародні відносини, налагоджує двосторонні торговельно-економічні зв'язки зі світовою спільнотою щодо залучення інвестиційних ресурсів в галузі сільського господарства», – наголосив Андрій Дикун.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.439.5:664.121

*А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН*

Інноваційно-інвестиційний розвиток цукробурякового виробництва

Постановка проблеми. Економічна стратегія держави донині чітко не визначена. Увесь період структурної перебудови АПК в суверенній та незалежній Україні над сільськогосподарським підприємством явно тяжіє стереотип, згідно з яким фізичні обсяги виробництва продовольства стоять на першому місці, а енерговитрати, якість, конкурентоспроможність продукції – на другому. Дійсно, в минулому українська сільськогосподарська продукція була більш-менш високоякісною, але в цілому вона не змогла конкурувати на світовому ринку. Тому заклики дотеперішніх Урядів України виростити 80-100 млн т зерна, 50-60 млн т цукрових буряків і т.д. нині є нереальними, бо українське зерно продається як фуражне, а цукор взагалі не купують, за винятком 2-3 категорії, як сирець для переробки на високоякісний білий. Крім того, зростання експорту зерна не є досягненням, адже в країні практично знищене тваринництво й споживання продукції на внутрішньому ринку вкрай низьке. Неконкурентоспроможною є також інша продукція – вугільної, металургійної промисловості, машинобудування тощо. Конкурентоспроможної продукції в Україні вкрай мало, тому спад виробництва та економіки в цілому є цілком закономірним.

Причиною економічного спаду виробництва слід вважати також швидкий обвальний демонтаж планомірної системи й орієнтацію на приватизацію магазинів, ресторанів, ларків і всього того, що давало «швидкі гроші». Лібералізація економіки розвивалася не в

плані свободи підприємництва, а заради збагачення можновладців будь-якою ціною. Наступним етапом стала приватизація практично за безцінь великих підприємств та інших об'єктів і галузей економіки, у т.ч. цукрових заводів, зухвале й нещадне їхнє винищення та знищення соціальної сфери. Внаслідок чого значна частина населення була відсторонена від активного життя і не бере участі в структурній перебудові економіки. Натомість процес перейшов у жорстоку боротьбу за ресурси, переділ награваного, загострення суспільних відносин та політичну нестабільність, що спостерігаємо весь період незалежності. Нині розв'язання проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку аграрно-промислового комплексу неактуальне, оскільки відсутнє державно-приватне фінансування проектів сільськогосподарського виробництва. Проте рано чи пізно їх треба буде вирішувати й швидкими темпами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії та практики інноваційно-інвестиційного розвитку підприємства, значення інвестиційного забезпечення для сталого економічного зростання аграрно-промислового виробництва знайшли відображення у дослідженнях багатьох вітчизняних науковців: С.А. Володіна [1-2], М.І. Кісіля [3], В.В. Кириченко [4], М.Ю. Коденської [5], В.М. Трегобчука [8], П.Т. Саблука [9], В.В. Юрчишина [10] й інших учених-економістів. Ці проблеми висвітлювали зарубіжні вчені – С. Бланк [11], М. Портер [13], Т. Ретінжер [14], Г. Резбова [16], К. Фрімен [12], В. Шарп [15] та інші.

© А.В. Фурса, 2014

Незважаючи на деякі позитивні тенденції у сільськогосподарському виробництві, питання щодо інноваційно-інвестиційного розвитку в період структурної перебудови АПК в суверенній і незалежній Україні досліджено недостатньо. Особливо це стосується визначальних критеріїв оцінки інноваційних розробок для виробництва цукрових буряків та цукру.

Мета статті – обґрунтування критеріїв оцінки інновацій на предмет їх привабливості для цукробурякового виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. На даному етапі стає очевидним, що без переходу від подвійних стандартів в економіці до жорстких умов і вимог світової конкуренції нашій країні не обійтися. Не виправдовує себе повною мірою в такій ситуації емоційно-піднесений лозунг «ринку відрегулює все» та ідея лише монетарного втручання в економіку (кредитні ставки, курс валют, статутні капітали банків й ін.).

Світовий досвід показав зовсім інший підхід до цієї важливої справи. Такі країни, як Південна Корея, Тайвань, Німеччина, Мексика, Канада, ще раніше Японія здійснили прорив на світовий ринок завдяки об'єднанню зусиль держави і приватного капіталу. Причому державою підтримувалися не окремі фірми чи банки, а провідні галузі народного господарства. В Україні ж протекцію держави мають саме провідні олігархічні фірми, банки, галузеві корпорації. Реально державою став правити олігархічний капітал, який зрісся з владою в міцну бюрократичну структуру. Тому без реформування системи влади та повної модернізації економіки, переходу на високотехнологічне й енергоефективне виробництво Україна не тільки не прогресуватиме, а буде деградувати і перестане існувати як держава. При цьому важливо зазначити, що державні грошові потоки мають бути направлені у виробництво з високою доданою вартістю, яке випускатиме конкурентоспроможні товари й послуги, а не поставляти на західні ринки дешево, майже беззахисну робочу силу.

Державна підтримка має бути не як безкоштовне дотування того чи іншого виробництва, а наче каталізатор залучення приватних інвестицій, з якими держава разом буде

нести стовідсоткові ризики та одержувати відповідні вигоди від ефективного виробництва, мов інвестор.

На основі досвіду передових країн, а також Польщі й Китаю, власного, хоч і недостатнього, Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні [7] запропоновано основні критерії, за якими проекти цукробурякового виробництва можуть претендувати на державну підтримку. Це такі:

1. Високотехнологічність проектів. Щодо цукробурякового виробництва – це можливість використання високопродуктивних гібридів стійких до хвороб, шкідників і несприятливих погодних умов; насіння екстракласу зі схожістю 98-100%; високоякісних добрив і засобів захисту; високих біоадаптивних технологій вирощування фабричних цукрових буряків та насіння, одержання цукросировини високих технологічних якостей, яка забезпечить високий вихід конкурентоспроможного за якістю цукру.

При конкретному вирішенні питання щодо придбання і запровадження у виробництво тих чи інших інноваційних бізнес-проектів інвестор обов'язково має вивчити, крім вищезазначених критеріїв, ступінь їх привабливості з таких основних аспектів: забезпечення прозорості бізнесу та достовірності інформації про підприємство, яке замовило і здійснюватиме проект. Для цього проводиться аналіз юридичних, фінансових, податкових аспектів діяльності даного підприємства, а також його активів, зобов'язань, ризиків тощо. Детальний алгоритм такого аналізу добре висвітлений в економічній літературі, тому не потребує додаткового тлумачення [6].

2. Створення нових робочих місць і розвиток вітчизняного виробництва. Впровадження високотехнологічного вирощування цукрових буряків може дати нові робочі місця для 20 осіб протягом 6 місяців із розрахунку на гектар посіву, або 7,5 тис. для площі 5000 га та, відповідно, 250-300 робочих місць на цукровому заводі, що переробить цукросировину з цієї площі. Створення нових робочих місць можливе тільки за рахунок зростання врожайності, площ посівів цукрових буряків та конкурентоспроможності

сті українського цукру на європейському й світовому ринках.

На жаль, вітчизняна наука і техніка не забезпечує 100% інноваційних розробок високих технологій. Наприклад, у цукробуряковому виробництві Україна використовує 80-85% іноземного насіння, 100% гербіцидів і пестицидів для захисту рослин, переважну частину високопродуктивної бурякової техніки, особливо збиральної, а також значну частину обладнання цукрових заводів.

3. Високий ступінь готовності об'єктів інвестування. Переважна кількість інноваційних проектів в агропромисловій сфері має комплексний характер, де використовуються інновації з різних галузей науки й техніки, роз'єднаних організаційно і фінансово. В цьому й полягають труднощі з інвестування. Зокрема, європейські цукробурякові фірми, що мають власну селекцію та насінництво, пропонують інноваційні проекти, котрі передбачають повний сервіс із технології вирощування цукрових буряків: крім насіння вони поставляють засоби захисту, повний набір бурякової техніки на умовах лізингу, надають консалтингові послуги. В Україні виведення сортів, виробництво насіння для сівби, технічні засоби, сівалки, культиватори, обприскувачі й ін. знаходяться в різних інституціях, відомствах. Крім того, в державі відсутнє власне виробництво засобів захисту рослин, призупинено виробництво окремих видів бурякозбиральної техніки і т.д. Це доводить про те, що інноваційний проект за українською технологією має надто низьку ступінь готовності, а об'єкти інвестування розпорошені.

4. Економічність та самоокупність проекту. За ринкової економіки будь-який інноваційний проект – конкурентоспроможна продукція, витрати на яку повинні задовольняти власника засобів виробництва. Тобто, проект має бути самоокупним. І не просто давати прибуток, а прибуток, котрий здатний окупити витрати за якомога коротший термін. Проект не буде інвестуватись, якщо рентабельність виробництва продукції буде на рівні процентної ставки за кошти, покладені на депозит. Для галузі буряківництва оптимальний рівень прибутковості має бути в межах 45-60% зі строком окупності 3-4

роки; наприклад, біоадаптивна технологія дає зниження витрат на 20%.

5. Спільна участь у проекті державного і приватного капіталу. Держава своїми ресурсами й участю в проектах має надавати гарантію зовнішнім і внутрішнім інвесторам. Таким чином, дотації стають інвестиціями та держава не втрачає фінансові ресурси, а бере активну участь у функції контролю над здійсненням проектів.

Участь приватного капіталу спільно з державним для України є поки що складною проблемою, яку потрібно розв'язувати комплексно, використовуючи світовий досвід. Для прикладу, навіть Російська Федерація в програмі розвитку цукробурякового підкомплексу передбачає понад 1/3 інвестицій із федерального бюджету, решту – з регіональних бюджетів і приватних фірм.

6. Імпортозаміщення. Проектам, які передбачають виробництво вітчизняної продукції й заміщення імпортованої, за рівних умов має віддаватися безсумнівна перевага. Це особливо актуально для цукробурякового підкомплексу АПК України, який використовує значну частину імпортних засобів і товарів, про які зазначено вище.

7. Екологічність. Важлива вимога, якій має відповідати будь-який інноваційний проект. Із цього погляду проекти з вирощування цукрових буряків є високоекологічними, оскільки дана культура найбільш позитивно впливає на навколишнє середовище. Самі елементи технологічних операцій проектів, направлені на зменшення хімічного навантаження при вирощуванні, ще більше посилюють їхню екологічність.

Однак є важливий елемент у розробці й реалізації інноваційних проектів із погляду їхньої екологічності. Це наявність екологічного мислення не тільки в розумінні збереження природи, а також у стосунках між людьми, толерантності, прагненні до гармонії та консенсусу, відмови від надмірної жадоби у розподілі спільно виробленого продукту. Цей бік екології повноцінно не розкритий ні в науковому плані, ні у сфері управління державою, ні в конкурентному середовищі на місцях. Створення людських екоценозів як форми прямої демократії є

початковою проблемою суспільства і шляхом до розвитку інновацій.

Висновки. 1. Буяківництво України має цілий ряд визначних науково-технічних здобутків, які можуть перетворити його у високотехнологічну й високоприбуткову галузь. Основні з них це: одностійкова форма цукрових буряків і комплексна механізація їх вирощування, високопродуктивні гібриди, стійкі до хвороб та шкідників, безвисадковий спосіб виробництва насіння, біоадаптивна технологія вирощування.

2. Актуальним для вітчизняного виробництва цукрових буряків є еволюційне витіснення з українського ринку насіння іноземної селекції, яке висівається в Україні на 85% площ, і підвищення технологічних якостей коренеплодів та цукру, який має експортуватися.

3. Українська промисловість сільськогосподарського машинобудування не може забезпечити запровадження комплексного інноваційного проекту в галузі буяківництва у зв'язку з відсутністю виробництва вітчизняних просапних тракторів, оборотних плугів, сіялок точного висіву, комбайнів типу Джон-Дір, якісних засобів захисту рослин і окремих видів мінеральних добрив, а також повного технологічного сервісу. Тому зазвичай пропонуються комбіновані проекти з набором вітчизняних та зарубіжних засобів, які використовуються вибірково.

4. Сама культура цукрових буряків є високоекологічною, оскільки виділяє в атмосферу 15,3 млн л кисню з 1 га за сезон і поглинає 29,4 млн л вуглекислоти, а зменшення хімічного навантаження на довкілля ще більше підвищує її екологічне значення.

Список використаних джерел

1. Володін С.А. Інноваційний розвиток аграрної науки : [моногр.] / С.А. Володін. – К.: МАУП, 2006. – 400 с.
2. Володін С.А. Методичні підходи щодо інноваційного бізнес-проекткування в аграрній сфері / С.А. Володін, Л.В. Шанда // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 11-18.
3. Кісіль М.І. Інвестиційна та інноваційна складові доктрини аграрної політики України / М. І. Кісіль // Економіка АПК. – 2003. – №7. – С. 82-87.
4. Кириченко В.В. Методологія трансферу інновацій в агропромислове виробництво / В.В. Кириченко, В.М. Тимчук. – Х.: Магда Ltd, 2009. – 230 с.
5. Коденська М.Ю. Методичні підходи щодо інвестування розвитку цукробурякового виробництва / М.Ю. Коденська – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 46 с.
6. Облікове забезпечення інвестиційної привабливості та безпеки підприємства і аграрної галузі / [В.М. Жук, Б.В. Мельничук, Ю.С. Бездушна та ін.] ; під ред. В.М. Жука. – К.: ТОВ «Всеукраїнський інститут права і оцінки», 2013. – 88 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні» від 2 лют. 2011 р. № 389 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-%D0%BF>.
8. Трегобчук В. Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми / В. Трегобчук // Економіка України. – 2006. – № 2. – С. 4-12.
9. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: [моногр.] / [П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська, В.І. Власов та ін.] ; за ред. акад. П.Т. Саблука, проф. М.Ю. Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.
10. Юрчишин В.В. Інноваційні аспекти еволюції економічної науки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 90-99.
11. Blank Steven C. Rising Farmland Values: An Indicator of Regional Economic Performance or a Speculative Bubble? / Steven C. Blank, Kenneth Erickson, and Charles Hallahan // Journal of the ASFMRA. – 2012 – № 75. – P. 57-67 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asfmra.org/wp-content/uploads/2012/06/366_Blank.pdf.
12. Freeman C. The economics of industrial innovation / C. Freeman. – London : Campus Verlag, 1982. – 448 p.
13. Porter M.E. On Competition. Updated and Expanded Edition / Michael E. Porter. – Boston: Harvard Business School Publishing, 2008. – 544 p.
14. Ratering Tomáš. An Assessment of the Differentiated Effects of the Investment Support to Agricultural Modernisation: the Case of the Czech Republic / T. Ratering, T. Medonos, M. Hruška // Agris on-line Papers in Economics and Informatics. – 2013. – № 4. – P. 153-164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.agris.cz/files/2013/agris_on-line_2013_4.pdf.
15. Sharpe William F. Investments / William F. Sharpe, Gordon J. Alexander, Jeffery V. Bailey. - New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River, 1999. – 965 p.
16. Židková Dana. Analysis of Development of Investments in the Agricultural Sector of the Czech Republic / D. Židková, H. Řezbová, E. Rosochatecká // Agris on-line Papers in Economics and Informatics. – 2011. – № 1. – P. 33-43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.agris.cz/files/2011/agris_on-line_2011_1.pdf.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2014 р.

* * *

*О.А. КОРЧИНСЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Сучасні інформаційні технології в регулюванні процесів підвищення родючості ґрунтів

Постановка проблеми. Наукою й практикою доведено, що на підвищення врожайності сільськогосподарських культур впливає не тільки забезпеченість ґрунту вологою, достатньою кількістю поживних речовин, а також реакція ґрунтового розчину. Рівень кислотності є одним з основних агрохімічних показників родючості ґрунтів. Поряд із внесенням мінеральних та органічних добрив вапнування відіграє важливу роль у відтворенні родючості ґрунтів. Проте обсяги вапнування кислих ґрунтів останніми роками не відповідають науково обґрунтованим нормам, що призводить до зниження рівня родючості ґрунтів і недобору врожаю сільськогосподарських культур. В умовах недостатньої державної підтримки хімічної меліорації кислих ґрунтів сільськогосподарські товаровиробники мають самостійно розв'язувати проблему зниження кислотності ґрунтового розчину. Разом з тим проведене вибіркове опитування фермерів показало низький рівень їх обізнаності щодо якісного стану ґрунтів господарств. Майже половина з опитаних не знає рівня кислотності своїх ґрунтів та не здійснює вапнування. У зв'язку з цим виникла необхідність у розробці програмного забезпечення, яке б могло оперативно і правильно розрахувати баланс кальцію й запропонувати рекомендації щодо застосування вапнякових добрив, враховуючи значну кількість факторів, у тому числі внесення органічних та мінеральних добрив, специфіку вирощування сільсь-

когосподарських культур, особливості ґрунтово-кліматичної зони тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування засобів хімічної меліорації розглядаються у роботах багатьох авторів. Так, Г.А. Мазур, Г.К. Медвідь та В.М. Сімачинський розробили рекомендації щодо підвищення родючості кислих ґрунтів [2]. С.А. Балюк і Р.С. Трускавецький пропонують сучасну концепцію хімічної меліорації кислих ґрунтів [5, 6]. Питанням управління рівнем кислотності ґрунтів присвятили свої роботи й ряд іноземних авторів, серед яких К. Вортман, М. Мамо, К. Шапіро [11] та інші [7–10]. Разом із тим проблема підвищення ефективності застосування засобів хімічної меліорації залишається актуальною, що зумовлює необхідність проведення дослідження у напрямі залучення сучасних інформаційних технологій у процес управління балансом кальцію.

Мета статті – висвітлити економічні питання хімічної меліорації кислих ґрунтів і запропонувати науково обґрунтований підхід щодо застосування ефективних агрохімічних методів зниження кислотності ґрунтів на основі розробленої автором інформаційної системи управління балансом кальцію з метою надання методичної та практичної допомоги науковцям і спеціалістам сільського господарства.

Виклад основних результатів дослідження. Більшість сільськогосподарських культур для свого розвитку потребує слабкислу або нейтральну реакцію. Особливо чутливі до кислотності ґрунтів, а тому добре розвиваються тільки на нейтральних і

слабокислих ґрунтах, – озима пшениця, ячмінь, кукурудза, горох, цукрові й кормові буряки, конюшина та інші.

В Україні у складі орних земель кислі ґрунти займають понад 9 млн га. Особливо багато їх на Поліссі й у Лісостепу, а також у передгірних і гірських районах Карпат. У таких областях, як Закарпатська та Івано-Франківська, питома вага кислих ґрунтів становить понад 70%, Чернігівська, Житомирська, Вінницька, Полтавська, Сумська і Черкаська – понад 50%.

Важливим заходом щодо підвищення родючості кислих ґрунтів є вапнування. Внесення вапна в повній нормі підвищує рН ґрунтового розчину, що значно підвищує родючість ґрунту, відповідно збільшує врожайність і поліпшує якість рослинницької продукції. Так, внесення оптимальних норм вапна забезпечує у середньому приріст урожаю озимої пшениці до 5,5 ц/га, кукурудзи на зерно – 9, картоплі – 20, цукрових буряків – 50, сіна багаторічних трав – до 10 ц/га

[3]. Вапно позитивно впливає не тільки на підвищення врожаю, але й на якість сільськогосподарської продукції: на 30 – 40% збільшується вміст білка в озимій пшениці, на 3–5% – вміст крохмалю в картоплі [3]. Слід зазначити також протирадіаційну роль вапна. Внесення його у повній нормі за гідролітичною кислотністю зменшує вміст стронцію і цезію у рослинах в 2-2,5, а в окремих випадках – у 3 рази [4].

До 1989 року в Україні прогресивно зростало внесення вапна на кислих ґрунтах. Із 1986 по 1989 рік його щорічно вносили 7930,7 тис. т на площі 1546,4 тис. га у дозі 5,1 т/га. Це позитивно позначилося на трансформації ґрунтів за ступенем кислотності: істотно скоротилися площі з сильно- та середньокислими ґрунтами і збільшилися – зі слабокислою й нейтральною реакцією ґрунтового розчину. Про це показують результати перших турів агрохімічного обстеження ґрунтів (табл.1).

1. Зміна частки кислих ґрунтів, %

Рік обстеження	Ґрунти			
	сильнокислі	середньокислі	слабокислі	нейтральні та близькі до нейтральних
1966-1970	6,1	12,8	15,5	65,6
1976-1980	2,5	8,0	17,4	70,0
1986-1990	1,8	6,7	17,2	72,4
1996 - 2000	2,0	7,0	20,0	68,0
2006-2010	2,5	6,7	16,2	74,6

Джерело: Розраховано автором за даними ДУ «Інститут охорони ґрунтів».

Починаючи з 1990 року, обсяги вапнування кислих ґрунтів різко знижуються. У період 1996-2000 років площі провапнованих ґрунтів порівняно з 1986-1990 роками скоротилися у 54 рази, а внесення вапна – у 43 рази. У 2013 році ці показники залишаються низькими: провапновано лише 97,8 тис. га і внесено 487,3 тис. т вапна, що майже у 10 разів менше від мінімальної потреби. Внаслідок скорочення обсягів хімічної меліорації кислих ґрунтів замість нейтралізації кислотності відбувається значне їхнє підкислення. За результатами дев'ятого (останнього) туру агрохімічного обстеження відбулися зміни у бік підкислення ґрунтів. Середній рівень рН по Україні змінився з 5,97 до 5,90, у т.ч. на Поліссі – з 5,89 до 5,76 та в Лісостепу – з 6,0 до 5,96.

Скорочення обсягів хімічної меліорації кислих ґрунтів призводить до негативних

економічних і екологічних наслідків. Наші розрахунки показали, що нині з не провапнованих площ щорічний недобір продукції рослинництва у перерахунку на зерно становить близько 1,5 млн т, що в цінах 2013 року дорівнює майже 3 млрд грн.

Науково обґрунтоване ведення робіт по розширеному відтворенню родючості ґрунтів вимагає чітко збалансованих пропорцій між обсягами виробництва продукції землеробства й ресурсами підвищення врожайності сільськогосподарських культур. У країні ця вимога не дотримується. Останніми роками на фінансування вапнування кислих ґрунтів у державному бюджеті передбачається не більше 1,5% від потреби.

У такій ситуації сільськогосподарські товаровиробники повинні самостійно шукати резерви зниження кислотності ґрунтів, ширше застосовуючи місцеві поклади карбона-

тів, а також вапновмісні відходи цукрової промисловості – дефекаат, який містить до 70% CaCO_3 , 0,3–0,5% – N, 1-2 – P_2O_5 , 0,6–0,9 – K_2O і до 15% органічних речовин. Приймаючи управлінські рішення щодо оптимальних обсягів внесення вапнякових добрив, сільськогосподарські товаровиробники мають знати кількість кальцію в ґрунті, проте дана величина не є постійною та визначається балансовим методом. Значна кількість кальцію витрачається на нейтралізацію фізіологічно кислих форм мінеральних добрив, передусім, азотних, а також виноситься врожаєм сільськогосподарських культур, певна кількість – внаслідок вилугування з орного шару ґрунту.

За даними вітчизняних і зарубіжних дослідників витрати кальцію із ґрунту є великими – 300-500 кг/га, що залежить від різних факторів: механічного складу ґрунту, рівня кислотності, кількості використаних мінеральних добрив та ін.

Статті надходження кальцію у ґрунт включають: вапнування, внесення органічних і мінеральних добрив (калійних, фосфорних), з опадами, із насінням культур. Відомо, що 1 т органічних добрив містить 8,3 кг CaO [1]. Знаючи кількість внесених органі-

чних добрив можна розрахувати скільки кальцію надходить з останніми. Аналогічно за відповідними нормативами розраховують також інші статті надходження кальцію. Різниця між сумою статей надходження й статей витрат кальцію з ґрунту і буде балансом кальцію.

На базі довідкової інформації та результатів досліджень, проведених вітчизняними і зарубіжними авторами, нами був розроблений програмний модуль "Баланс кальцію", що дає змогу автоматизувати розрахунок балансу кальцію й одержати рекомендації щодо досягнення бездефіцитного балансу.

Робота з програмою починається із завантаження файла *Kalcyi.exe*. На екрані монітора комп'ютера автоматично з'являється основна форма (рис.1).

Спочатку потрібно ввести дані, що стосуються гранулометричного складу ґрунтів господарства. Для цього необхідно натиснути кнопку «Гранулометричний склад».

На екрані монітора комп'ютера з'явиться форма, у поля якої треба внести площі ґрунтів підприємства різного гранулометричного складу. Після того, як будуть заповнені всі поля даної форми, слід натиснути кнопку «Дані введені – Продовжити».

Рис. 1. Основна форма «Баланс кальцію»

Джерело: Власні розробки автора.

У подальшому необхідно зазначити середній рівень pH ґрунту в полі «Кислотність ґрунту» й після цього перейти до розрахунку виносу кальцію сільськогосподарськими

культурами. Програма передбачає можливість розрахунку балансу кальцію для 32 сільськогосподарських культур. Для цього слід вибрати культури, вказати площу

посіву кожної з них у гектарах і задати врожайність (у ц/га).

Після розрахунку виносу кальцію культурами даної сівозміни активізують кнопку «Мінеральні добрива», при натисненні якої на екрані монітора з'являється форма, в якій із наданого списку мінеральних добрив вибирають ті з них, що застосовували на даній посівній площі та зазначають загальні фізичні обсяги у тоннах. Якщо мінеральні добрива у господарстві не застосовуються,

слід натиснути кнопку «Повернутися в основну форму».

Далі потрібно ввести дані щодо видів й обсягів застосування органічних добрив у господарстві. Наступний крок – активізація кнопки «Вапнякові добрива». На екрані монітора з'являється форма, в якій із наданого списку вапнякових добрив вибирають ті, що застосовували на даній посівній площі, та вказують загальні фізичні обсяги їх у тоннах (рис. 2).

Рис. 2. Форма для введення даних про вапнякові добрива

Джерело: Власні розробки автора.

Після введення необхідної інформації програма розраховує загальний баланс кальцію у ґрунтах господарства і з розрахунку на 1 га посіву. Натиснення кнопки "Рекомендації" приводить до виведення на екран монітора інформації щодо балансу кальцію й у разі негативного балансу – рекомендації щодо поповнення запасу кальцію в ґрунтах господарства. Далі є можливість вибору: або продовжити розрахунки на базі нових даних, або закінчити роботу із програмою, натиснувши відповідну кнопку.

Розглянемо на прикладі фермерського господарства Віктора Ліпейка Іваничівського району Волинської області роботу розроб-

леної програми. Для розрахунку балансу кальцію фермером була надана інформація про гранулометричний склад ґрунтів господарства, перелік посіяних сільськогосподарських культур, посівні площі та врожайність цих культур, а також дані про застосування мінеральних і органічних добрив. Вапнякові добрива у господарстві не використовуються. Рівня кислотності фермер не знає. На основі даної інформації та з використанням представленої програми було розраховано винос кальцію посівами кожної культури сівозміни, загальний баланс кальцію й надані рекомендації щодо покриття його дефіциту (табл. 2).

2. Результат розрахунку балансу кальцію в ґрунті фермерського господарства Віктора Ліпейка

Сільськогосподарська культура	Винос кальцію	
	усього, т	на 1 га посіву, кг
Озима пшениця	3,66	61,0
Яра пшениця	0,56	55,7
Ячмінь	0,46	41,5

Озимий ріпак	1,16	231,8
Цукрові буряки	1,68	167,9
Овочі	0,08	78,0
Картопля	0,04	37,3
Загальний баланс	-35,12	-358,35
Рекомендації	Баланс негативний. Для покриття дефіциту кальцію необхідно додатково внести 35,12 т вапна або 58,53 т дефекату, або 39,02 т крейди	

Джерело: Власні розробки автора.

Висновки. Запровадження у практичну діяльність сільськогосподарських товаровиробників даної інформаційно-управлінської системи регулювання балансу кальцію дає змогу оперативно одержувати інформацію про баланс кальцію, запобігає появі помилок при розрахунках, уможливорює швидко і точно здійснювати ретроспективний аналіз, робити прогноз. Застосовуючи дану програму, упродовж короткого періоду часу користувач одержує не тільки дані про баланс, а й науково обґрунтовані рекомендації щодо

правильного внесення вапнякових добрив, що є запорукою підвищення рівня родючості ґрунтів. Слід зазначити, що універсальність розробленої інформаційно-управлінської системи дає можливість використовувати її для проведення багатопланових досліджень з одержанням виважених всебічно обґрунтованих управлінських рішень щодо відтворення родючості ґрунтів як на рівні окремо взятого господарства, так і району, області, ґрунтово-кліматичної зони, або України в цілому.

Список використаних джерел

1. Кулаковская Т.Н. Применение удобрений / Т. Н. Кулаковская. — Минск: Ураужай, 1970. — 216 с.
2. Мазур Г.А. Підвищення родючості кислих ґрунтів / Г.А. Мазур, Г.К. Медвідь, В.М. Сімачинський. — К.: Урожай, 1984. — 176 с.
3. Методические рекомендации по известкованию кислых почв в Украинской ССР. — К., 1984. — 30 с.
4. Снижение содержания радиоактивных веществ в продукции растениеводства: рекомендации. — М.: ВО "Агропромиздат", 1989. — 38 с.
5. Сучасна концепція хімічної меліорації кислих /солонцевих ґрунтів [Текст]/ М-во аграр. політики України, Укр. акад. аграр. наук, ННЦ "Ін-т ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського"; ред.: С.А. Балюк, Р.С. Трускавецький. — Х., 2008. — 100с.
6. Хімічна меліорація ґрунтів (концепція інноваційного розвитку) [Текст]/ М-во аграр. політики та продовольства України, Нац. акад. аграр. наук України, ННЦ "Ін-т ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського"; ред.: С.А. Балюк, Р.С.Трускавецький, Ю.Л. Цапка — Х.: Міськдрук, 2012. — 130с.
7. Comfort S. and K. Frank. pH and Liming (2000) p 51-58. In R. Ferguson (ed) Nutrient Management for Agronomic Crops in Nebraska EC155. University of Nebraska Extension, Lincoln, NE.
8. Peterson, J. and R. Hilgenkamp (2002) Nebraska Soybean and Feed Grain Profitability Project. University of Nebraska Extension, Lincoln, NE. Web-site: <http://farmresearch.unl.edu>.
9. Rehm, G., R. Monter, C. Rosen, and M. Schmitt. Lime Needs in Minnesota FO-05956-GO, 1992. University of Minnesota Extension Service, St. Paul, MN
10. Vagts, T. Nitrogen Fertilizers and Soil pH. Iowa State University. Web-site: http://www.extension.iastate.edu/nwcrops/fertilizer_and_soil_ph.htm.
11. Wortmann, C., M. Mamo, and C. Shapiro. Management Strategies to Reduce the Rate of Soil Acidification, 2003. NebGuide G1503. University of Nebraska Extension, Lincoln, NE.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2014 р.

* * *

UDS 631.1.016:631.22:471:475

*O.V. ZAKHARCHUK, doctor of economic sciences,
Head of the Department of the market of material and technical resources
O.V. VYSHNEVETSKA, candidate of economic sciences
National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"*

Development of small farms in Ukraine and the Polish experience

Scientific problem. Current state of the domestic agricultural sector has resulted in significant macroeconomic transformation of the political and socio-economic structure of our country. Carried out radical reforms in various industries, designed and important legislative acts were adopted in the development of the national economy. Quite often hear the idea of creating family farms as a promising directions of development of agriculture of Ukraine. However, the problem of technical and technological support of agricultural production due to various reasons is not sufficiently solved. Technical support agriculture reached a critical threshold. Today, farms of all forms of ownership provided the main agricultural machines only by 45-50%, about 85% of them have completed their amortization period. The material and technical basis is not possible to meet the technological needs of agricultural producers, thereby creating technical collapse in the agricultural sector.

Analysis of recent researches and publications. The study of technical and technological support of the agricultural sector devoted a significant amount of scientific papers. They reflect different aspects of this process: the provision of agricultural machinery of various categories of farms, manufacture, market and leasing of agricultural machinery. The most extensive research in these areas were research and development Y. K. Bilouska, V. L. Tovstop-yata, V. O. Pitulka [4] and others. Work in this direction a lot, but the technology and the market of technical means not standing still, so the study of these issues are always relevant.

The objective of the article of the article is the study of the technical and technological support households of Ukraine and its comparison with the provision of farms in Poland.

Statement of the main results of the study. In recent years there have been minor changes in the structure of land Ukraine, but the land area of the treated households increased (Table 1).

Table 1. Distribution of agricultural land by land users, thousand ha

Categories farms	As of January 1		2013 by 2010, %
	2010	2013	
Ukraine			
Agricultural enterprises (including farms)	20828,0	20654,5	99,2
Households	15919,9	15984,0	100,4
All categories of farms	36747,9	36638,5	99,7
Poland			
The public sector	1843	1492	81,0
The private sector	13660	13477	98,7
All categories of farms	15503	14969	96,6

Source: formed according to [1; 7].

© O.V. Zakharchuk, O.V. Vishnevetska, 2014

In households concentrated 16,0 million ha, of which for agricultural production is used 6.4 million hectares. If in 2005 the land of households in Ukraine amounted to 40% of the total area of agricultural land, then in 2013 they rose to 44%.

At the end of 2010 in private households employed 44.0 thousand. Units mini-tractors and motor cultivators and 172.5 thousand tractors middle class, despite the fact that households accounted for more than 4.6 million units. Per one tractor (including tractors and motor blocks) accounted for 30 hectares of arable land.

Now in Ukraine by 4.2 million households owned 116.0 units of mini-vehicles and 189.0 thousand tractors middle class. Per one tractor (including tractors and motor blocks) are in 21 hectares of agricultural land [2, 3].

In 2013 4.2 million households in the Ukraine was treated with 6.4 million of land, of which 903 thousand (21.5%) farms with an area of more than 1 hectare. The average area of land that is owned by a household was 1.52 ha [7]. The data reflect the situation of excessive fragmentation Ukrainian farms. In Poland, the agricultural activities are carried out by nearly 1433 thousand households (farms). 2/3 of them have tractor – 956 thousand farms. In Ukraine carry out agricultural activities having at least one tractor only 3.2% (of 160.4 thousand farms). That is, the level of loading on the tractor in agriculture of Ukraine is much higher than in other countries, particularly in Poland (Table 2).

Table 2. The availability of tractors households of Ukraine's population and farms of Poland in 2013

	Ukraine	Poland
All households (farms)	4241,6	1433,0
The number of farms with tractors, thousand	160,0	956,5
The number of tractors, thousand pieces	304,8	1439,7
Attributable arable land 1 tractor ha	21,15	9,4
The number of tractors on 1 farm, pieces	0,07	1,0

Source: calculated according to the source [1]

The transformation taking place in the Polish farms reflect the dynamic changes in the market purchase of capital funds. Changes in the size of farms substantially affect on the technical provision compared to 2010. In 2013, there was a significant decrease in the number of households in

the area of 1 hectare. Last year their number has decreased by more than 5 times. This is due to the ability of households receive pensions after registering as a farmer. In General almost all the lands of the farmers (55,5%) are concentrated in the farms area of 2-10 ha (Fig. 1).

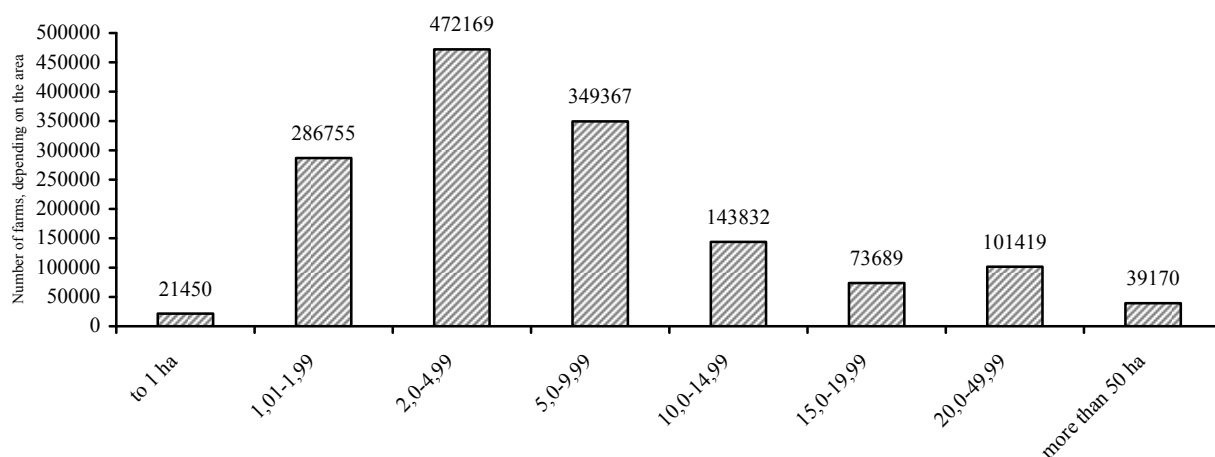

Figure 1. Grouping of farms by size of agricultural land

Source: constructed according to [1].

The average for Poland on one farm that carries out agricultural activities have 1 tractor. In 2013 the average area of agricultural land per

tractor 1 was about 10.0 hectares. In Ukraine, unlike neighboring state lands burden in house-

holds of 1 tractor (including compact and motor blocks) twice.

The presence in the Ukrainian agriculture of various forms of management brought about changes in the structure of the available tractor power (Fig. 2). Power tractors and their equipment primarily depend on the size and trends of agricultural production, the level of development and the level and forms of mechanization.

Smaller farms, which constitute the overwhelming majority of the total number of households equipped tractors less power with the possibility of widespread use, as in the field and transport work. Tractors more power, equipped with modern technical solutions are used, usually in large farms for the combined field work [4].

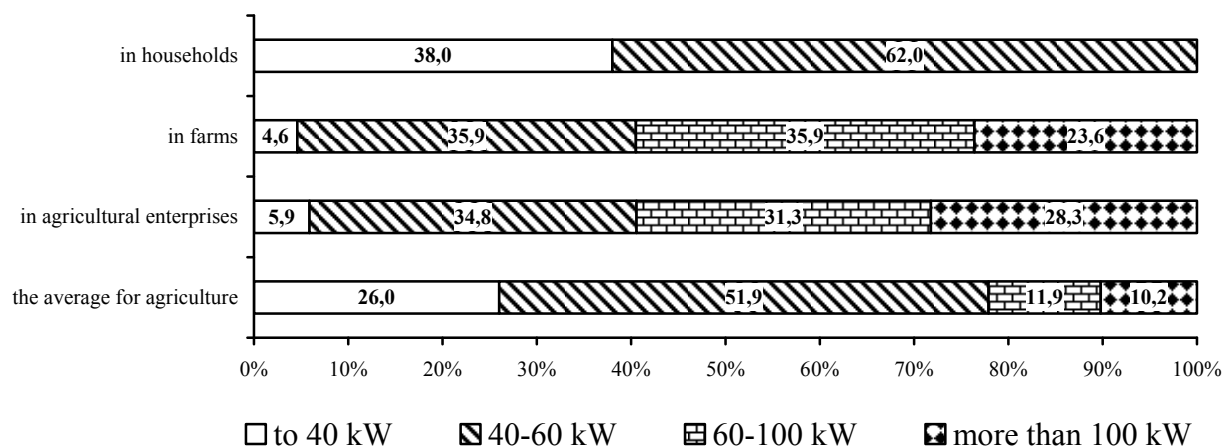

Figure 2. The structure of power tractors of Ukraine for various forms of management

Source: constructed according to [4].

Thus, households are mainly used compact tractors up to 40 kW) and tractors middle class (60 kW). In agricultural enterprises and farms, despite their size, the use of small equipment is impractical. They are characterized by the use of tractors, medium-class and high-power.

With an overall decrease in the number of agricultural farms in Poland, most of them dominated by tractors up to 60 kW (Fig. 3). In 2013 they amounted to 83.2% of the total num-

ber of tractors. In Ukraine, this figure amounted to 77,9%. Notable changes for Ukraine happen to other agricultural producers in the direction of increasing the number of tractors of medium and high engine power. In agricultural enterprises, observed an increasing number of tractors and their power with a tendency to increase their number and capacity together with the increasing size of land plots.

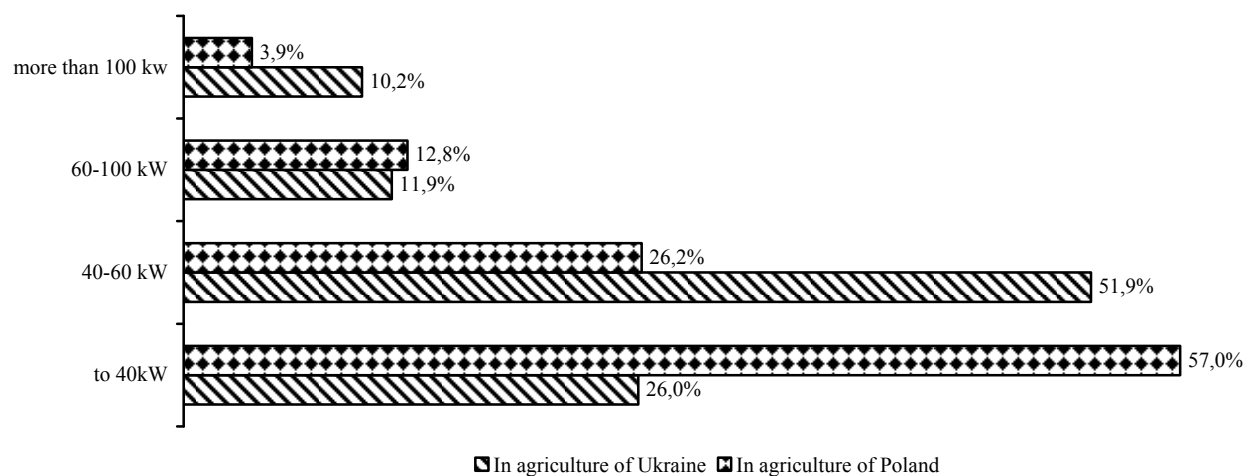

Figure 3. The share of tractors of engine capacity in 2013

Source: constructed according to [3; 8].

In Polish agriculture a significant impact on the current status of farms in agricultural machines are changes in the production structure of farms, technical progress and their economic status. In addition, since 2004 the modernization and adapt them to the EU standards allow for funds received under the common agricultural policy of the European countries. For a more detailed study of the technical and technological

equipment of rural households in Ukraine and Poland in 2013 provides data on the availability of farms engaged in agricultural activities. In the period from 2010 in Poland there has been a significant increase in equipment farms, including: trailers (22.3%), garden sprayers (21.9%), grain harvesters (8.2%), balers (6.9%), loaders-excavators (2.1%), and mowers (2.0%) (table 3).

Table 3. Equipping farms in Poland, which carry out agricultural activities

Name of machinery	Farms with machine		The number of agricultural machines	
	2010 p.	2013 p.	2010 p.	2013 p.
Combine harvesters	147188	159333	152140	164598
Potato harvesters	78871	69582	79885	70614
Beet harvesters	27302	23183	27829	23624
Forage and other harvesters	11068	8395	11831	8998
Spreading fertilizer and lime	553170	554202	575452	574818
Manure spreaders	474638	464825	486035	476082
Mowers	494754	502838	512978	523260
Loaders-excavators	216849	225111	241948	247064
Potato diggers	370760	287849	372299	289913
Planting potatoes	349625	300486	351836	302749
Trailer	92715	108431	96298	117737
Balers	187787	201931	198239	211867
Field sprayers	486672	458390	495742	468182
Garden sprayers	46308	55044	51836	63165

Source: formed according to [8].

Unlike the Polish Ukrainian agrarians provided agricultural machines much worse. Today hardly there in Ukraine households that own potato, beet or forage harvesters. The same situation is with manure spreaders, field and garden sprayers. The provision of agricultural machinery Ukrainian households dozen times behind compared to Poland. Thirty-five tractors

per thousand households and a minimum set of attachments, here are the realities of the Ukrainian village. In Poland since 1433 thousand farms that carry out agricultural activities only 2.5% of households, i.e. 35 thousand units that do not have agricultural machines and devices. In Ukraine, only 15.8% of households have at least some technique (Fig.4).

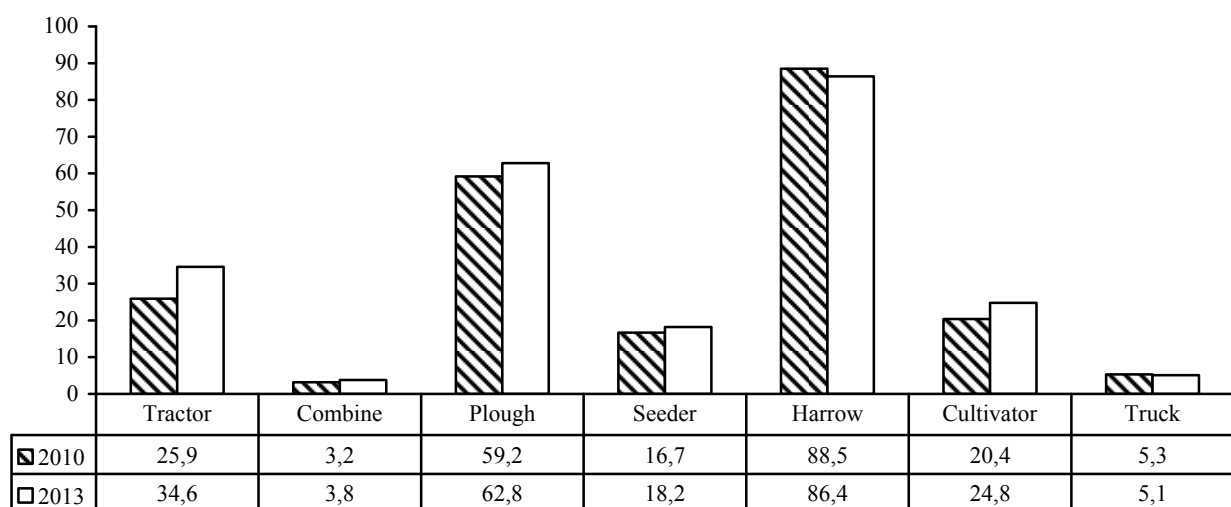

Figure 4. Availability of equipment in private households Ukraine, 1,000 households, pieces

Source: constructed according to [2; 3].

The analysis showed that the main supply of agricultural machinery and agricultural implements at a minimum. This is due to the underdeveloped market for mini machines and low purchasing power of Ukrainian farmers. According to the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine in agriculture for over 70% of agricultural machinery, which operated for more than 15 years. Modernization of machine-tractor Park is extremely slow. Troubles technical support lead to the violation of the technologies of production, increase of loss, cause of technological backwardness.

Poor quality ukrainian technique makes it impossible to implement innovative technologies and move to a higher level of domestic agriculture. Family farms in Ukraine need small technique (mini-tractors, tillers, small mowers, sprayers and so on). It is mainly used seasonally, so when evaluating its effectiveness preference should be given no criteria use machines system and the level of mechanization and automation of processes, timeliness of manufacturing operations, the degree facilitate labor and reduce its costs, increase productivity, increase production. In the coming years, house-

holds will be transformed to enterprises higher group sizes of the earth in the process. Given the financial opportunity, they will use mostly domestic machines and foreign - those that were in use

Conclusions. In Ukraine at a sufficiently high level of availability of agricultural land and labor resources remains unresolved issue of its technical and technological equipment, especially small and medium size farms. Industry average level of equipment is 1 ha of agricultural land farms and farmers in Ukraine in 7-9 times lower than in Poland and other developed countries. Due to such a low level of technical support part of the harvest is lost at different technological stages.

Agricultural production of Ukraine requires technological re-equipment of domestic high-performance, reliable and energy-efficient mini-technique, which is still not produced in Ukraine; the reproduction of the technical potential of agro-industrial complex to the level of technological needs; state support for the development and production of modern technical tools for small business forms, including family farms.

References

1. Agriculture of Ukraine in 2013. Report № 06.2-07 / 109-14 of 04.28.2014.
2. Agricultural machinery and power capacities in agriculture in 2010. Statistical Bulletin. – K. : State Statistics Service of Ukraine, 2011. – 51 p.
3. Agricultural machinery and power capacities in agriculture in 2013. Statistical Bulletin. – K. : State Statistics Service of Ukraine, 2014 – 40 p.
4. *Bilousko Y.K.* Economic aspects of the state technical policy in the agro-industrial complex / [Bilousko Y.K., Demyanenko M.Y., Pitulko V.O., Tovstopyat V.L.]. – K. : NSC IAE, 2005. – 134 p.
5. *Markham, Brett L.* Mini farming :self sufficiency on ¼ acre / Brett L. Markham. – China, 2010. – 227 p.
6. Modern Machines In Agriculture [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODERN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20%20SPAIN.pdf.
7. Private households in Ukraine as of 1 January 2014: the Express edition from 19.03.2014 102/0/06.3BH-14 [Electronic resource]. - Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2013 : Roczniki Branżowe – Warszawa, 2014. – 425 s.
9. Środki produkcji w rolnictwie w roku gospodarczym 2012/2013 : informacje i opracowania statystyczne. – Warszawa, 2014. – 77 s.

The article has been received 04.09.2014

* * *

UDS 339.732:061.1

*Msc. Econ Miloš MACUT, Msc. Econ Milenko UŠĆUMLIĆ, director's
Erste Bank a.d. Novi Sad, Serbia*

Role and position of banks in the European economic area

Introduction

European banking is certainly one of the most advanced in Europe. Above all, this project is focused on the banking processes in European Union and it consists of five parts.

Namely, in the first part of this project I focused on the privatization processes in banking, firstly, these are motives and models of buy-sell banks, which were common in the very beginning of banking till this very day.

The second part of this project shows how the banking systems, in certain European countries and in some non-European ones, are maintained and some of them being extremely essential in this field, like, for instance, Switzerland and Russia are.

The third part relates to the specific forms of banking management, which are pretty common in modern banking, and they refer to OFF-SHORE, ie Islamic and underground banking.

The fourth part represents the influence of institutional investors on the competitive position of banks in contemporary economies and the last fifth part illustrates the position of Europe in the current financial world crisis.

The aim of this project is to represent the ways of organizing the banking system of European Union and the ways in which the banking systems of European Union countries are organized, what is more elaborately discussed in the coming parts.

The privatisation processes in European Union banking

The expansion of buy-sell banks, insurance companies, the companies which are doing business with securities and the other public-

legal financial institutions, inundated Europe during 1990, simulatenously with the development and spreading of Eurorpean Community .

The first boom of buy-sell banks in EU started with the crashing of Berlin Wall and strengthening of the competition among the very aggressive American and European financial companies, which were created by the new global intergations on the new global banking-financial market. Such a state forced the banking sector of EU to intensively spread the buying of state banks from the new – founded transitional countries outside EU. All of those buy-sell processes were founded on the 'step by step' principle to reduce the negative consequences, but above all, to overcome the problem of loan risk and eliminate the deflation influence of the weak national economies of the transition countries. In that way, the sell-buy banking process became the leading weapon in their competitive fight with the strong and very aggressive American banks which destroyed the existence of European banks by their power, and mainly, they ruined those healthy traditional regional banks of all EU member countries, especially those in Austria, Holland, Italy and Greece.

In contrast to these leading buy-sell actions, the most significant buy-sell acts of the banks of the transit countries, were done by the branches of American banks from EU countries, or by the regional banks or invensting funds of the EU countries.

All these either volunteering or forced marriages between the institutions which manage financial activities, dramatically changed financial banking managing in this modern period, in the conditions of ever present competition, abolishing restrictive state regulations and in

the continuation of research of optimal size of the organization, which deals with financial activities and which makes business with the lowest costs with the sufficient territorial business diversification of the risk of making business.

The Motives of selling-buying banks

The process of national and international privatisations of the banks in contemporary conditions includes the existence of a great number of the forms of buying and selling, starting from the market and free like style to the voluntarily and forced and bilateral and multilateral forms of buying-selling. All these forms in the countries where we have a developed market economy are united under one name and that is fusions or integrations. This unique name helps realizing the successful research all the relevant factors and motives, unavoidable in every segment of the buying-selling process. The clear knowledge of these motives and a rather selective process while consuming such unidentified motives, represents a basic condition for the privatization of buying and selling, that is fusion or integration based on the business ethical principles: the mutual usage, mutual trust, good intentions, objective prices, legalization of antagonistic interests of a buyer and seller and the like.

The systematization of these motives is differed, both in practice and in theory, however the systematization of the motives is mostly used, from the projects of the latest privatisational buying and selling processes. Therefore, the fundamental motives of each of these forms of buying and selling, following this systematization, would be:

1) The possibility of the profit realization it represents a recent increase of the buying-selling process in banking and in the sector of the financial industry reflects the expectations of the share holders that the possibility of the profit realization will grow, once those processes are put to an end. Supposing that the corporation which makes the buying or merging has a more aggressive management than the one which is supposed to be sold or which is planning the merging process, the incomes and earnings can boost in the condition of the greater market usage with a better offer of the more recent financial products and services.

2) The risk reduction. Alternatively, the majority of cooperative participants in the process of creation of the buying-selling process or fusion expect the reduction of all the types of commercial risks, particularly the decrease of the risk of cash flow. The reduced risk can stem from the fact that the buying and selling processes or fusions boost the overall size and reputation of a certain corporation, open new markets with the variety of economic characteristics in a comparison to those markets with which they already did business, or they are making it possible to offer their latest products and services whose cash flow has different timing when compared to the already existing flows. For instance, lately most of the European banking fusions (performed by the leading banks such as ABN AMRO and VERENIGTE SPAAR-BANK), were motivated exclusively by the complementariness of the products and services.

3) The rescue of the affected investments. The failure of the company is usually the very motive for the buying-selling processes that is fusion. For instance, the majority of banking fusions were backed up by the Federal Corporation for the Insurance of deposits and other banking and saving monitoring agencies intending to protect themselves from the modest reserve means for the insurance of federal deposits and to try to avoid general bankruptcies and saving-deposit stampedes. One of the most significant examples of the buying-selling process stemmed from that motive, was the merging of FIRST CITY BANCORPORATION OF TEXAS bank in 1993 by CHEMICAL BANK OF NEW YORK.

4) The motives for the tax and market positioning. The predicted tax advantage was the cause of the creation of many fusions, especially in the situation when the business loss of the merged company could be listed off on the burden of the tax free company, which performed the merging process.

5) The motives of the cost reduction and greater business efficiency. The reduction of the number of employees, along with the elimination of the doubled capacity, were crucial motives for one of the greatest fusions in the financial banking sector. For instance, in April 1992, BANK OF AMERICA bought "Security

Pacific" company in order to create, at that time, the second greatest banking company in the US. After the fusion process, nearly 500 branches were predicted to be closed with the expected saving in costs, and the final figure was over billion dollars.

Buying – selling or fusion as the way of decreasing the competition. There is one more explanation to thousands and thousands latest fusions, and that is the reason for their creation, having for its goal to reduce the level of the competition on the market. When the two rivalries are allowed to be fused, the services in their business result in the less obvious competition. The quality of services can be affected, while their prices and incomes can increase. At least, in that way the fusion is created, and along with that there is the growth of the concentration of the financial-banking offer on the national and international level. For example, 100 greatest American banks in 1980 had in their possession about 47% values of the stocks in the total of banking industry, and in 1998 that sum was 71%. In EU banking it is much less evident that the overall concentration on the local market is present, from the concentration achieved by the buying of the banks outside EU and on the international market.

The level of the concentration on one market as the basic indicator of the justification of the banking buying-selling process that is fusion, can be measured by the proportion of asset participation or the deposit which is in the possession or which is controlled by the strongest institution doing its business on the market. For example, in case that three greatest banks control more than 2/3 of the market asset or deposit, probably it would lead to the occurrence of anti-competitive acts (including and the "arranged" arrangements) which cause damage to the public and national economy in the forms of too high prices and bad quality of the service.

By the creation of EU, all the necessary preconditions for the objective and market monitoring were formed, including the control of each particular purchase in or outside EU. European panel, as the executive body, with the headquarters in Brussels, stands out as the major arbitry of the merging process in the European part of the world. In the frames of its authorization, this panel executes demanding

analysis of all the banking buying-selling acts, and it is performing all that to prevent that the possibility of the proposed buying combination leads to the "collective domination" on the certain market.

The doctrine of the "collective domination" indicates the fact that if European market, by this buying, becomes that concentrated so that 3 or 4 banks dominate then and in that case, European panel can block every further concentration, even in the case that non – European banks are included. Although till this period the banking business in Europe has not reached such a high level of concentration, as it the case with the other business areas, it is evident the strong tendency towards the consolidation of financial business has started, which can result in significant regulatory changes. Predicting this possibility, European and non-European financial companies search for the potential candidates for buying and merging in banking before the "sharpness of the regulation" of European directives become a significant factor on the market of EU.

The Buying –selling Banking Models

The contemporary buying-selling processes in industrial banking, which have a great number of their forms and names (buying off, connection, merging, overtaking, etc), are integrated in one authentic, both in science and practice, name and that is "banking interest fusions or mergings).

During the process of buying and selling, in practice, this determiner comprises:

a) ACQUISITION which represents the buying and selling process of all forms and modulations.

b) TAKE OVER which indicates all the types of friendly and unfriendly overtakings, just as determiners.

c) MERGER which shows all the forms of connection, but above all, the connection of the equal partners.

These buying and selling processes have a number of aims including: privatisation, demopoly, transparency, internationalization and globalization. These are crucial. Nonetheless, not considering the names and motives, every buying and selling process represent, basically, the complex market transaction which results in the buying of one bank by the one or

more banks. The purchased bank or some other financial corporation, in other words the purchased company, in order to realize its own interest, denounces its own status and most frequently, its own name and accepts its new status and its new name.

The asset and liability of the purchased company is added to the company which is making the purchase. The fusion process is normally realized after the deal conclusion of the management. The proposed transaction must be rectified by the executive board of every company, and usually it is necessary to reach the decision of the share holders of every company.

While making a decision whether to make a purchase or not, the management and board of the directors of the company which is making the purchase, usually consider the numerous characteristics of the company which is for selling. These characteristics of the company which is for selling are normally systematized in six congruent detailed – project like units :

- The comparative styles of the management of the selling company
- The main clients to who the buying company offers its services
- The currently employed stuff and the benefits they enjoy
- The material-financial state of the buying company.

All the forms of banking buying-selling process, no matter what their names are, in the contemporary market conditions, in science and practice, are grouped into three basic buying-selling models and these are:

- The models of the targeted selling
- The model of the buying-selling process solely
- The model of their voucher's selling.

A) THE MODELS OF THE TARGETED BUYING –SELLING PROCESS includes the adding of the seller's property without any addition. The partners in this model simply add their assets, liability and value of the securities of the company registered in the buying-selling process.

B) MODELS OF THE BUYING-SELLING PROCESS ITSELF includes, clean, transparent definition of what is being bought just as the

content, forms and way of that buying-selling process.

C) THE MODEL OF THE VOUCHER'S BUYING-SELLING OF BANKS IS typical of and it is being used exclusively in the transition countries which focused all their massive programmes of privatisation of their national economy and banking sector on the mission of vouchers.

The banking system of Russia

The Russian state bank was founded in 1880 and it was among the first central banks of that period in the charge of country. The foreign capital, especially the French, English and German, had a great influence on the functioning of the Russian private banks. While lacking the presence of the specialization of the banking managing of that period, the most essential system was the system of the universal banking. The leading bank of the banking system of SSSR since 1921, was Gosudarstvenni Bank, as the central bank of SSR. During the existence of SSSR, a wealth of other certain branches were founded, such as industrial, agricultural and commercial ones. There was the Central Communal Bank, later it became ALL ALLIANCE BANKS, then it was THE BANK FOR FOREIGN AFFAIRS, which used to have its branches in London, Paris, Beirut, Singapore and Montreal. Gosbank was the central one and the only commercial bank in that period. The Russian central bank, ie The Central Bank of Russian Federation, took over the functions of Gosbank in 1991. In the end of 1995, in Russia there were over 2 000, 00 commercial banks, but mainly they were small and under the capitalization. The specialized branches were either abolished or reorganized with the monitoring participation by RCB. In Russia in 2005, there were 1409 banks, while by the end of 2006, there were 1189 banks and loan institutions with 3281 branches.

Currently, the greatest Russian banks are Sberbank and Vneshtorgsbank and they are directly in the possession of the country or in the possession of the state companies (Gazprombank) and it is not expected that they will be privatized in the near future. The participation of the banks in the state's possession in 2005 was 34,4%, whereas the banks in the pos-

session of foreign countries achieved the participation of 6,8%.

Conclusion

In the end, it can be concluded that European Union banking systems are very stable and that the member countries, just like EU itself, take a great care of their financial institutions, which are, certainly, one of the rudiments of each country respectively.

Worldwide, while managing the buy-sell process, the banking financial industry undergoes the process of changing the owner and legal forms, at which point the smaller financial institutions are bought as to create the bigger companies in the area which encompasses new countries and continents. Some of the most influential banking companies bought the broker companies, insurance companies, smaller banking enterprises and the other non-banking institutions in order to become more powerful companies which can offer highly diverse financial services.

By the creation of EU, all the preconditions for the objective and market monitoring were formed, considering the buying of each and every bank in or outside the borders of EU.

In this way, EU does not allow the absolute domination of particular banking groups or hold-

ings on its territory. It is worth mentioning that among the 50 currently most powerful banks in Central Europe, there are only four under the state control, including the banks of Poland and Slovenia, while the others are privatized.

It is also worth mentioning that if one analyses the list of 50 greatest banks in Central Europe, it can be concluded that the seven greatest banking groups represent half the market, and these are Austrian Erste Bank and Raiffeisen Bank, Hungarian OTP, Italian Unicredit and Intesa, Belgian KBC and French Societe Generale.

In the end, it can be summarized that the current great economic crisis hit, above all, all the USA banks, which resulted in bankruptcies of some influential banks, however the European banks remained safe, in other words, they did not go bankrupt. On the other hand, certain European banks were negatively influenced by the crisis, such as English 'Bradford and Bingley', which was undertook by the Spanish banking giant 'Santander' and Belgian 'Fortis', which was rescued by Belgium, Holland and Luxembourg, which donated 16 billion dollars to 'Fortis' in order to save from the crisis.

References

1. *Andreas A. Jobs*, "The Economics of Islamic Finance and Securatiyacion", IMF Working Paper WP/07/11, May 2007.
2. *Andreas, Hackethal*, "German banks – a declining industry?", CFS Working Papers No.2003, March 2003.
3. Dušanić Jovan, "Poslovno bankarstvo", Conessco institute, S.Sarajevo. – Beograd, 2003.
4. "Ekonomska enciklopedija", II tom, savremena administracija, 1984.
5. European Central Bank, 1999. "Possible effects EMU on the EU banking system in the medium to long term".
6. European Central Bank, 2000. "Banks Income Structure", Bank Supervision Committee Report.
7. *Kapor Predrag*, "Offshore poslovanje", poslovna politika, br5/2000.
8. *Mohammed El Qorchi, SamuelManzuele Mamimbo and John F. Wilson*, "Informal Funds Transfer Systems", IMF, Occasional Paper No.222, Washington DC., 2003.
9. OECD, 2000 "Bank profitability, Financial statements of bank", Paris.
10. *Risto Života*, "Privatizacioni procesi u bankarstvu – motivi i modeli", Paneconomicus 2006.
11. Schweizerische Nationalbank, "Die Banken in Schweiz", 2006.
12. *Trifunović Predrag*, "Bankarstvo", Ekonomski fakultet Beograd, 1976.
13. *Ćirović Milutin*, "Bankarstvo", Bridge Company, Beograd, 2001.
14. UNCTAD, "World Investment Report 2004", New York and Geneva, 2004.
15. www.ebf-fbe.eu.
16. www.bankofengland.co.uk.
17. www.sba.ch.
18. www.bundesbank.de.
19. www.ecb.europa.eu.

The article has been received 01.09.2014

*

*Albertas GAPŠYS, researcher, Head of Division of market research
of agricultural products
Vida DABKIENĖ, products researcher
Lithuanian Institute of Agrarian Economics, Lithuania*

African swine fever risk assessment and compensation calculation methodology: Lithuanian case

Scientific problem. African swine fever (ASF) is a devastating haemorrhagic fever of pigs with mortality rates approaching 100 per cent. It causes major economic losses, threatens food security and limits pig production in affected countries. ASF is caused by a large DNA virus, African swine fever virus. There is no vaccine against ASFV and this limits the options for disease control. ASF has been confined mainly to sub-Saharan Africa, where it is maintained in a sylvatic cycle and/or among domestic pigs. The relatively small numbers of incursions to other continents have proven to be very difficult to eradicate [3].

The introduction of ASF into Lithuania in 2014 and neighboring to Lithuania countries, such as Belarus, Latvia, Poland, Russian Federation increases further risk of ASF dissemination in Lithuania and other EU countries.

The objectives of the article is to represent the government's compensation calculation method for pig breeders in buffer zones, which should compensate for not breeding pigs temporarily and compel farmers to report about ASF cases. As well, to analyze the pig-breeding situation and the main factors, which show that Lithuania is at high risk zone for ASF disease dissemination.

Analysis of recent researches and publications. Numerous economic studies have been carried out with respect to prevention and control of animal disease epidemics. N. Valeeva, G. Backus [23] focuses on incentives systems under ex post case of moral hazard problem of early disclosure, saying that there are possibili-

ties of using incentives to influence farmers' decision on early disclosure. F. Kuchler, S. Hamm [19] analyzed the relationship between governments' indemnity payments and reported infected animal cases, and stated that higher government payments yielded more confirmed cases. C. A. Wolf [26] also noticed that paying market price or even more for diseased animals culled often intend to create incentives for reporting, but added the idea, that when someone else is paying for losses, there is less incentive to avoid risky behavior. T. L. Whiting [25] analyzed economic costs of eradication programs in Europe, compared costs for welfare slaughter and costs for disease control. This author recommended having funding, legislative authority, planning for comprehensive foreign animal disease response and emphasized the importance of veterinary leadership in the area of emergency management and farm animal welfare. S. Costard et al. [3] analyzed African swine fever history and distribution around the World. According to these authors global spread of ASF can be prevented developing effective vaccines, introducing surveillance and control measures at local, regional, transcontinental levels. However most studies are concentrated on farmers' decision for reporting ASF in relationship with government payments, but lack scientific practical approach how this compensation or government payment should be calculated, and farmers' loss evaluated.

Recently, several research projects (Khomonenko *et al.* [18], A. De la Torre *et al.* [4], D. Beltrain-Alcudo *et al.* [1], EFSA [12], S. Costard *et al.* [3] and etc.) have focused on the introduction of ASFV into the EU. Lithuania is not assessed as country with a highest risk for

ASFV in most studies. The analysis of ASF situation and risk profiles are presented at a national level (EVIRA [15], A. Viltrop, J. Jeremejeva [24], DEFRA [5, 6, 7]).

Statement of the main results of the study.

Pig breeding sector is the second livestock sector by its importance in Lithuania. In the scheme of livestock breeding in Lithuania the pigs made up the greatest part – 50 percent, and in the scheme of meat production the pork (live weight) made up 31 percent. Big pig breeding complexes realize approximately 800 thousands pigs per year. From the realization of pigs the government calculates around 24 million Lt income (paid as taxes). Created value added reaches around 120 million Lt per year from pig breeding. The main export destination of pork production till the first outbreak of ASF was the Russian Federation (the Russian Federation has stopped the pork products import from 7th of April, 2014). About 50 per cent of pork exported each year gave the income of around 160 million to the processing enterprises. Pig breeding sector also is important for its created workplaces. It creates around 10000 workplaces: 5 workplaces are used for breeding, slaughtering and realization of 1000 of pigs in pig breeding complexes.

Pork is the most popular meat for food consumption. In 2012 one Lithuanian consumed 44 kg of pork. Pork production supply doesn't meet the demand in Lithuania. The pork production supply balance sheet shows that self-sufficiency amounts to 59 per cent. To cover the needs of pork production this production should be doubled. Fodder production for pig breeding is sufficient in Lithuania. Grains are used as fodder for around 15 per cent for pig breeding and the self-sufficiency of grains was 237 per cent in 2012 [9].

In recent years pig breeding complexes invested to improve their environment. New manure yards were built, modern slurry machines were bought. At the same time pig breeding companies monitor surface and ground water, schedule timetables for field fertilization, fertilize fields without exceeding the determined norms, and search for methods how to reduce the intensity of odours. So, pig breeding is pro-

fitable, pig breeding complexes create workplaces and invest in tools to be environmentally friendly.

Previous experience in coping with outbreaks of epidemic animal diseases has shown that such diseases pose a true threat for regional and national economies as well as for an individual farmer and for related industries in the chain [23]. ASF introduction to Lithuania has a severe socio-economic impact and serious implications for food security. In addition to high mortality rates, ASF introduction results in the loss of status at an international trade arena and the implementation of drastic and costly control strategies to eradicate the disease.

The first spread of ASF outside Africa was to Portugal in 1957 as a result of waste from airline flights being fed to pigs near Lisbon airport. Although this incursion of disease was eradicated, a further outbreak occurred in 1960 in Lisbon, and ASF then remained endemic in the Iberian Peninsula until the mid-1990s. The outbreaks of ASF were reported subsequently in a number of other European countries, including Malta (1978), Italy (1967, 1980), France (1964, 1967, 1977), Belgium (1985) and The Netherlands (in 1986). The disease was eradicated from each of these countries but in Sardinia it has remained endemic since its introduction in 1982. Increased global movements of people and products influenced further transcontinental transmission to Europe [3]. ASF was confirmed in Georgia in 2007 and then it spread to the Russian Federation where numerous outbreaks have been notified in domestic pigs and wild boar (Figure). Dudnikov et al. [10] predicts situation of ASF in the Russian Federation and reports that spread within the country and to the neighbors is at high risk. The authors indicated tools preventing from ASF infection to other areas. At the same time they report that there are no financial sources to support these measures, there no united coordination system within the country, and the society is not prepared for liquidation of ASF. All these problems influence the risk of ASF dissemination remaining in the region at very high level.

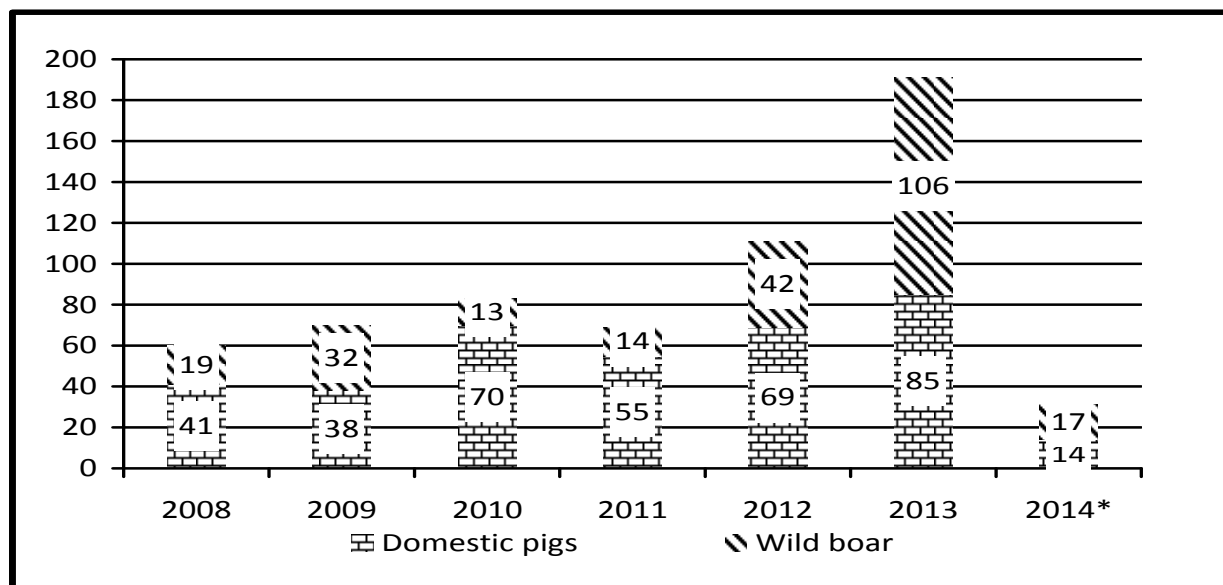

Figure. ASF outbreaks in Russian Federation in 2008-2014

Source: OIE 2008-2014*(data for 2014 last updated in 2014 07 14) [21].

In 2012 an outbreak of ASF also was reported in Ukraine and in 2013 Belarus confirmed the disease in a backyard holding in the region of Grodno, some forty kilometers from the Lithuanian border. In July, a second outbreak was confirmed in a commercial holding in Belarus, close to the Russian border [12]. As noticed A. De la Torre et al. [4] countries bor-

dering to Belarus as Latvia, Lithuania and Poland are at higher relative risk of ASF introduction via wild boars. At the same time outbreaks of ASF disease were reported in other Europe countries as well as in neighboring countries to Lithuania, such as Poland and Latvia. In EU ASF outbreaks were registered in Italy, Latvia, Lithuania, and Poland in 2014 (Table 1).

Table 1. ASF outbreaks in EU MS in 2004-2014 07 28 [11]

Outbreaks/ year	ASF in wild boar	ASF in farmed pigs
2004	-	Italy: 48
2005	-	Italy: 198
2006	-	-
2007	-	Italy: 31
2008	Italy: 2	Italy: 6
2009	Italy: 1	Italy: 3
2010	Italy: 1	Italy: 9
2011	Italy: 3	Italy: 31
2012	Italy: 17	Italy: 74
2013	Italy: 67	Italy: 109
2014	Italy: 27 Latvia: 2 Lithuania: 2 Poland: 4	Italy: 35 Latvia: 1 Lithuania: 1

In 2014 2 cases of ASF registered in wild boar (2014 01 24) and in a big pig breeding complex (2014 07 28) in Lithuania. The main measures to control ASF are defined in Council Directive 2002/60/EC and Commission Decision 2003/422/EC. The measures include the notification, establishment of protection and surveillance zones, a ban on the movement and trade, stand-still, cleaning and disinfection, tracing backwards and forwards, carcass dis-

posal, restocking, reference laboratories and contingency planning. The financial contribution by the EU within the framework of the eradication programmes is at the rate of 50 per cent within a ceiling, per country and per year [14]. After the first outbreak of ASF detected in wild boar according to the Lithuanian state food and veterinary service statements No. B1-646, published in 10th October, 2013 and 17th of February, 2014 buffer zones for ASF were de-

terminated. 16067 pigs were slaughtered in buffer zones which amounted to 2 per cent of all Lithuanian pig population. On 19th of July, 2014 new cases of ASF were reported in Latvia both in wild boar and in domestic pigs. In this case the affected animals were raised close to the Estonia border, approximately 250 km from the previous outbreak place in Latvia. This fact shows that the ASF disease is not easily controlled, and it is hard to predict the next place of its outbreak. On 28th of July, 2014 a new outbreak in a big pig breeding complex in Lithuania was reported. Geographically outbreak is close to Belarus and Latvia borders. In this case more than 19 thousand pigs were culled and new buffer zones (within a radii of 3 (protection zone) and 10 (surveillance) kilometers) determined. In the buffer zones of 3 kilometers all bred pigs were culled and in the zone of 10 kilometers all pigs are checked for ASF virus and the situation is under surveillance.

A. De la Torre et al. [4] assessed the risk of ASF introduction into the EU by following risk estimators: the susceptible population of (1) wild boars and (2) domestic pigs in the country of origin; the outbreak density in (3) wild boars and (4) domestic pigs in the countries of origin, the (5) suitable habitat for wild boars along the EU border; and the distance between the EU border and the nearest ASF outbreak in (6) wild

boars or (7) domestic pigs. S Khomenko et al. [18] divided pig production systems into three main categories: a) specialized (industrial) production units with generally high biosecurity; b) small commercial farms; and c) backyard subsistence production. The last two categories have typically low to non-existent biosecurity and are referred to as the low biosecurity (LB) sector. In Lithuania according to the last available statistical data in 2007 there were 30 pig-breeding complexes, which raised around 60 percent of all pigs raised in the country. Farms raising approximately 20 pigs composed 99 percent of farms. These farms are considered as LB farms in Lithuania. Other countries have even higher LB level (Table 2).

33,7 percent of Lithuanian pigs were held in family farms in 2013. Small family farms compared with pig breeding agricultural companies and enterprises have lower levels of awareness and biosecurity, poor compliance to livestock related regulations (reporting, movement control, certifications and inspection, vaccination, etc.). The probability of transmission of infectious diseases through direct or indirect wild boar population is quite high in Lithuania and Latvia in comparison with other neighbouring countries affected by ASF, which causes high risk to Lithuania to be affected.

Table 2. Total population and density of domestic pigs and wild boar in the countries already affected by ASF in the neighborhood to Lithuania [18]

Countries affected with ASF	Domestic pigs			Wild boar contact between susceptible	
	Population	%of LB	%of LB pig population (heads/km sq)	Population	Density (heads/km sq)
Lithuania	1010681	27,2	4,6	54608	0,840
Latvia	820286	54,5	6,9	67200	1,039
Belarus	3910900	25,2	5,0	56001	0,267
The Russian Federation	17640570	37,6	1,2	404570	0,082
Ukraine	8183842	56,1	8,8	48982	0,118
Poland*	12748728	42,1	1,5	173000	0,536

*Authors calculations based on K. Skrymowska [22], S. Deinet et al. [8].

In relation to bio-security, it is common to find compensation provided by the state. Ordinarily one might expect that such losses attaching to production will be borne by the producer. In the case of animal diseases, however, this is not the case. There are two main reasons. The first is that a strong public interest in maintaining food production dictates that the losses

should be compensated to promote uninterrupted supply of food and regenerate the site of production in a manner which market mechanisms could not accomplish. A second reason is that the compensation encourages producers to behave in certain ways: reporting of disease and the rendering up of stock for slaughter [13].

Increasing early detection of ASF would improve the chances of disease control measures making them more effective. Implementing precaution measures to avoid outbreaks of affected animals, to reduce the risk of infection and to reduce the impact to the farm performance in the case of infection are stated in Lithuania. Compensation for pig breeders in buffer zones is calculated for covering losses to the pigs' owner for the compulsory culling of raised pigs, for transportation costs and for the loss of future income using the formula:

$$N = (g \times psp \times 100 - Rsk) + (kt \times d) + (gs \times 2,2 \times ksp \times 100 \times 0,2 \times n); \quad (1)$$

here:

N – the losses for the pig breeder related to the compulsory culling of raised pigs, transportation costs and the loss of future income, Lt;

g – the units of the delivered pigs to slaughterhouse, not exceeding registered amount.

psp – the average of live weight pigs (which weight differently) purchase price (this price is estimated according to the last months price in the market and it is announced in the webpage of Agricultural and Food market information system, access through the Internet: <http://www.vic.lt>, Lt/kg;

100 – the theoretical weight of bacon pig;

Rsk – the revenues of realized pigs in the slaughterhouse;

kt – the tariff of 1 km transit, Lt/km;

d – the distance from breeder to the slaughterhouse (not further than 50 km), km;

s – the amount of pigs (which weigh differently) at registration moment, units;

2,2 – the pig production cycle per year (coefficient);

0,2 – the share of pig breeder's income and remuneration in the pig breeder's future income, coefficient;

n – the number of years.

If the average weight of delivered pigs to the slaughterhouse is higher than 100 kg, then compensation is not calculated in the first formula part: $(g \times ksp \times 100 - Psk)$. Pig breeder sells pigs to the slaughterhouse and gets revenues $((Psk)$ depending on purchase price. After that the sold animals becomes slaughterhouse's property.

Pigs can be transported to the slaughterhouses by the pigs' owner, by the slaughter-

house representative or it can be done by other subject who has been legally authorized for this activity. If pigs are transported to the slaughterhouse by the trader or the slaughterhouse representative, their transport costs are covered by the pig breeder.

The first formula calculates compensation for pigs raised for slaughtering. Usually sows, boars, piglets are not slaughtered in slaughterhouse as their meat is not suitable for realization in the market. The compensation to pig breeder is calculated using formula:

$$Nr = 2,2 \times (grj + gp \times 10 \times 2,2 \times pnp \times 0,2 \times n) + (gp \times 10 \times 2,2 \times pnp \times 0,2 \times n); \quad (2)$$

here:

Nr – the compensation to pig breeder for slaughtered or fallen sows, boars and piglets;

grj – the units of slaughtered or fallen sows, boars and piglets, units;

pnpj – the reproduction pigs (except sows) and piglets (j type) minimum price (normative price is defined in the order of Lithuanian Minister of Agriculture, No. 3D-799, adopted on 27th of November, 2013). Maximum normative price is applied for sows until 1 year age, average normative price is applied to sows until 2 years age, and minimum normative price is applied to sows older than 2 years;

j – the sows, old sows condemned as defective, piglets until two months age, boars reproducers, boar condemned as defective;

gp – the amount of sows, units;

10 – the average number of piglets from one sow per brood;

2,2 – the pig production cycle per year (coefficient);

pnp – the minimum normative price of piglets;

0,2 – the share of pig breeder's income and remuneration in the pig breeder's future income, coefficient.

Future losses (Npen) for realized raised piglets in other farms are calculated using formula:

$$Npen = \sum_{n=1}^n (gnpen \times (pm - ppsl)); \quad (3)$$

here:

gnpen – the weight of piglets sold for further fattening, not exceeding 100 kg;

pm – the average purchase price of live weight of fattened pigs (this price is estimated according to the last months price in the market

and it is announced in the webpage of Agricultural and Food market information system, access through the Internet: <http://www.vic.lt>, Lt/kg;

prel – the price of live weight of fattened pigs sold to slaughterhouse (pigs fattened from piglets in buffer zone), Lt/kg;

n – the amount of realized piglets, which were born in buffer zone.

In the first and in the second formula the pig production cycle's coefficient (per year) that is used is 2,2. This pig production cycle approximate depends on the age when the piglets weaned from sow. Depending on the piglets weaning time, the sow is able to farrowing 2–2,9 times per year. Usually higher coefficient is reached in big pig breeding complexes [2, 16, 17, 20].

To estimate the share of pig breeder's income and remuneration in the pig breeder's future income the 0,2 coefficient is used. Pig breeders loss its income and remuneration, other stocks remain in the case of not breeding pigs. The income and the remuneration to pig breeder and salary for workers in pig breeding enterprise amount 20 per cent in the pork purchasing price according to pig breeders enterprises' production results in 2006-2013 years.

After the first outbreak of ASF in Lithuania in a determined buffer zone there were 419 subjects who raised pigs, and from that amount in a 414 of such farms the average count of pigs was 12 pigs per farm, and at the rest 5 farms the count of pigs ranged from 230 to 5459 pigs. Defined pig production cycle's coefficient is sufficient to compel farmers to report about ASF case in the farm.

The total compensation sum paid to farmers constitutes approximately 1 million euros after the first outbreak in Lithuania. The compensation to pig breeders after the second outbreak and the costs implementing control and monitoring programs will be much higher in comparison with the first one. The single country can face with difficulties to cover the costs

from already planned budget. So the strategy for Lithuania and other EU Member States is needed how the ASF virus can be stopped and discussion with other neighbor countries, as Russia and Belarus, is very important.

Conclusions. Pig breeding sector is the second livestock sector by its importance in Lithuania. In the scheme of livestock breeding in Lithuania the pigs made up the greatest part – 50 percent, and in the scheme of meat production the pork (live weight) made up 31 percent. Pork is the most popular meat for food consumption. Pig breeding is profitable, as well pig breeding complexes create workplaces and invest in tools to be environmentally friendly. The introduction of ASF virus, into Lithuania in 2014 and neighboring to Lithuania countries, such as Belarus, Latvia, Poland, as well as to the Russian Federation increases further risk of ASF dissemination in Lithuania and other EU countries. If Lithuania till 2014 was not assessed as country with a highest risk for ASFV, so after the second outbreak in Lithuania the situation has changed dramatically. New outbreaks in 2014 shows that even all measures were taken to stop the spread after the first outbreak of ASF, this disease spread is difficult to control. The consequences of it can impact pigs breeding sector's situation, pork consumption, food security, pork trade balance and etc. The main risk estimators of ASF introduction into the Lithuania are density of outbreaks of ASF virus in a wild boar and in domestic pigs and low-biosecurity farms within the country and in neighboring countries, density of wild boar and pigs within the country.

The calculation of the compensation for pig breeders in the buffer zone is represented. The estimated coefficients of pig production cycle and pig breeder's income and remuneration in the pig breeder's future income should compensate for not breeding pigs temporarily and compel pig breeders to report about ASF outbreaks.

References

1. Beltran-Alcudo D. 2008. African swine fever in the Caucasus. *Empress Watch*. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fao.org/docs/eims/upload/242232/ew_caucasus_apr08.pdf
2. Bendikas P. et al. 1998. Gyvulininkystės pagrindai. Mokymo priemonė aukštesniųjų žemės ūkio mokyklų studentams ir žemės ūkio mokyklų moksleiviams. LŽŪM: Mokymo metodikos centras: Vilnius.
3. Costard S. et al. 2009. African swine fever: how can global spread be prevented? *Philosophical transactions of Royal society*, vol. 364, p. 2683–2696. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2865084/>

4. De la Torre A. et al. 2013. Assessing the Risk of African Swine Fever introduction into the European Union by Wild Boar. *Transboundary and Emerging Diseases*. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ars.usda.gov/GARA/publications/De%20la%20Torre%20et%20al%202013%20ASF.pdf>
5. DEFRA (Department of Environment, Food and Rural Affairs), 2011. African Swine Fever in Russia, 11th April 2011. [Electronic resource]. – Access mode: <http://archive.defra.gov.uk/foodfarm/farmanimal/diseases/monitoring/documents/asf-russia-110411.pdf>
6. DEFRA (Department of Environment, Food and Rural Affairs). 2012. African Swine Fever in Ukraine. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.defra.gov.uk/animal-diseases/files/poa-asf-ukraine-20120802.pdf>
7. DEFRA (Department of Environment, Food and Rural Affairs). 2013. African Swine Fever in Belarus and Russia. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.defra.gov.uk/animal-diseases/files/poa-asf-russia-20130624.pdf>
8. Deinet S. et al. 2013. *Wildlife comeback in Europe: The recovery of selected mammal and bird species*. Final report to Rewilding Europe by ZSL, Bird Life International and the European Bird Census Council. London, UK: ZSL. [Electronic resource]. – Access mode: <https://static.zsl.org/files/wildlife-comeback-in-europe-the-recovery-of-selected-mammal-and-bird-species-2576.pdf>
9. Department of Statistics in Lithuania. 2013. Agriculture in Lithuania. Vilnius.
10. Dudnikov et al. 2011. A forecast for African Swine Fever in the Russian Federation in 2012. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/iac/publications/iac_public24.pdf
11. EC. 2013. Animal health and welfare. [Electronic resource]. – Access mode: http://ec.europa.eu/food/animal/diseases/adns/index_en.htm
12. EFSA (European Food Safety Authority). 2014. Scientific Opinion on African swine fever. EFSA Journal, vol. 12 (4). [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.efsa.europa.eu/en/efsajournal/pub/1556.htm>
13. Enticott G., Lee R. 2008. Buying bio security – compensation for animal diseases. [Electronic resource]. – Access mode: <http://regulation.upf.edu/dublin-10-papers/1F3.pdf>
14. European Parliament. 2013. Control of swine fever in the EU. [Electronic resource]. – Access mode: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130461/LDM_BRI\(2013\)130461_REV1_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130461/LDM_BRI(2013)130461_REV1_EN.pdf)
15. EVIRA (Finnish Food Safety Authority). 2011. Research Reports. Possible routes of entry into the country for African swine fever – Risk profile.
16. Jančienė I, Kvietkutė N., Mikelėnas A. 2002. Kiaulininkystės laboratorinių ir praktinių darbų metodiniai nurodymai. Kaunas.
17. Jančienė, I. 2005. Kiaulininkystė. Terra Publica: Kaunas.
18. Khomenko S. et al. 2013. African swine fever in the Russian Federation: risk factors for Europe and Beyond. *Empress watch*, vol. 28. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fao.org/docrep/018/aq240e/aq240e.pdf>
19. Kuchler F., Hamm S. 2000. Animal disease incidence and indemnity eradication programs. *Agricultural Economics*, vol. 22, p. 299–308.
20. Kukenys D. 1979. Kiaulininkystė. Mokslas: Vilnius.
21. OIE. 2013. Event summary. African swine fever, Russia. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.oie.int/wahis_2/public/wahid.php/Reviewreport/Review/viewsummary?fupser=&dothis=&reportid=14684
22. Skrzymowska K. 2012. Pig production in Poland. Presentation in EPP congress, 30th of May, Vilnius. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.pigproducer.net/uploads/media/5_Katarzyna-Skrzymowska.pdf
23. Valeeva N., Backus G. 2007. Incentive Systems under ex post Moral Hazard to Control Outbreaks of Classical Swine Fever in the Netherlands. *Selected Paper prepared for presentation at the American Agricultural Economics Association Annual Meeting, Portland, OR, July 29-August 1*. [Electronic resource]. – Access mode: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/9934/1/sp07va01.pdf>
24. Viltrop A., Jeremejeva J. 2011. Risk Profile of African Swine Fever for Estonia. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.agri.ee/public/juurkataloog/TRUKISED/2011/riskiprofiil_sigadeaafrikakatk_2011.pdf
25. Whiting T. L. 2003. Foreign animal disease outbreaks, the animal welfare implications for Canada: Risks apparent from international experience. *Canadian Veterinary journal*, vol. 44, p. 805–815.
26. Wolf C. A. 2013. Livestock disease indemnity design: considering asymmetric information. *Livestock disease policies: building bridges between science and economies*. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/Livestock%20disease%20indemnity%20design.pdf>

The article has been received 19.08.2014

* * *

УДК 338.431.2:330.101.2:342.553

*В.М. НЕЛЕП, доктор економічних наук, професор
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

*М.І. ФУРСЕНКО, голова Фурсівської сільської ради
Білоцерківського району Київської області,
голова Всеукраїнської Асоціації голів сільських та селищних рад*

*О.М. ВИСОЦЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
І.М. ФУРСЕНКО, економіст, радник Міністра аграрної політики
та продовольства України*

Про питання управління спільними ресурсами на селі у світлі світових досліджень

Постановка проблеми. Проблема управління та раціонального використання спільних ресурсів (земля, ліси, пасовища, водні ресурси, будівлі, споруди, суспільні інфраструктури, дороги, комунальний транспорт, електричні, водні, теплові комунікації) на селі знаходиться на дослідницькому рівні. Питання їхнього використання загострюється через необхідність збереження цих ресурсів для забезпечення потреб майбутніх поколінь і в світлі законодавчих ініціатив щодо розширення повноважень місцевої влади. Ефективне управління такими ресурсами має розв'язати дві проблеми: надмірні державні витрати на управління й користування ресурсами та забезпечити зростання економічних вигід користувачам спільних ресурсів. В Україні спільні ресурси використовуються не завжди ефективно, передусім через недосконалість способів й організаційних форм управління ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, проблемі управління спільними ресурсами на селі (і не тільки на селі) у

вітчизняній науці приділялося мало уваги. В економічній термінології взагалі відсутнє поняття «спільні ресурси». Опосередковано питання управління окремими спільними ресурсами розглядається в роботах О.Г. Булавки та Л.А. Ставничої [1] – управління місцевими бюджетами, О.М. Онищенко і В.В. Юрчишина, М.М. Федорова [2], П.Ф. Кулинича [7] – управління спільно-частковою власністю селян на розпайовані землі та майно; О.М. Бородіної, І.В. Прокопи, В.С. Дієсперова [3, 9, 10] – в контексті забезпечення сталого сільського розвитку. Проблеми й досвід їх подолання в організації спільних дій громади періодично висвітлюються в журналі «Вісник сільських та селищних рад». Фундаментальними дослідженнями проблеми управління спільними ресурсами слід вважати роботи Елінор Остром [8, 13, 14] – лауреата Нобелівської премії в галузі економіки за 2009 рік.

Мета статті – запропонувати авторську класифікацію спільних ресурсів на селі й обґрунтувати ефективні способи управління ними.

Виклад основних результатів дослідження. Яскравим підтвердженням правиль-

ності відомого афоризму – «Немає нічого більш практичного за хорошу теорію» – стало присудження в 2009 році Нобелівської премії в галузі економіки маловідомому широкому загалу економістів професору соціології Університету Індіани (США) Еліно́р Остро́м за багаторічні дослідження проблеми управління спільними ресурсами [8]. Вони охоплюють як узагальнення вікового досвіду управління спільними зрошувальними системами, пасовищами, водними ресурсами океанів, рік, озер та підземних вод, так і виконання спеціальних проєктів за замовленнями урядів різних країн.

На перший погляд, праця не містить формулювань складних економічних закономірностей та виведення нових чи удосконалення існуючих економічних формул. Разом із тим торкається глибинної проблеми економічної теорії – необхідності визнання відсутності існування єдиних правил, методів чи підходів до управління економічними процесами. Зокрема, Еліно́р Остро́м робить важливий висновок щодо управління спільними ресурсами: спільне управління спільними ресурсами тими, хто їх використовує, може бути набагато ефективніше державного управління чи за рахунок приватизації таких ресурсів. При цьому методи ефективного управління одними й тими ж ресурсами можуть бути відмінними в різних регіонах, місцевостях, містах, селах і т.д.

За Еліно́р Остро́м спільними ресурсами є «природна або штучна ресурсна система» [8, с. 51], що відповідає таким класифікаційним ознакам: виключність – доступ до користування ресурсом можна обмежити з мінімальними витратами; суперництво – конкуренція за доступ до використання ресурсу; подільність – здатність ресурсу бути поділений на частки; вичерпність – можливості використання обмежені скінченністю ресурсу.

У вітчизняному законодавстві відсутнє поняття «спільні ресурси». Натомість всі ресурси (природні, економічні, соціальні, інформаційні) мають комусь належати, тобто бути або у приватній, комунальній чи державній власності. Окремо існує поняття «права спільної власності» на «спільне май-

но» – «майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності» (стаття 355 Цивільного кодексу України [11]). Причому спільна власність може бути «частковою» – з виділенням часток кожного співвласника в об'єктів спільної власності, та «сумісною» – без такого виділення. Економічна теорія вирізняє в загальному поняття приватної й суспільної власності, останню визначає як таку, де три її функції – володіння, розпорядження, користування – належать не одному приватному суб'єкту, а багатьом, групі осіб, колективу чи суспільству в цілому.

В українському селі можна виділити такі основні групи спільних ресурсів: земельні, водні, ресурси соціальної сфери, соціальні, фінансові та інформаційні (рис.).

До спільних земельних ресурсів слід віднести пасовища і сіножаті: колективні сади й городи (їх в Україні – відповідно, 5,5 і 2,4 млн га, 187 та 184 тис. га). Однак потенційно найбільшим таким ресурсом можуть стати (і частково вже стали) розпайовані між членами КСП сільськогосподарські угіддя та майно. Спільними земельними ресурсами можуть бути також польові лісополоси та окремі лісові ділянки.

Великі перспективи в Україні є для перетворення водних ресурсів у спільні. Зокрема, площа ставків становить близько 170 тис. га, озер – 61,72 кв. км. До ресурсів соціальної сфери на селі належать дитячі садки, стадіони, будинки культури, системи водо- і газопостачання, кладовища тощо. На особливу увагу заслуговують підземні води. До соціальних ресурсів села належать усі його жителі, що об'єднані соціальними потребами. Спільні фінансові ресурси включають в себе грошові надходження, що акумулюються переважно в бюджетах міських рад.

Новими й найменш дослідженими серед спільних ресурсів є інформаційні. До них можна віднести інформацію щодо унікальних особливостей населених пунктів сільради: історичні події та пам'ятки, відомі особистості – вихідці з цих місць, природні явища, народні ремесла і т.п.

Спільні ресурси на селі та способи ефективного управління ними

○ - види спільних ресурсів; □ - способи управління ними

Джерело: Складено авторами.

Слід зазначити, що в кожній країні (регіоні, громаді) можуть домінувати специфічні спільні ресурси. Наприклад в Аргентині є 109 млн га пасовищ (74% сільськогосподарських угідь) [12], а в Україні – тільки 7,9 млн га (19% сільськогосподарських угідь). Водночас в Україні головним спільним ресурсом на селі може бути рілля, що знаходиться у спільно-частковій власності селян.

Важливою складовою ефективного використання спільних ресурсів є способи управління ними. Під управлінням розуміють комплекс заходів організаційного, економічного, соціального та екологічного характеру, спрямованих на підвищення ефективності використання ресурсів. Якщо повернутися до праці Нобелівського лауреата, то в ній, вивчивши позитивний досвід управління спільними ресурсами, Елінор Остром виокремила такі правила ефективного управління ними:

1. Прозорість кордонів і правил – спільний ресурс повинен мати свої визначені кордони й чітко визначене коло осіб (домогосподарств) – «присвоювачів», які мають право одержувати зиск («ресурсні юніти») від використання спільних ресурсів.

2. Розробка правил користування спільними ресурсами на місцевому рівні.

3. Активна участь користувачів в управлінні спільними ресурсами та моніторингу за їх використанням.

4. Чіткі механізми вирішення суперечок і конфліктів.

5. Градуйовані санкції до порушників правил.

6. Відсутність перепон державних органів влади до створення інституцій з управління спільними ресурсами на місцевому рівні.

7. Для підвищення ефективності управління спільними ресурсами у разі значної кількості присвоювачів важливо створювати «вкладені» інституції з метою дотримання на місцях зазначених вище правил [8, с.124-125].

Загалом, за рівнем управління й ступенем охоплення спільних ресурсів можна виділити дві групи способів управління ними: інституційні та організаційні (рис.). До інституційних способів належить законодавче регулювання використання окремих ресурсів. Зокрема, це система кодексів (земельного, водного, лісового, податкового, господарського й ін.) та спеціальних законів, постанов, указів, що уточнюють умови використання і регулювання ресурсів. Через існування прогалин у законодавстві щорічно бюджети сільських рад недоодержують значні кошти, що суттєво поглиблює їх дотаційність.

Щоб зменшити негативний вплив інституційних прогалин, необхідно удосконалити законодавство, зокрема терміново внести зміни до «Земельного кодексу» [6] щодо надання прав розпоряджатися землями поза межами населених пунктів органам місцевого самоврядування або за погодженням із сільською громадою (ст. 17, ст. 12 Розділ 10 «Перехідні положення» п.12); до Законів України «Про оренду землі» [4], «Про плату за землю» [5] щодо підвищення ставки мінімальної орендної плати за землі товарного сільськогосподарського виробництва до 4% від нормативної грошової оцінки земель та встановити не менше 1% таких відрахувань до місцевих бюджетів на соціальний розвиток населених пунктів; до лісового законодавства щодо сплати 50% лісового доходу в місцеві бюджети за місцем розташування лісових ділянок, а також щодо передачі безгоспних полезахисних лісосмуг органам місцевого самоврядування або спеціалізованим лісовим господарствам.

Не менше (а нерідко й значно більше) впливають на ефективність використання спільних ресурсів на селі організаційні способи управління ними. Це підтверджується досвідом роботи багатьох сільрад, наприклад, Фурсівської сільської ради Білоцерківського району Київщини. У двох селах сільради (Фурси та Чмирівка) проживає близько 4 тис. осіб, з яких працюючої молоді 621 особа й людей до 35 років 36% від загальної чисельності населення. В усіх сферах економічної діяльності зайнято 2585 осіб, у т.ч. у промисловості – 1714, сільському господарстві – 62, будівництві – 68, торгівлі – 152, соціальній сфері – 334, в інших галузях – 255 осіб. Понад 3000 осіб проживає в 1800 індивідуальних і близько 1100 – у 42 багатоквартирних будинках. Територія сільради становить 4487 га, у т.ч. сільськогосподарських угідь 2293 га (з них ріллі – 1870, сіножатей – 277, пасовищ – 50), під забудовою – 536, землі промисловості – 228, під лісом – 1388, під водою – 138 (з них природні водотоки – 100, ставки – 38).

На території сільради станом на 1.06.2014 року функціонує 418 підприємницьких структур (з них 273 фізичних і 145 юридичних осіб). Це, зокрема, Білоцерківський

держлісгосп, Державне підприємство «Експериментальна база «Олександрія» Інституту захисту рослин Національної академії аграрних наук України, ТОВ «ТПК «Профіль-ГП», ТОВ «Завод «Таро-ПАК», ТОВ «Білоцерків Контракт», ТОВ «Укр-Пак», ФОП Федоренко В.М., частина Білоцерківського дендропарку «Олександрія», чотири АЗС тощо. Безпосередньо в селах Фурси та Чмирівка зареєстровані й розміщені ПСП «Янтарне», ТОВ «Аніко», деревообробна дільниця, житлово-комунальне виробниче підприємство (ЖКВП), СОК «Добробут-Агро», ПП «Мотор», ПП будматеріалів «Пилипець», ПП «Ліріс», ТОВ «Ромашка», ТОВ «Гулівер» та ін. У с. Фурси зареєстровано підприємство середнього бізнесу – ТОВ «Завод «Термо-ПАК», яке є лідером із виготовлення пакувального обладнання на ринку України, розташована електронно-цифрова АТС на 2200 номерів і дві вежі стільникового зв'язку.

Соціальна сфера села представлена:

а) об'єктами комунальної власності, зокрема це дороги, дамби, мости, кладовища, стадіон, спортивні майданчики, нежитлові будівлі (сільська рада, дошкільний навчальний заклад «Сніжинка», лікарська медична амбулаторія загальної практики сімейної медицини, ФАП с. Чмирівка, сільська бібліотека, будинок культури, сільський клуб, будівлі адміністрації та громадських організацій (ГО), дитячих ясел);

б) об'єднаннями: рада ветеранів; спілка громадян із захисту прав власників земельних і майнових паїв; фізкультурно-спортивний клуб «Граніт»; футбольний клуб «Фурси-Інтер»; благодійний фонд футбольного клубу «Мотор»; ГО «Фурсівський рибалка»; товариство громадян «Олександрія»; благодійна організація «Божії приховані скарби»; шкільна екологічна організація «Кам'янка»; ГО «Фурсівський козацький курінь», десять садово-городніх товариств; п'ять гаражних кооперативів; громада Української Православної церкви; інші релігійні громади тощо.

Сформовано колектив однодумців, які опікуються організацією громади села для ефективного використання спільних ресурсів. Тут розроблено й успішно виконується

Програма соціального, економічного та культурного розвитку сіл Фурси і Чмирівка. При цьому у розв'язанні поставлених програмою завдань особлива роль належить активу сільської ради та місцевим громадським організаціям, переважна більшість яких діють на основі Статутів і Положень, розроблених та затверджених рішеннями сесії сільради, зареєстрованих в управлінні юстиції.

Наприклад, із 2005 року діє об'єднання селян – власників земельних паїв «Спілка громадян із захисту прав власників земельних і майнових паїв», в яку входить 278 членів із загальною площею 1035 га ріллі. Головними завданнями об'єднання, як підкреслюється в його статуті, є захист прав кожного власника земельних та майнових паїв, роз'яснення їхніх прав як орендодавців і здійснення за згодою власників земельних та майнових паїв, контролю їх ефективного використання орендарем.

Для ефективного використання такого спільного ресурсу, як «водний» Фурсівська сільська рада виборола грант на очищення річки Кам'янка й оздоровлення навколишньої території. При цьому для кращого виконання програми створена дитяча екологічна громадська організація «Кам'янка», головним призначенням якої є піклування про чистоту довкілля. З метою ліквідації браконьерства було створено громадське об'єднання «Фурсівський рибалка», яке включає 165 осіб і має 6 км русла р. Кам'янка та 40 га водного плеса. Об'єднання щорічно поповнює рибні запаси річки й контролює дотримання правил любительського рибальства. Крім того, з метою забезпечення селян питною водою (через відсутність захисного глинистого горизонту забруднювальні речовини легко потрапляють до підземних вод), сільська рада виграла грант у рамках проекту «Рівні можливості для національних меншин і вразливих груп: багатство в різноманітті», за яким об'єднали «багатонаціональну» громаду з метою очищення й облагороджування трьох джерел питної води.

Важливими для села є ГО «Рада ветеранів», що постійно опікується станом життя ветеранів війни та праці, «Жіноча рада», яка

піклується про самотніх літніх жителів сіл і багатодітних сімей, вуличні комітети та ГО забудовників вулиць, які разом із сільрадою вирішують питання електрифікації вулиць і житлових будинків та покриття доріг щебенною сумішшю. Фурсівський козацький курінь опікується підтриманням громадського порядку, розв'язанням екологічних проблем, будівництвом свердловин для питної води (збудовано 10) і патріотичним вихованням молоді. Має музей українського козацтва й однострої, бронетехніку та козацьку гармату.

На особливу увагу заслуговує управління таким важливим ресурсом як підводні води, які є на території кожної місцевої ради. Але ефективному управлінню ним приділяється вкрай недостатньо уваги. У цьому зв'язку заслуговує на увагу досвід скандинавських країн, де мерії населених пунктів останніми роками значно поліпшили якість підземних вод за рахунок раціонального використання виробничих і комунальних відходів, насамперед їх компостування.

До способів управління спільними інформаційними ресурсами слід віднести підготовку інформаційних та рекламних проспектів, статей у місцевій пресі, сайтів в Інтернеті, щитів на дорогах про місцеві пам'ятки. При цьому слід використати досвід Європейських країн. Зокрема, під час польових досліджень роботи мерій сільських комун у Франції доводилося бачити навіть у меріях невеличких сіл інформаційні куточки з буклетами місцевих туристичних маршрутів (пішохідних, велосипедних, кінних, автомобільних, водних й ін.), в яких наведено інформацію про місцеві цікавинки. На всіх центральних і місцевих дорогах Європи привертають увагу інформаційні щити однакового кольору про місцеві пам'ятки.

На особливу увагу заслуговує досвід роботи Фурсівської сільради щодо використання спільних фінансових ресурсів, ефективним способом управління якими є бюджет сільради. За останні 13 років доходи бюджету ради збільшились у 33 рази – з 114 тис. грн у 2000 році до 3,8 млн грн у 2013-му (табл. 1).

1. Динаміка доходів бюджету Фурсівської сільської ради, тис. грн

Вид доходів	2000			2005			2013		
	Заг. фонд	Спец. фонд	Усього	Заг. фонд	Спец. фонд	Усього	Заг. фонд	Спец. фонд	Усього
I. Податкові надходження – всього у т.ч.:	100	12	112	486	47	534	2776	769	3545
податок з доходів фізичних осіб	29	х	29	165	х	165	1082	х	1082
плата за землю	58	х	58	111	х	111	1648	х	1648
у т.ч. орендна плата з юридичних осіб	х	х	х	54	х	54	1169	х	1169
єдиний податок				161	х	161	х	716	716
II. Неподаткові надходження – всього	2	х	2	11	24	35	4	64	68
III. Доходи від операцій з капіталом (продаж землі)	х	х	х	х	15	15	х	142	142
Усього	102	12	114	497	87	584	2780	974	3754

Джерело: Дані Фурсівської сільської ради.

Зростання дохідної частини бюджету відбулося в основному за рахунок збільшення податкових надходжень, які у 2013 році становили майже 94% бюджету. Зокрема, сума податку з доходів фізичних осіб зросла за ці роки в 37 разів, плата за землю – в 28, єдиний податок зріс за 2005-2013 роки в чотири рази. Доходи від продажу землі змінюються за роками: у 2010 році вони дорівнювали понад 1 млн грн, тоді як у 2013-му – лише 142 тис. грн.

Суттєвий ріст доходів бюджету сільської ради уможливив направити значні кошти за останні 10 років на розвиток інфраструктури села та його соціальної сфери. Так, відремонтовані будинок культури с. Фурси й сільсь-

кий клуб с. Чмирівка, збудовано три містка через р. Кам'янка, сільський стадіон, переведено всі об'єкти соціальної сфери на мінікотельні, проведено реконструкцію дитячого дошкільного закладу та ін.

Із 2005 до 2013 року обсяг видатків Фурсівської сільської ради збільшився у шість разів, при цьому частка фінансування утримання органів місцевого самоврядування залишилася на рівні близько 20%. Серед видатків найбільша питома вага у 2013 року припадала на такі напрями: реконструкція і функціонування дитячого садка – 34%, будинок культури – 18, будівництво – 7 та на житлово-комунальне господарство – 5% (табл. 2).

2. Видатки Фурсівської сільської ради за функціональною структурою, тис. грн

Видатки загального і спеціального фондів	2005 р.		2013 р.	
	тис. грн	%	тис. грн	%
Усього	577	100	3612	100,0
у т.ч.: органи місцевого самоврядування	137	23,7	781	21,6
дитячий садок	18	3,1	1223	33,8
житлово-комунальне господарство	13	2,3	170	4,7
будинок культури	51	8,8	664	18,4
будівництво	15	2,6	268	7,4
транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика	29	5,0	114	3,2
інші	314	54,4	392	10,9

Джерело: Дані Фурсівської сільської ради.

Слід особливо наголосити, що головну роль у розбудові економічного й соціального життя сіл Фурси і Чмирівка відіграли організаційні фактори. Основним з них було створення сприятливого підприємницького середовища. Сільська рада (депутати, члени виконкому) проводять постійну роботу з розвитку малого підприємництва в сільській місцевості, долучаючи активних жителів сіл. Це, зокрема, розширення мережі надання

торговельних послуг (щороку відкривається 1-2 магазини або кіоски); створення ще одного комунального підприємства зі збору, утилізації й вивезення відходів та сміття як із території Фурсівської громади, так і з території сусідніх сіл району; за рахунок земель запасу рішенням сесії сільської ради здійснюється виділення фізичним особам-підприємцям земельних ділянок під садівництво, ягідництво, овочівництво та для ме-

блевого виробництва (від 1 до 10 га) в оренду в межах сіл, де створюються робочі місця для місцевих жителів; створення виробництв за межами населених пунктів (на землях промисловості в колишньому військовому містечку); реалізація нового проекту, створеного на основі коригування й управління рекреаційними землями та місцевими ресурсами «Співоче поле»; участь сільської ради і села в конкурсах на одержання грантів. Все це дає змогу частково розширювати базу оподаткування (кількість підприємницьких структур зросла за два роки з 350 до 418 у 2014 р.). Всім цим досягненням сприяє також те, що на замовлення сільради виготовлено Схему розвитку території Фурсівської сільради та Генеральний план сіл Фурси й Чмирівка.

Висновки. Проблема управління спільними ресурсами в Україні, як і у світі, є надзвичайно актуальною, але малодослідже-

ною. Тому роботи лауреата Нобелівської премії в галузі економіки за 2009 рік Еліно́р Остром, в яких вона довела, що найефективнішим способом управління спільними ресурсами є передача їх в управління тим, хто їх використовує, мають надзвичайно важливе значення.

В українському селі можна виділити такі основні групи спільних ресурсів: земельні, водні, соціальної сфери, соціальні, фінансові та інформаційні. Серед способів управління ними можна виокремити дві головні групи: інституційні (зокрема, законодавче регулювання ефективного використання спільних ресурсів) й організаційні (об'єднання власників земельних і майнових паїв, об'єднання користувачів спільних ресурсів, комунальні служби, громадські об'єднання, бюджети сільських рад, створення сприятливого клімату для ведення малого та середнього бізнесу на селі).

Список використаних джерел

1. Булавка О.Г. Місцеві бюджети – основа розвитку сільських територіальних громад / О.Г. Булавка, Л.А. Ставнича // Економіка АПК. – 2014. – №7. – С.127-133.
2. Власність у сільському господарстві: моногр. / В.В. Юрчишин, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук ; за ред. В.В. Юрчишина. – К.: Урожай, 1993. – 352 с.
3. Дієсперов В.С. Сільські території як об'єкти організації економічної діяльності / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 56.
4. Закон України «Про оренду землі» (6.10.1998р. № 161-XIV) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/161-14>).
5. Закон України «Про плату за землю» (03.07.1992р. №2535-XII) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2535-12>).
6. Земельний кодекс України (25.10.2001р. №2768-III) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page8>).
7. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : моногр. / П.Ф.Кулинич; НАНУ, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К. : Логос, 2011. – 688 с.
8. Остром Еліно́р. Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії / Еліно́р Остром ; [пер. з англ. Тетяни Монтян]. – К. : Наш час, 2012. – 398 с.
9. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О.М. Бородіна, І.В. Прокопа, В.В. Юрчишин та ін.]; за ред. О.М. Бородіної; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 320 с.
10. Теорія, політика та практика сільського розвитку ; за ред. О.М.Бородіної та І.В. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 376 с.
11. Цивільний кодекс України (16.01.2003р. №435-15) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>).
12. Land use database [Electronic source]. – Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2013. – <http://faostat.fao.org/site/377/default.aspx#ancor>.
13. Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges / E. Ostrom, J. Burger, Ch.B. Field, R.B. Norgaard, D.Policansky // Science. Vol. 284. – № 5412. – 9 April 1999. – P. 278-282.
14. The Drama of the Commons / E. Ostrom, T. Dietz, N. Dolšak, P.C. Stem, S. Stonich and E.u. Weber, Eds. // National Research Council, Committee on the Human Dimensions of Global Change, Division of Behavioral and Social Sciences and Education.: Washington, DC : National Academy of Sciences Press. – 2002. – Режим доступу: http://www.nap.edu/catalog.php?record_id=10287.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2014 р.

* * *

*О.О. САС, аспірант**
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Оцінка ефективності управління у великотоварних агропромислових формуваннях

Постановка проблеми. Аграрний сектор займає чільне місце в економіці України та вважається таким, що може вивести країну із глибокого кризового стану. На фоні існуючих соціально-економічних проблем галузі питання підвищення її ефективності набувають актуальності. Особливо це стосується проблем підвищення ефективності управління в агропромислових формуваннях, зокрема, у великотоварних.

Напрацювання вітчизняних науковців і практиків у даній сфері мають достатньо широкий розвиток. Це використання вже відомих, класичних показників оцінки ефективності управління діяльністю підприємств та апробація показників, що останнім часом набули поширення у розвинутих зарубіжних країнах. Однак виникає питання адаптації використання зазначених показників саме в аграрній економіці України, що пов'язано з існуванням тут не типових для країн із розвинутою ринковою економікою агропромислових формувань, або, як прийнято їх називати, агрохолдингів. Така ситуація вимагає критичного, конструктивного, абстрактно-логічного підходів до аналізу коректності використання показників оцінювання ефективності управління у великотоварних агропромислових формуваннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання проблем ефективності агропромислових формувань, аналіз теоретичних та практичних проблем їх виникнення,

функціонування і перспектив розвитку розглянуто в наукових працях таких учених та практиків, як С. Дем'яненко [6], А. Денисенко [7], О. Єранкін [8], П. Коваль [12] й інших [14–19]. Проблематику управління підприємствами аграрного сектору досліджено у наукових роботах таких вітчизняних і зарубіжних фахівців, як В. Бердніков [1], В. Горьовий [4], В. Галанець [3], Н. Біляк [2], Н. Зарицька [9] та інших. Попри надзвичайно великий набутий арсенал методів і способів розв'язання проблем управлінського характеру ряд питань стосовно оцінки ефективності управління у сучасних великотоварних агропромислових формуваннях (агрохолдингах) із наукового та практичного погляду залишаються невирішеними.

Нинішні великотоварні агропромислові формування (агрохолдинги) часто являють собою структури глибокого рівня інтеграції, як правило, є диверсифікованими та займаються суміжними напрямками діяльності. Такий підхід дає не тільки синергійний ефект для основного виробничого процесу, а й уможливорює зайняти потужності у непікові періоди виробничого циклу. Масштаби концентрації виробничих потужностей (у т.ч. землі) в одній організаційній системі, поєднання різних напрямів діяльності об'єктивно створюють проблеми її керованості, і не тільки виробничим процесом, а й створеними десятками юридичних осіб (як правило, за територіальним принципом), що стратегічно направляються та регулярно контролюються «центром». Ведення звітності й консолідація даних всіх підприємств за

* Науковий керівник – С.І. Дем'яненко, доктор економічних наук, професор.
© О.О. Сас, 2014

всіма напрямками функціонування для аналізу поточного стану агрохолдингу створюють інформаційну базу для управлінців і власників, але часто виникає запитання: за якими показниками ефективності оцінювати результативність діяльності окремих ланок агропромислового формування та прийнятих господарських рішень менеджерами і власниками? За якими показниками ефективності оцінювати ведення різних напрямів бізнесу? За якими показниками оцінювати ефективність прийнятих управлінських рішень?

Мета статті – аналіз найпоширеніших підходів до оцінки ефективності управління у великотоварних агропромислових формуваннях, дослідження сутності показників ефективності й результативності їхньої діяльності з позиції управління та контролю.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасні агропромислові формування перманентно знаходяться у процесі укрупнення, злиття і поглинання [1, 255]. У власності, як правило, однієї особи фактично знаходиться від 25 до 500 тис. га сільськогосподарських угідь, значні виробничі потужності в масштабах країни – від 3 до 16% усього виробництва цукру, 5-50% м'яса та курячих яєць, 2-8% молока й молокопродуктів. Виробництво таких масштабів, часто через територіальну розосередженість чи як наслідок процесу поглинання, змушує створювати значну кількість юридичних осіб. Також власниками створюються численні контролювальні підрозділи та органи управління, які в ієрархічному порядку набувають відповідних повноважень, що теоретично має підвищувати рівень керованості організаційної системи агропромислового формування. Однак недосконалість створених структур, низький рівень обізнаності з виробничим процесом менеджерів різних рівнів, низька кваліфікація працівників формують умови підвищення ентропії створеної системи управління, наслідком чого є зниження загальної ефективності бізнесу.

Потреба розвитку й підвищення кваліфікації управлінського персоналу широко досліджена науковцями. Перекваліфікація менеджерів із однієї галузі на іншу, зокрема аграрну, за умов бажання особи займає не-

багато часу та може стати якісним імпульсом за рахунок «свіжого» погляду на специфічні проблеми, характерні для аграрної галузі (ефект методу синектики). Хоча й відомі випадки достатньо негативного впливу на виробничий процес та ефективність у цілому рішень менеджерів, що недостатньо обізнані зі специфікою аграрної галузі. Такими широковідомими наслідками є: для землі – зниження якісних характеристик ґрунту через неграмотну мінімізацію витрат із метою підвищення рівня рентабельності; для праці – зниження чисельності кваліфікованої робочої сили на сільських територіях через масові скорочення і непрестижність праці; для капіталу – надмірна експлуатація техніки через некоректні методи розрахунку норм виробітку та низьку кваліфікацію працівників, які оперують засобами виробництва (супутній наслідок фактора праці). Проблематика такого роду розв'язується певними способами: навчання й розвиток персоналу (семінари, навчальні курси, тренінги), мотивація (збільшення повноважень, ротація в системі управління), стимулювання (місячні премії, річні чи періодичні бонуси залежно від результатів господарювання).

Концептуальним у розв'язанні проблем управління великотоварними агропромисловими формуваннями постає питання принципів побудови організаційної структури управління та організаційно-юридичної структури, яка формується залежно від фактичних масштабів холдингу, а також стратегічних планів інвестора в агробізнесі. Як правило, використовується багаторівнева лінійно-функціональна система, що дає змогу поєднати у процесі виробництва й реалізації продукції (наданні послуг) значну кількість юридичних осіб із функціональними центрами управління та контролю.

На основі збудованої організаційної структури у власника і менеджменту постає проблема визначення системи показників, які б коректно відображали поточний чи індикативний стан окремих ланок структури й агрохолдингу в цілому та одночасно були базою для прийняття управлінських рішень щодо поточної діяльності й подальшого розвитку агробізнесу. Класичними, найпоширенішими показниками, якими користують-

ся вітчизняні та зарубіжні фахівці аграрного сектору для оцінки ефективності управління, є рівень рентабельності виробництва й капіталу, прибутковості, маржинальності, період окупності проектів.

Методика обчислення класичних показників досить ґрунтовно розглянута в наукових роботах та навчально-методичній літературі, поширена у практичній діяльності підприємств при аналізі результатів діяльності, плануванні, прогнозуванні, контролі. Однак перехід до ринкової економіки, вступ до СОТ, переорієнтація експорту з країн СНД до ЄС змушують вітчизняних фахівців шукати показники, що відображали б реальну картину діяльності за сучасних принципів і реальних процесів ринку. Також необхідно враховувати ту особливість, що показники результативності й ефективності потрібно розглядати з урахуванням зовнішніх умов, які призводять до можливої їхньої зміни. Наприклад, різка зміна курсу іноземних валют може кардинально змінити виручку та витрати і спричинити казус, який описав Я. Соколов: «прибуток є, грошей немає» [13]. Дослідження фахівців із приводу адаптивності показників оцінки ефективності управління до сучасних умов в основному мають економічний, фінансовий та виробничий підходи.

Деякі фахівці-практики для оцінки управління підприємством пропонують починати від найнижчої ланки – окремої технологічної операції шляхом розрахунку її ефективності, спираючись на те, що, знаючи собівартість кожної технологічної операції, можна легко керувати не тільки рентабельністю окремого виду продукції, а й усього виробничого процесу. Після калькуляції всіх операцій варто провести їх оптимізацію з урахуванням усіх складових та вимог технологічного процесу [8]. Такий підхід особливо актуальний для аграрного сектору і є доцільним для прийняття оперативних управлінських рішень, але не стратегічного характеру.

О.А. Зінченко пропонує використовувати методику розрахунку показника «якості прибутку», що трактується як «характеристика прибутку й ґрунтується на системній оцінці якісних змін у розвитку підприємст-

ва, відображає певні соціально-економічні відносини та охоплює етапи формування, розподілу і використання прибутку в підприємстві та визначається відносно рівня «нормативного прибутку», який у свою чергу обчислюється за «таких умов господарювання, коли всі наявні в підприємстві ресурси використовуються із максимально можливою ефективністю» [10]. Автор зазначає, що даний метод вимагає від менеджменту підприємства досліджувати відповідні економічні нормативи виробничої діяльності. З таким підходом важко погодитись, оскільки, по-перше, максимально ефективно використовувати наявні ресурси в підприємстві не завжди доцільно, багато залежить від кон'юнктури ринку й інших суб'єктивних факторів. По-друге, сучасні умови середовища функціонування підприємств змушують менеджмент активно запроваджувати процеси планування (бюджетування) та контролю, що само собою передбачає визначення базових, нормативних показників (розцінки з оплати праці, нормативи витрат енергетичних ресурсів і товарно-матеріальних цінностей). Тому названий автором «нормативний прибуток» є за своєю суттю класичним плановим, який дає можливість здійснювати управління підприємством від самого початку виробничого процесу за базовими показниками (нормативними) шляхом контролю їх дотримання.

Важко погодитися також і з твердженням, яке наводить М. Грачова, що найвагомішим індикатором ефективності компаній є рентабельність власного капіталу [5] та деякими іншими науковцями про необхідність домінування цього показника в структурі балансу (для забезпечення фінансової стійкості). Сучасна наука й практика підтверджує необхідність релевантної оптимізації співвідношення власного та залученого капіталів, оскільки власний капітал завжди дорожчий за позичений і безпосередньо впливає на ринкову вартість компанії. Світові фахівці фінансового менеджменту обґрунтовують твердження стосовно привілейованості вартості власного капіталу на таких його особливостях: не страхується; не забезпечується заставною базою; не зменшує базу оподаткування (податок на прибу-

ток розраховується після зменшення прибутку на суму нарахованих відсотків за період); соціально-психологічні аспекти (втрата власного капіталу переживається важче ніж позиченого, «кровність» заробленого й т.д.).

Варто також враховувати те, що власник/інвестор надає ресурс у різних його формах (гроші, засоби виробництва тощо) та, як правило, очікує одержати результат у вигляді грошових надходжень. При цьому для нього найважливішою характеристикою об'єкта інвестування є його здатність генерувати грошові потоки, а не сам поточний прибуток [11]. Також при прийнятті рішень стосовно діяльності стратегічного чи тактичного характеру менеджери підприємств часто керуються не показником бухгалтерського прибутку, а фактичними грошовими потоками, що формують рамки «реальності» їх можливостей. Практиками й провідними науковцями грошовий потік об'єктивно сприймається індикатором кредито- та платоспроможності підприємства, який формує його потенціал до генерування додаткових грошових обсягів.

Можна погодитися з Ю. Івахівом, який пропонує на противагу існуючим класичним фінансовим результативним показникам діяльності розраховувати такі показники: операційний грошовий потік (різниця між усіма грошовими надходженнями й видатками від операційної діяльності за звітний період), чистий грошовий потік (різниця між усіма грошовими надходженнями та видатками від усіх видів діяльності за звітний період) і вільний грошовий потік (операційний грошовий потік за мінусом погашення позик та чистих капітальних інвестицій) [11]. Зазначені показники відображають реальні результати функціонування виробничої системи й тому можуть бути в ролі інструментів управління при прийнятті оперативних і стратегічних рішень.

Широко застосовуваними показниками у світовій практиці, що почали використовувати також вітчизняні аграрії, є: EBIT (Earnings Before Interest and Taxes – дохід до виплати процентів та податків) і EBITDA (Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization – дохід до виплати процентів, податків та амортизаційних нарахувань

на основні засоби й нематеріальні активи), що дають можливість аналізувати окрему виробничу ланку структури та сукупно, а також EVA (Economic Value Added – економічна додана вартість) і MVA (Market Value Added – ринкова додана вартість), комплексно характеризують ефективність компаній або окремих проектів та є характерними дня публічних компаній.

EBIT – характеризується як операційний прибуток, що дає змогу абстрагуватися від структури капіталу й діючої податкової системи, коректно порівняти діяльність різних однорідних підприємств чи структурних одиниць холдингу.

EBITDA – додатково враховує амортизацію як основну немонетарну статтю та наближується до грошового потоку. Відображає ефективність технології виробництва і дає можливість порівняти її з альтернативною не тільки в інших господарствах (наприклад, для сільського господарства: безполіцеве (No-Till) та класичне землеробство; безприв'язне і класичне утримання великої рогатої худоби), а й в інших країнах.

Варто зазначити, що EBIT та EBITDA чіткої методики розрахунку досі не набули. Відсутнє в науковій і публіцистичній літературі чітке визначення щодо значення податку, а саме більшість практиків під цим розуміють податок на прибуток, інша ж частина враховує також ліцензії й інші бюджетні платежі. Часто спеціалісти по-різному оцінюють суми амортизації, деякі враховують амортизацію, закладену в собівартості реалізованої продукції, інші – нараховану за звітний період. Тобто, часто змішуються принципи побудови звітів про прибутки та збитки (P&L) і бюджету руху готівки (Cash Flow). На нашу думку, дані показники слід розраховувати виключно за принципом P&L та враховувати всі податкові платежі. Загалом EBITDA можна визначити за формулою:

$$EBITDA = IBT + IE + D + A,$$

де IBT (Income Before Taxes) – прибуток до вирахування податків, у т.ч. дозволів, ліцензій, акцизів за звітний період;

IE (Interest Expense) – нараховані відсотки за залучений капітал у звітному періоді;

D (Depreciation) – амортизація матеріальних активів у собівартості реалізованої продукції (послуг) за звітний період;

A (Amortization) – амортизація нематеріальних активів у собівартості реалізованої продукції (послуг) за звітний період.

Як бачимо, даний показник за будь-якого способу його розрахунку містить монетарні й немонетарні (амортизацією) статті витрат, тобто відображає частково грошовий потік, частково собівартість виробництва. Абстрагування від податкової системи способом неврахування суми податкових платежів вважаємо неактуальним для аграрного виробництва через його специфіку, що проявляється в територіальній приналежності землі як основного виробничого фактора та системі оподаткування. Підприємство (організаційна одиниця) територіально належить до відповідної територіально-адміністративної одиниці. У разі використання даного показника як бази для розрахунку бонусів менеджерів, що часто практикується, немає гарантій щодо зловживань шляхом не тільки маніпуляції даними, наприклад, спосіб чи база нарахування амортизації (D, A), а й невинуватим залученням кредитів (IE), інвестуванням у невинуватим дорожню технологію та техніку (IE, D, A). Тому, незважаючи на значне поширення даного показника серед практиків, маємо сумніви щодо його ефективності й значимості як інструменту управління в аграрному бізнесі.

Наступні показники EVA і MVA не набули суттєвого поширення на практиці та зазвичай використовуються в основному лише менеджерами публічних компаній.

$EVA = NOPAT - WACC \cdot IC$ або $EVA = (ROA - WACC) \cdot IC$,

де NOPAT (Net Operating Profits After Taxes) – операційний прибуток після сплати податків, але до витрат на фінансування крім амортизації;

WACC (Weighted Average Cost Of Capital) – середньозважена вартість капіталу;

IC (Invested Capital) – інвестиційні витрати в компанію за час її існування за мінусом амортизації;

ROA (Return On Assets) – віддача на капітал підприємства, розраховується як $NOPAT / IC$.

Показник EVA акумулює в собі якості інструменту фінансового аналізу й оцінки компанії. Логіка його розрахунку дає можливість: оцінити ефективність використання капіталу з урахуванням втраченої вигоди (альтернативним інвестуванням капіталу), що є ґрунтовним інструментом управління для власників (акціонерів); приймати ефективніші рішення щодо розширення діяльності та одночасно допомагає визначити не-ефективне використання ресурсів у проектах; проаналізувати ефективність управління всією компанією й окремими проектами. Попри важливе фінансово-економічне та управлінське значення, EVA має ряд недоліків: високий рівень залежності показника від первинної оцінки капіталу; не відображає прогноз майбутніх грошових потоків; слугуватиме драйвером для запуску проектів зі швидкою віддачею капіталу, що не гарантує їхню вищу результативність у довгостроковому періоді.

MVA є пріоритетним показником для публічних компаній, що розмістили акції на фондових біржах.

$MVA = EV - IC$,

де EV (Enterprise Value) – ринкова вартість капіталу і боргу (ринкова вартість боргу часто упускається через складність розрахунку його величини).

Економічну суть даного показника можна трактувати як інтерпретацію (відображення) всіх минулих, поточних та майбутніх грошових потоків, тобто NPV за вже діючими проектами і плановими. Ґрунтуючись на ринковій капіталізації, цей показник відображає не тільки економічну результативність та реакцію акціонерів на неї, а й рівень лояльності акціонерів, який формується на різних критеріях – місія компанії, соціокультурна поведінка, плани щодо розвитку. Тобто даний показник дає можливість менеджменту стежити за настроями акціонерів, координувати свої рішення стосовно світових трендів, що особливо актуально в агробізнесі. Прикладом такої ситуації може бути зниження вартості акцій однієї з українських аграрних компаній на Варшавській біржі після заяви одного з вищих менеджерів про започаткування проекту з вівчарства, який є нетиповим для Польщі. Після цього в

екстреному порядку менеджерами компанії було проведено ряд заходів щодо спростування такої інформації, а також створено координаційний орган при маркетинговому департаменті компанії для уникнення таких ситуацій у майбутньому.

Науковці та практики, досліджуючи питання стосовно оцінки ефективності управління, зокрема в аграрній сфері, як правило, користуються широким спектром показників, спосіб відбору яких залежить від рівня кваліфікації фахівця й специфіки проведення аналізу. Вважаємо, що розв'язання проблеми коректності використання показників для оцінки ефективності управління полягає у такому:

необхідності системного підходу щодо відбору показників на вищому рівні менеджменту;

обґрунтуванні та чіткому роз'ясненні єдиної методики розрахунку показників;

декомпозиції показників за ієрархією організаційної структури управління й напрямками бізнесу;

обґрунтуванні доведених показників до спеціалістів відповідно до можливості впливу на них (наприклад, зоотехнік не повинен відповідати за вартість палива чи ремонт тракторів, які працюють на фермі; економіст чи бухгалтер не може вплинути на фактичну норму внесення добрив);

персональній відповідальності за формування бази даних, що використовується для розрахунку показників.

Висновки. У процесі дослідження проаналізовано коректність і значимість найпоширеніших показників оцінки ефективності діяльності агропромислових формувань, що повсякденно використовуються в сучасному агробізнесі, а також розглянуто деякі пропозиції науковців та практиків щодо вдосконалення й використання класичних розрахунків («якості прибутку», рентабельності кожної окремої технологічної операції). На основі даного дослідження зроблено висновок, що не існує показника, який би абсолютно коректно відображав діяльність і був єдиним інструментом управління та контролю в агропромислових формуваннях, враховуючи всі особливості виробництва. Тому вважаємо доцільним інтегрувати в систему управління такі методи оцінки й підвищення ефективності (результативності) господарювання, як збалансована система показників (Balanced Scorecard – BSC) і ключові показники ефективності (Key Performance Indicators – KPI). Теоретичний аналіз та можливості практичного застосування цих методів оцінки й підвищення ефективності управління в агропромислових формуваннях є окремою темою дослідження.

Список використаних джерел

1. Бердников В.В. Управление факторами эффективности экономического роста в агробизнесе / В.В. Бердников // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 1. – С. 246–265.
2. Біляк Н.І. Стратегічне планування в системі аграрного виробництва / Н.І. Біляк // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10(1).
3. Галанець В.В. Реформування управління аграрним виробництвом шляхом кластеризації / В.В. Галанець // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 33. – С. 294–301.
4. Горьовий В.П. Управління розвитком малих сільськогосподарських підприємств / В.П. Горьовий, А.В. Збарська // Облік і фінанси. – 2013. – № 3. – С. 125–130.
5. Грачёва М.Е. Показатели оценки эффективности бизнеса и особенности их расчета / М.Е. Грачёва // Аудит и финансовый анализ. – 2012. – № 6. – С. 105–109.
6. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку / С.І. Дем'яненко // Економіка України. – 2009. – № 12. – С. 50–61.
7. Денисенко А. Рентабельность технологических операций / А. Денисенко // Справочник экономиста. – 2011. – № 10. – С. 20–27.
8. Єранкін О.О. До питання про закономірності виникнення агрохолдингів в Україні та перспективи їх подальшого розвитку / О.О. Єранкін // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць : спец. вип. Аграрна економічна освіта в розбудові конкурентоспроможного сільського господарства України. — К. : КНЕУ, 2009. — С. 266–279.
9. Зарицька Н.П. Проблема раціонального землекористування агрохолдингами / Н.П. Зарицька // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. : у 2 ч. Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана" ; відп. ред. О. О. Беляєв. – К. : КНЕУ, 2011. – Ч. 1. — С. 163–171.
10. Зінченко О.А. Нормативний метод визначення якості прибутку підприємства / О.А. Зінченко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 3. – С. 110–114.

11. Івахів Ю. Аналітичні показники рентабельності: сутність і методика розрахунку / Ю. Івахів // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 11. – С. 29–37.
12. Коваль П.В. Управління економічним зростанням аграрних підприємств / П.В. Коваль // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С.56–64.
13. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – С. 66–77.
14. Четвериков А.В. Основные направления повышения эффективности экономического механизма хозяйствования в агропродовольственных агрохолдингах / А.В. Четвериков // Экономические науки. – 2009. – № 8. – С. 145–148.
15. Chrastinova Z. Economic and financial position of agricultural enterprises in the period before the accession to the European Union / Z. Chrastinova // AGRIC. ECON. – CZECH, 50, 2004 (11). – P. 486–494.
16. Economic Assessment of Land Retirement in a Transition Economy: a Study Case of Ukraine / Oleg Kucher, Alan R. Collins, Jerald J. Fletcher. – Southern Agricultural Economics Association Annual Meeting, Orlando, FL, February 6–9, 2010. – 27 p.
17. Mahoney, J. (1992). The choice of organizational form: vertical financial ownership vs. other methods of vertical integration. Strategic Management Journal 13: 559–584.
18. Ukraine Sector Competitiveness Strategy, Agribusiness Working Group, internal working document, OECD, 2012, Paris.
19. Zos-Kior, Nikolay V. Foreign economic activity management of Ukrainian enterprises in conditions of globalization / Nikolay V. Zos-Kior, Valeriy Y. Ilyin. – Bibliogr. // Ekonomichno-Informatyczny Kwartalnik Teoretyczny. – 2011. – Nr 28. – S. 87–96.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2014 р.

*

УДК 338.242:[332:338.43]

І.А. РОМАНЮК, аспірант*
Полтавська державна аграрна академія

Державна соціальна політика в забезпеченні продуктивної зайнятості сільського населення

Постановка проблеми. Зайнятість населення є одним із найважливіших макроекономічних показників, що разом з обсягом ВВП визначає економічну кон'юнктуру національного ринку, впливає на рівень життя населення, забезпечує добробут кожного громадянина країни. Це зумовлює необхідність державного регулювання зайнятості для забезпечення її оптимальності та ефективності. Особливої уваги з боку держави й органів місцевого самоврядування потребує регулювання зайнятості населення, що мешкає на сільських територіях. Причин такої уваги кілька, і вони загальновідомі: це глибока та системна криза аграрного сектора (згортання сфери застосування праці через спад обсягів сільськогосподарського виробництва), занепад сільських територій (майже зруйнована соціальна інфраструктура, зникають малі села), негативні демографічні

процеси, що характеризуються тотальним старінням сільського населення, вимиранням українського села, й багато інших. Зважаючи на досить високу питому вагу сільського населення в загальній чисельності населення України (32%), важливість та актуальність проблем зайнятості на сучасному етапі аграрного реформування важко переоцінити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що з початком ринкових перетворень в українському суспільстві проблеми зайнятості та безробіття постійно знаходяться у центрі уваги вітчизняних учених, що вивчають проблеми державного регулювання економіки, економіки праці й соціально-трудових відносин. Вагомий внесок у розробку цих проблем зробили Л. Безтелесна [1], В. Бідак [2], Т. Голікова [3] та ін. Проблеми зайнятості сільського населення порушують у своїх працях Е. Лібанова [4], П. Мазурок [5] й ін.

Мета статті – обґрунтування теоретико-методичних засад державної політики за-

* Науковий керівник – Л.О. Мармуть, доктор економічних наук, професор.
© І.А. Романюк, 2014

11. Івахів Ю. Аналітичні показники рентабельності: сутність і методика розрахунку / Ю. Івахів // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 11. – С. 29–37.
12. Коваль П.В. Управління економічним зростанням аграрних підприємств / П.В. Коваль // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С.56–64.
13. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – С. 66–77.
14. Четвериков А.В. Основные направления повышения эффективности экономического механизма хозяйствования в агропродовольственных агрохолдингах / А.В. Четвериков // Экономические науки. – 2009. – № 8. – С. 145–148.
15. Chrastinova Z. Economic and financial position of agricultural enterprises in the period before the accession to the European Union / Z. Chrastinova // AGRIC. ECON. – CZECH, 50, 2004 (11). – P. 486–494.
16. Economic Assessment of Land Retirement in a Transition Economy: a Study Case of Ukraine / Oleg Kucher, Alan R. Collins, Jerald J. Fletcher. – Southern Agricultural Economics Association Annual Meeting, Orlando, FL, February 6–9, 2010. – 27 p.
17. Mahoney, J. (1992). The choice of organizational form: vertical financial ownership vs. other methods of vertical integration. Strategic Management Journal 13: 559–584.
18. Ukraine Sector Competitiveness Strategy, Agribusiness Working Group, internal working document, OECD, 2012, Paris.
19. Zos-Kior, Nikolay V. Foreign economic activity management of Ukrainian enterprises in conditions of globalization / Nikolay V. Zos-Kior, Valeriy Y. Ilyin. – Bibliogr. // Ekonomiczno-Informatyczny Kwartalnik Teoretyczny. – 2011. – Nr 28. – S. 87–96.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2014 р.

*

УДК 338.242:[332:338.43]

І.А. РОМАНЮК, аспірант*
Полтавська державна аграрна академія

Державна соціальна політика в забезпеченні продуктивної зайнятості сільського населення

Постановка проблеми. Зайнятість населення є одним із найважливіших макроекономічних показників, що разом з обсягом ВВП визначає економічну кон'юнктуру національного ринку, впливає на рівень життя населення, забезпечує добробут кожного громадянина країни. Це зумовлює необхідність державного регулювання зайнятості для забезпечення її оптимальності та ефективності. Особливої уваги з боку держави й органів місцевого самоврядування потребує регулювання зайнятості населення, що мешкає на сільських територіях. Причин такої уваги кілька, і вони загальновідомі: це глибока та системна криза аграрного сектора (згортання сфери застосування праці через спад обсягів сільськогосподарського виробництва), занепад сільських територій (майже зруйнована соціальна інфраструктура, зникають малі села), негативні демографічні

процеси, що характеризуються тотальним старінням сільського населення, вимиранням українського села, й багато інших. Зважаючи на досить високу питому вагу сільського населення в загальній чисельності населення України (32%), важливість та актуальність проблем зайнятості на сучасному етапі аграрного реформування важко переоцінити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що з початком ринкових перетворень в українському суспільстві проблеми зайнятості та безробіття постійно знаходяться у центрі уваги вітчизняних учених, що вивчають проблеми державного регулювання економіки, економіки праці й соціально-трудових відносин. Вагомий внесок у розробку цих проблем зробили Л. Безтелесна [1], В. Бідак [2], Т. Голікова [3] та ін. Проблеми зайнятості сільського населення порушують у своїх працях Е. Лібанова [4], П. Мазурок [5] й ін.

Мета статті – обґрунтування теоретико-методичних засад державної політики за-

* Науковий керівник – Л.О. Мармуть, доктор економічних наук, професор.
© І.А. Романюк, 2014

безпечення продуктивної зайнятості сільського населення. Методичну основу становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах управлінської, економічної та споріднених із ними наук.

Виклад основних результатів дослідження. Оптимальна зайнятість населення передбачає підвищення частки приватного сектора в економіці, створення інфраструктури для ефективного функціонування ринку праці. У зв'язку з цим необхідно визначити в сільському господарстві стратегію короткострокового і середньострокового розвитку у сфері зайнятості, що передбачає вибір оптимальної моделі, створення соціально-економічного й правового механізму регулювання зайнятості трудових ресурсів. При цьому доцільно, вважаємо, дотримувати таких основоположних принципів:

стабільне зростання економіки. Це означає, що пріоритетом у стратегії зайнятості може бути ефективне функціонування економічної системи як базису: чим сильніше економіка, тим менш проблематичною є зайнятість. Для кожного рівня розвитку економіки характерний і відповідний рівень зайнятості, що є для неї природним, тому продуктивна зайнятість завжди зводиться до стійкого розвитку суспільного виробництва, підвищення його ефективності;

обґрунтованість організаційно-економічних заходів, що приймаються. Тут йдеться про те, що кожне економічне рішення має проходити державну експертизу з погляду його активної дії на мотивацію праці, на якнайповніше використання всіх його потенційних ресурсів, підвищення гнучкості ринку праці. Так, якщо вводиться контроль або обмеження розмірів заробітної плати по сферах та галузях економіки, то бажано одночасно проводити зниження податкових ставок, індексацію мінімального рівня винагороди за працю;

комплексність ухвалених рішень. Виробництво, що розвивається, економічне зростання з погляду зайнятості повинні поєднувати в собі елементи як попиту на робочу силу, так і її пропозиції. На перехідному етапі від «плану до ринку» рішення щодо економічної політики й у сфері зайнятості

залежно від ситуації, що складається, мають бути комплексними. В єдності та комплексі вони мають бути спрямовані на проведення ефективної структурної перебудови, формування і розвиток ринку праці;

дотримання принципу регіональності. Це означає, що, з одного боку, потрібно враховувати регіональний характер становлення ринку праці, а з іншого – необхідність комплексного підходу до проблеми зайнятості в регіоні, задовольняючи інтереси в питаннях працевзабезпечення як зайнятого, так і незайнятого населення.

При розгляді проблеми зайнятості сільського населення необхідно мати на увазі взаємодію трьох основних суб'єктів економіки й різні вектори їхніх інтересів щодо питань зайнятості [1]. Суб'єкти: населення, бізнес і держава. У кожного з них свої інтереси у відносинах зайнятості, свої чинники та критерії участі трудових ресурсів у трудовій діяльності. Необхідні чинники й умови зайнятості сільського населення з погляду сільського жителя: наявність землі та природних ресурсів, їхня економічна і юридична доступність до використання, прибутковість (наявність прийнятної земельної ренти); виконання органами влади своїх функцій щодо реалізації та захисту прав громадян на повну, продуктивну і вільно вибрану зайнятість; професійно-кваліфікаційні навички роботи в умовах сільської місцевості; наявність на селі соціальної інфраструктури (житло, засоби комунікацій, сфера освіти, медичне обслуговування, сфера культури). Чинники й умови зайнятості сільського населення з погляду держави (суспільства): сприятлива демографічна ситуація на селі, що забезпечує адекватну обсягу ринку праці пропозицію робочої сили; наявність робочих місць у сільській економіці та платоспроможного попиту на робочу силу; ефективний розвиток виробництва товарів і послуг у різних сферах економіки села; відповідність професійно-кваліфікаційних характеристик робочої сили вимогам ринку праці; наявність соціально-інженерної інфраструктури, доступного житла й екологічної безпеки життєдіяльності на селі; конкурентоспроможний ринок вітчизняної продукції в умовах вільної конкуренції; дотримання суб'єк-

тами економіки юридичних норм і законів господарської діяльності.

Державна політика забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення – це науково обґрунтована діяльність держави щодо системного регулювання розвитку людського потенціалу, залучення населення до продуктивної праці, яка узгоджується із загальним курсом реалізації стратегічно важливих соціально-економічних реформ у країні, обумовлена дією комплексу нормативно-правових актів і відповідних управлінських рішень (указів, постанов тощо) та пов'язана з адекватними економічними, правовими, адміністративно-організаційними засобами і методами її реалізації, що узгоджуються із загальнодержавними й місцевими інтересами задля досягнення цілей соціально-економічного піднесення [3].

Сучасна теорія державного управління пов'язує соціально-економічне зростання держави з еволюційними змінами в розвитку продуктивних сил суспільства, де основною складовою, без перебільшення, вважається людський потенціал. У свою чергу, відтворення, розподіл і перерозподіл трудового населення передбачає створення в державі розвинутої системи зайнятості, в якій реалізується конституційне право кожної конкретної людини на працю, що є головним фактором досягнення власного добробуту та високого рівня життя населення в цілому.

У науковій літературі, у т.ч. із державного управління, існують різні підходи до осмислення зайнятості, її форм, видів, типів, функцій, методів забезпечення тощо. Порівнюючи їх, неважко помітити дві суттєві відмінності: з одного боку, превалювання економічних відносин, з іншого – переважний наголос на забезпечення громадян робочими місцями, задоволення потреб людей у праці. Це дає змогу виокремити стосовно зайнятості такі її основні види, як повна, раціональна та ефективна зайнятість, а також дійти висновку, що для змістовної характеристики зайнятості необхідно враховувати її функціональне значення й рівень реалізації.

У цьому відношенні економічною функцією зайнятості можна вважати діяльність економічно активного населення зі створення суспільного продукту або національного

доходу [2]. Соціально-економічна ж функція зайнятості пов'язана із задоволенням потреб у матеріальних та духовних благах як усього населення, так і безпосередніх суб'єктів діяльності щодо одержання ними доходу або прибутку. Нарешті, соціальна функція зайнятості виявляється у задоволенні потреби окремої людини у праці, підприємництві, самозайнятості, бізнесі, реалізації її особистих інтересів, розвитку здібностей та творчого потенціалу, одержанні реальних можливостей для вертикальної мобільності й досягнення бажаного статусу.

Зазначене уможливорює ввести і обґрунтувати поняття “продуктивна зайнятість сільського населення” як синтетичне, що певною мірою корелює з поняттями “повна, раціональна й ефективна зайнятість сільського населення”, та з'ясувати особливості її забезпечення на макро- (державна), мезо- (регіон, міжгалузевий і галузевий комплекси) та мікро- (підприємства) рівнях.

Нове ставлення до сфери зайнятості, зокрема до упровадження ідей продуктивної зайнятості сільського населення, актуалізує регіональний рівень державного управління. З одного боку, регіон є більш “чутливим” порівняно із загальнодержавним рівнем до змін у трудових ресурсах. Він легко піддається моніторингу завдяки відносній однорідності природних ресурсів і культурних традицій, прозорості в обліку матеріально-виробничого та інтелектуального потенціалу й т. ін. Отже, йому притаманна реальна здатність максимально збалансувати потреби економічно активного населення в робочих місцях з їх пропозицією на регіональному ринку праці. Саме місцевій владі під силу контроль та сприяння створенню відповідних умов для вільного обрання окремим громадянином сфери, способу, форми й прямої діяльності, що належить до важливих завдань продуктивної зайнятості сільського населення. З іншого боку, поступове упровадження елементів продуктивної зайнятості сприяє розвитку всієї системи соціально-економічних відносин і забезпеченню високої якості життя [4].

Досвід країн із розвинутою ринковою економікою доводить про зростання ролі держави в регулюванні сфери зайнятості

сільського населення на основі фінансово-кредитних, структурно-організаційних, податкових та інвестиційних впливів на ринок праці, застосування елементів активної (створення нових робочих місць, сприяння працевлаштуванню і самозайнятості, перепідготовка тощо) і пасивної (надання матеріальної допомоги, консультацій та ін.) політики зайнятості, можливо, з певними перевагами однієї з них.

З огляду на складну суспільно-політичну ситуацію, яка склалася в Україні, анексію частини території, тривалу антитерористичну операцію на Донбасі прогнозується падіння валового внутрішнього продукту, зайнятості й доходів населення на рівні 7,0 % і більше. Це спонукає Уряд країни до зосередження значної частини бюджетних коштів на індексації пенсій та зарплат, надання адресної допомоги соціально незахищеним верствам населення, гуманітарної допомоги й виплат постраждалим або їхнім сім'ям у зоні антитерористичної операції, переміщенням особам із метою облаштування.

Поряд із цим необхідно забезпечити реальні соціально-економічні умови для створення та розбудови громадянського суспільства, створення нових робочих місць і стабілізації ринку праці в цілому. Серед нових суспільно-економічних реалій, які потребують фінансової підтримки та є одночасно сферами прикладання праці, – широкомасштабний волонтерський рух, соціальні ініціативи, ремонт, відновлення, будівництво й облаштування житла для можливих переселенців, створення додаткових потужностей у пов'язаних галузях, виробництві продуктів харчування тощо.

Тому досить привабливою та плідною для сучасного українського суспільства є якісно нова модель соціально-економічного зростання – інноваційно-інвестиційна модель, сутнісними ознаками якої можна вважати:

- домінування безперервного процесу запровадження інновацій;

- невпинне зростання ролі творчого елементу в трудовій діяльності;

- високий і стабільний попит на технологічне вдосконалення у сферах виробництва та послуг;

- затребуваність науки, фундаментальних і прикладних наук в усіх сферах життєдіяльності;

- постійне удосконалення структури зайнятості сільського населення, підтримка попиту на високоосвічені кадри;

- реальні соціально-економічні й правові умови для збільшення обсягів та напрямів інвестування як у галузевому, так і територіальному розрізі тощо.

Багатофакторна зумовленість механізмів управління в державній політиці забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення вимагає їхньої класифікації з урахуванням як напрямів цієї політики, так і специфіки управлінських та економічних важелів, які вона використовує для регулювального й координаційного впливу на використання й відтворення робочої сили [5]. Можна виділити чотири основні функціональні види механізмів управління у державній політиці забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення: нормативно-правовий, соціально-економічний, фінансово-вартісний та організаційно-управлінський механізми.

Їх доцільно використовувати у розв'язанні принаймні трьох груп завдань, які мають становити зміст державної соціальної політики: формування навчання, підготовки й перепідготовки кадрів, забезпечення продуктивної зайнятості відповідно до стандартів ЄС; реструктуризація та модернізація економіки, особливо Донбасу й інших індустриальних територій; реформування системи надання соціальної допомоги у напрямі посилення її адресності та доступності.

Висновки. Одним із найважливіших аспектів активної політики зайнятості є постійне підвищення кваліфікації працівників. Досвід усіх країн показує, що ймовірність опинитися без роботи знижується із зростанням кваліфікації. Певне місце в регулюванні зайнятості займають громадські роботи. Їх використовують на регіональних рівнях у багатьох країнах. Організація громадських робіт пов'язана не тільки з економічними і соціальними проблемами безробіття, а й з охороною навколишнього середовища, розвитком соціальної та економічної інфраструктури регіонів. Недоліком громадських

робіт є те, що, як правило, вони не сприяють зростанню кваліфікації безробітних і ускладнюють їм пошук постійної роботи. У сільській економіці коло громадських робіт досить вузьке, оскільки більшість сезонних робіт вимагає певної кваліфікації. Важливим напрямом сприяння активній політиці зайнятості є розвиток самозайнятості та підприємництва, який спрямований на ство-

рення умов для того, щоб люди могли самі для себе створювати робочі місця.

Систему регулювання зайнятості сільського населення доцільно формувати з урахуванням особливостей сільської економіки, її інфраструктури, стану зовнішнього й внутрішнього ринків праці провідних галузей регіону, умов розподілу і використання сільських трудових ресурсів.

Список використаних джерел

1. *Безтелесна Л.І.* Державне регулювання зайнятості: [підруч.] / Л.І. Безтелесна, Г.М. Юрчик. – Рівне : НУВГП, 2006. – 210 с.
2. *Бідак В.* Складові системи державного регулювання соціального розвитку і соціального захисту / В. Бідак // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 1. – С. 35-41.
3. *Голікова Т.В.* Державне управління територіальним економічним розвитком: теорія і практика: [моногр.] / Т.В. Голікова. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 296 с.
4. *Лібанова Е.* Незареєстрована зайнятість в Україні: формування й можливості державного регулювання / Е. Лібанова, А. Баланда // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 4. – С. 3-8.
5. *Мазурок П.* Державні заходи щодо регулювання диференціації доходів населення і зниження бідності / П. Мазурок // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 6. – С. 21-25.
6. *Barrett, Garry F.*, 2000. "The effect of educational attainment on welfare dependence: Evidence from Canada," *Journal of Public Economics*, Elsevier, vol. 77(2), pages 209-232, August.
7. *Stephanie Aaronson & Bruce Fallick & Andrew Figura & Jonathan Pingle & William Wascher*, 2006. "The Recent Decline in the Labor Force Participation Rate and Its Implications for Potential Labor Supply," *Brookings Papers on Economic Activity*, Economic Studies Program, The Brookings Institution, vol. 37(1). – P. 69-154.
8. Focus on Sustainable Development. Nordic Key Indicators 2006. Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 2006. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2014 р.

*

УДК 349.2; 331.212.24

*А.О. ПОЛІЩУК, аспірант**
Житомирський національний агроекологічний університет

Адаптація трудового законодавства України до норм європейського права

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах постає проблема заборгованості з оплати праці, яка є достатньо багатогранною. Вона завдає збитків національній економіці не тільки самим фактом заборгованості, а й стримує купівельний попит населення, що у свою чергу гальмує господарську діяльність підприємств, призводить до різного роду вимушених неплатежів, провокує пов'язані з цим майнові супереч-

ки. Одним із шляхів вирішення даного питання є адаптація законодавства України до норм європейського права в площині гарантування оплати праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема залишається недостатньо дослідженою. Основним джерелом інформації є законодавчі акти та нормативні документи України [3, 4, 5], ЄС [6, 7, 9] і міжнародних організацій [8, 10]. Дослідженням процесу адаптації трудового законодавства України до правових норм Європейського Союзу займалися такі вчені, як Н.М. Мужикова, В.Ф. Пузирний, Л.А. Се-

* Науковий керівник – В.М. Микитюк, доктор економічних наук, професор.
© А.О. Поліщук, 2014

робіт є те, що, як правило, вони не сприяють зростанню кваліфікації безробітних і ускладнюють їм пошук постійної роботи. У сільській економіці коло громадських робіт досить вузьке, оскільки більшість сезонних робіт вимагає певної кваліфікації. Важливим напрямом сприяння активній політиці зайнятості є розвиток самозайнятості та підприємництва, який спрямований на ство-

рення умов для того, щоб люди могли самі для себе створювати робочі місця.

Систему регулювання зайнятості сільського населення доцільно формувати з урахуванням особливостей сільської економіки, її інфраструктури, стану зовнішнього й внутрішнього ринків праці провідних галузей регіону, умов розподілу і використання сільських трудових ресурсів.

Список використаних джерел

1. *Безтелесна Л.І.* Державне регулювання зайнятості: [підруч.] / Л.І. Безтелесна, Г.М. Юрчик. – Рівне : НУВГП, 2006. – 210 с.
2. *Бідак В.* Складові системи державного регулювання соціального розвитку і соціального захисту / В. Бідак // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 1. – С. 35-41.
3. *Голікова Т.В.* Державне управління територіальним економічним розвитком: теорія і практика: [моногр.] / Т.В. Голікова. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 296 с.
4. *Лібанова Е.* Незареєстрована зайнятість в Україні: формування й можливості державного регулювання / Е. Лібанова, А. Баланда // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 4. – С. 3-8.
5. *Мазурок П.* Державні заходи щодо регулювання диференціації доходів населення і зниження бідності / П. Мазурок // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 6. – С. 21-25.
6. *Barrett, Garry F.*, 2000. "The effect of educational attainment on welfare dependence: Evidence from Canada," *Journal of Public Economics*, Elsevier, vol. 77(2), pages 209-232, August.
7. *Stephanie Aaronson & Bruce Fallick & Andrew Figura & Jonathan Pingle & William Wascher*, 2006. "The Recent Decline in the Labor Force Participation Rate and Its Implications for Potential Labor Supply," *Brookings Papers on Economic Activity*, Economic Studies Program, The Brookings Institution, vol. 37(1). – P. 69-154.
8. Focus on Sustainable Development. Nordic Key Indicators 2006. Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 2006. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2014 р.

*

УДК 349.2; 331.212.24

*А.О. ПОЛІЩУК, аспірант**
Житомирський національний агроекологічний університет

Адаптація трудового законодавства України до норм європейського права

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах постає проблема заборгованості з оплати праці, яка є достатньо багатогранною. Вона завдає збитків національній економіці не тільки самим фактом заборгованості, а й стримує купівельний попит населення, що у свою чергу гальмує господарську діяльність підприємств, призводить до різного роду вимушених неплатежів, провокує пов'язані з цим майнові супереч-

ки. Одним із шляхів вирішення даного питання є адаптація законодавства України до норм європейського права в площині гарантування оплати праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема залишається недостатньо дослідженою. Основним джерелом інформації є законодавчі акти та нормативні документи України [3, 4, 5], ЄС [6, 7, 9] і міжнародних організацій [8, 10]. Дослідженням процесу адаптації трудового законодавства України до правових норм Європейського Союзу займалися такі вчені, як Н.М. Мужикова, В.Ф. Пузирний, Л.А. Се-

* Науковий керівник – В.М. Микитюк, доктор економічних наук, професор.
© А.О. Поліщук, 2014

миног [1]. Враховуючи всю важливість їхніх пошуків досі існує нагальна потреба висвітлення ключових моментів певних юридичних документів ЄС для побудови механізму адаптації не тільки в загальному вигляді, а й конкретно в ракурсі реалізації гарантування оплати праці в українському законодавстві.

Мета статті – аналіз сучасного стану адаптації трудового законодавства України до норм європейського права, дослідження нормативно-правових актів Європейського Союзу, визначення можливостей, механізму та перспектив запровадження окремих європейських правових норм в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. У світлі останніх подій як ніколи актуальною постає інтеграція України до європейської спільноти. Даний процес є багатограним і поєднує у собі багато аспектів. Важливою віхою на цьому шляху зпоміж усього іншого є адаптація українського законодавства до норм європейського права. Для нього фундаментальними є дотримання й захист прав людини, необхідність задоволення соціально-економічних потреб як суспільства, так і конкретних індивідуумів, цінність людського життя та здоров'я. Для визначення й закріплення мінімально необхідних стандартів, регулювання різних сфер трудового життя в Європейському Союзі створені та функціонують численні міжнародні організації, які суттєво впливають на трудове законодавство країн спільноти.

Одним із основних напрямів адаптації нормативної бази України до європейського законодавства є адаптація соціальної політики держави до норм ЄС. Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629-IV затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Метою цієї програми є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* (правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського Співтовариства, Спільної зовнішньої полі-

тики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ) з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього [3].

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що в свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики.

Право Європейського Союзу має верховенство над правом держав-членів. Директиви є обов'язковими для держав-членів, яким вони адресовані.

Для трудового законодавства центральноевропейських країн характерні такі ключові особливості:

- юридично чітко розрізнені індивідуальні та колективні трудові відносини. На кожні з них поширюються окремі групи нормативно-правових положень, хоча у деяких країнах вони інтегровані в єдиний трудовий кодекс;

- для більшості країн Центральної Європи характерна кодифікація трудового права;

- колективні угоди у цих країнах є обов'язковими до виконання для всіх сторін угоди. Також існує положення, що передбачає поширення дії колективних угод на треті сторони за певних умов [1, с. 124-125].

Згідно зі ст. 4 Кодексу законів про працю України (КЗпП) законодавство про працю складається з КЗпП й інших актів законодавства України, прийнятих відповідно до нього. Чинний КЗпП не містить конкретного терміна “трудове законодавство”, проте в багатьох його статтях зазначено, що регулювання трудових та інших тісно пов'язаних з ними відносин здійснюється саме цим кодексом і чинним законодавством [4].

В українському законодавстві на даний час не передбачено функціонування гарантійних установ. Згідно зі ст. 112 Цивільного кодексу в разі ліквідації юридичної особи вимоги її кредиторів задовольняються у такий черговості:

- 1) по-перше, вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

2) по-друге, вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

3) по-третє, вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) по-четверте, всі інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредиту цієї черги [5].

Таким чином, існує реальна загроза не-одержання заробітної плати працівниками юридичної особи, що ліквідується. Причин для цього дві. По-перше, суми коштів від ліквідації юридичної особи може вистачити лише на задоволення вимог кредиторів першої черги, особливо вимог кредиторів, забезпечених заставою чи іншим способом. По-друге, враховуючи, що розмір статутного фонду господарських товариств, крім акціонерних, а також підприємств інших форм власності, законодавством не регламентується, коштів від ліквідації такої юридичної особи може не вистачити навіть на задоволення вимог першої черги. Особливо якщо така юридична особа не має власного майна і користується орендним майном.

Натомість законодавство країн Європи передбачає переведення розрахунків з оплати праці при ліквідації юридичної особи на гарантійні установи. Механізм їх утворення та функціонування регулюється Директивою Європейського Парламенту й Ради 2002/74/ЄС, яка вносить зміни до Директиви Ради 80/987/ЄЕС ЄЕС від 20 жовтня 1980 року про зближення правових положень держав-членів щодо захисту найманих працівників у випадку неплатоспроможності їхнього роботодавця, Конвенцією Міжнародної організації праці № 173 1992 року про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця, Рекомендацією про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця № 180. Директивою 2002/74/ЄЕС від 23 вересня 2002 року на країни-члени ЄС покладено обов'язок створити гарантійні установи, що здійснюватимуть виплату заробітної плати працівникам, якщо роботодавець стане неплатоспроможним. Роботодавці зобов'язані робити внески у фінансування цих установ

[6]. Згідно зі ст. 5 Конвенції у випадку неплатоспроможності роботодавця вимоги працівників, які впливають із трудових відносин, захищаються за допомогою привілею так, що їх задовольняють за рахунок активів неплатоспроможного роботодавця до того, як непривілейованим кредиторам може бути виплачена їхня частка. Згідно зі ст. 9 Конвенції задоволення вимог, які висунуті працівниками до свого роботодавця і які впливають із трудових відносин, забезпечує установа-гарант, якщо роботодавець не може здійснити виплату через неплатоспроможність. Згідно зі ст. 13 Конвенції вимоги, які захищені відповідно до положень цієї частини Конвенції, можуть бути обмежені встановленою грошовою сумою, розмір якої не може бути меншим, ніж той, що відповідає соціально прийнятному рівню [8].

Основні принципи функціонування гарантійних установ наведені в Рекомендації про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця № 180:

а) вони повинні бути з адміністративної, фінансової та юридичної точок зору незалежними від роботодавця;

б) роботодавці мають здійснювати внески у фінансування цих установ, якщо тільки вони не фінансуються повністю державними органами;

с) вони повинні брати на себе відповідальність щодо працівників, які підлягають захисту, незалежно від виконання роботодавцем своїх зобов'язань щодо участі у їх фінансуванні;

д) вони мають брати на себе додаткову відповідальність за зобов'язання неплатоспроможних роботодавців щодо вимог, захищених гарантією, і мати можливість висувати від свого імені вимоги тих працівників, яким вони виплатили належні їм суми;

е) фонди, що управляють гарантійними установами, окрім тих, які створені за рахунок державних коштів, можуть використовуватися лише з тією метою, з якою вони були створені [9].

Цілком логічно з наведених принципів випливає те, що роботодавці, будучи зобов'язаними брати участь у фінансуванні гарантійних установ, відповідно нестимуть додаткові витрати, що відноситимуться на

фонд оплати праці додатково до існуючих відрахувань на соціальні заходи. Така перспектива може відштовхнути від даної ініціативи. Для побудови об'єктивної картини не-

обхідно визначити співвідношення між заборгованістю з оплати праці й суму оплати праці в Україні (табл. 1).

1. Доходи та витрати населення України за 2012 рік

Показник	I кв.		II кв.		III кв.		IV кв.		Рік	
	млн грн	у % до I кварталу 2011р.	млн грн	у % до II кварталу 2011р.	млн грн	у % до III кварталу 2011р.	млн грн	у % до IV кварталу 2011р.	млн грн	у % до 2011р.
Доходи – всього	296569	110,3	345295	113,5	371244	111,7	394089	109,0	1407197	111,1
у тому числі:										
заробітна плата	130089	115,0	147339	112,8	147902	110,6	167883	110,6	593213	112,1
прибуток та змішаний дохід	32424	104,8	43569	111,9	73956	102,6	62471	107,2	212420	106,1
доходи від власності (одержані)	14925	100,7	16694	113,6	19692	125,8	23309	102,1	74620	109,7
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	119131	108,2	137693	114,8	129694	117,0	140426	109,3	526944	112,3
у тому числі:										
соціальні допомоги	67226	107,7	76341	113,4	79819	118,7	77658	116,6	301044	114,2
інші одержані поточні трансферти	6977	70,1	10040	107,0	7936	79,1	8416	72,5	33369	81,4
соціальні трансферти в натурі	44928	119,1	51312	118,8	41939	125,1	54352	108,0	192531	116,8

Джерело: За даними Державної служби статистики України [2].

Сумарно доходи населення становили 1 трильйон 407 млрд грн, із них заробітна плата – 593 млрд грн. Не дуже позитивним фактом є те, що сума різних соціальних до-

помог не набагато менша від суми заробітної плати. Суму заборгованості з оплати праці наведено у таблиці 2.

2. Заборгованість із виплати заробітної плати у 2012 році (на 1 число місяця, млн грн)

Адміністративно-територіальна одиниця	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
Україна	977,4	1038,1	1069,8	1038,3	1014,8	999,9	961,9	986,0	956,1	927,0	896,9	950,5
АР Крим	54,4	62,1	63,9	62,6	59,9	61,1	61,0	60,5	57,7	58,9	58,2	59,9
Вінницька	15,7	15,4	15,3	15,1	15,3	15,1	16,2	15,8	13,5	13,3	14,0	14,7
Волинська	6,4	7,9	18,4	11,3	6,1	5,8	5,5	5,4	5,0	5,0	4,9	4,9
Дніпропетровська	14,8	14,5	14,3	14,0	13,6	13,4	13,1	12,9	12,6	12,3	11,9	11,7
Донецька	200,3	226,0	243,3	230,2	225,3	207,4	179,4	179,2	166,6	170,9	162,2	158,8
Житомирська	11,5	9,6	10,0	9,8	10,2	9,4	8,9	8,9	9,8	11,3	10,7	12,4
Закарпатська	13,5	14,3	14,1	14,1	14,3	13,0	12,8	12,9	11,4	11,0	11,1	11,0
Запорізька	48,7	52,0	50,5	49,4	52,7	58,7	64,6	64,4	61,7	60,6	52,1	46,2
Івано-Франківська	8,1	8,0	7,8	7,2	8,0	7,7	7,5	7,3	8,5	7,3	8,2	7,3
Київська	10,6	6,1	7,2	5,7	5,0	4,2	3,3	3,5	3,2	2,9	2,8	2,2
Кіровоградська	47,9	44,7	47,0	43,4	42,5	42,5	41,3	41,6	42,1	36,8	36,4	35,6

Луганська	92,9	92,3	94,3	90,0	80,8	79,4	77,2	76,4	74,5	76,5	72,0	79,2
Львівська	56,6	57,5	58,8	63,6	61,6	61,5	61,9	61,6	59,9	59,9	57,9	63,0
Миколаївська	53,1	54,0	53,0	54,3	54,1	54,0	53,9	53,1	52,0	46,5	39,9	38,4
Одеська	20,0	24,2	19,5	19,3	19,2	19,7	19,6	20,4	20,4	19,9	19,1	16,4
Полтавська	20,0	18,5	18,8	17,6	16,8	15,5	15,4	15,2	14,6	14,6	12,1	11,6
Рівненська	2,5	2,4	2,5	2,4	2,5	2,5	2,4	2,1	1,6	1,6	1,6	1,6
Сумська	51,2	53,9	57,0	59,0	55,6	52,7	55,8	58,4	59,4	61,7	60,4	60,2
Тернопільська	7,8	6,0	6,2	5,9	6,2	5,1	6,4	7,5	8,2	8,8	8,1	8,7
Харківська	90,1	115,7	113,0	104,8	110,5	118,0	100,0	114,4	119,8	82,2	104,5	125,0
Херсонська	22,3	20,1	21,9	24,6	23,4	23,1	23,9	23,9	25,1	25,9	24,4	24,1
Хмельницька	17,2	17,5	18,3	17,7	17,0	17,2	17,5	16,1	16,6	14,1	14,2	14,3
Черкаська	11,3	15,6	14,8	14,1	12,9	11,3	10,5	12,4	12,3	15,3	16,2	15,6
Чернівецька	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,04
Чернігівська	20,0	19,3	19,2	20,8	17,7	17,7	17,7	18,0	18,1	18,0	18,1	28,8
м. Київ	72,5	71,3	70,3	72,2	75,0	75,1	76,4	84,3	71,7	82,0	71,3	93,7
м. Севастополь	7,8	8,9	10,2	9,0	8,4	8,6	9,5	9,7	9,6	9,5	4,5	5,2

Джерело: За даними Державної служби статистики України [2].

Заборгованість із заробітної плати становила близько 1 млрд грн, співвідношення між заборгованістю та сумою зарплати за рік – майже 0,17% (984,73 млн грн / 593213 млн грн · 100%). Отже, дана величина є незначною, щоб завдати суб'єктам господарювання видимі збитки. Враховуючи розмір цієї величини цілком імовірна можливість не її додаткового стягнення, а перерозподілу використання коштів від збору відрахувань на соціальні заходи за існуючих ставок єдиного соціального внеску та відрахувань на соціальні заходи. Незважаючи на те, що заборгованість з оплати праці в країні вимірюється малими сумами, в кожному індивідуальному випадку вона є достатньо болючою проблемою. Введення гарантування заробітної плати на основі європейського права сприятиме не тільки зменшенню чи ліквідації безнадійної заборгованості з оплати праці. Опосередковано воно може знизити рівень неофіційної зайнятості й таким чином сприяти наповненню фондів соціального страхування. Оскільки вагомим аргументом для працюючих неофіційно є віддаленість перспективи виходу на пенсію, у той же час перспектива банкрутства роботодавця і відповідно виникнення безнадійної заборгованості з оплати праці може бути значно ближчою і, водночас, непередбачуваною. Необхідність підстрахуватися від такої теоретично недалекої перспективи може дещо стимулювати скорочення неофіційної зайнятості.

Якщо сума вимоги, захищеної з допомогою гарантійної установи, обмежена, то для того щоб її розмір не опускався нижче соці-

ально прийнятного рівня, в ній повинні враховуватися такі елементи, як мінімальна заробітна плата, частина заробітної плати, яка звільнена від вирахувань та стягнень, заробітна плата, на основі якої розраховуються внески у фонди соціального забезпечення, чи середня заробітна плата у галузі.

Хартія Європейського Співтовариства про основні соціальні права працівників, прийнята 9 грудня 1989 року, в пункті 7 зазначає, що завершення формування внутрішнього ринку має привести до поліпшення життєвих і робочих умов працівників у Європейському Співтоваристві; таке поліпшення має охоплювати, у разі необхідності, розвиток певних аспектів постанов щодо зайнятості, таких, як процедури колективного скорочення чисельності працівників, та тих, що стосуються банкрутства [10].

Директива 80/987/ЄЕС зі змінами й доповненнями, передбаченими директивою Європейського Парламенту та Ради 2002/74/ЄС про зближення правових положень держав-членів щодо захисту найманих працівників у випадку неплатоспроможності їхнього роботодавця, спрямована на забезпечення мінімального рівня захисту найманих працівників у випадку неплатоспроможності їхнього роботодавця. З цією метою даний акт зобов'язує держави-члени створити орган, який гарантує виплати за неоплаченими претензіями щодо оплати праці заінтересованих працівників.

Ця Директива застосовується щодо претензій найманих працівників, які виникають із трудових договорів або трудових відносин

і мають місце щодо роботодавців у випадку їхньої неплатоспроможності.

Згідно зі ст. 5 даної директиви держави-члени встановлюють детальні правила організації, фінансування та роботи гарантійних установ, які відповідають таким принципам, зокрема:

а) активи установ є незалежними від оборотного капіталу роботодавців і недоступними для провадження у справі про неплатоспроможність;

б) роботодавці повинні здійснювати внески у фінансування гарантійних установ, якщо тільки воно цілком не здійснюється державними органами;

с) відповідальність установ не залежить від того, чи були виконані обов'язки щодо здійснення внесків у фінансування [7].

Відповідно до ст. 7 Директиви держави-члени вживають заходів, необхідних для забезпечення того, щоб несплата обов'язкових внесків роботодавцем до настання його неплатоспроможності до їхніх страхових установ за національними схемами соціального забезпечення, закріпленими в законодавстві, не завдавала шкоди праву найманих працівників на допомогу стосовно цих страхових

установ внаслідок того, що внески найманих працівників були первісно утримані з винагороди, що сплачується.

Висновки. Адаптація українського трудового права до норм ЄС є важливим кроком на шляху інтеграції до європейської спільноти. Дослідження нормативних документів країн спільноти показує, що навіть така хронічна з погляду звичайного обивателя проблема, як заборгованість з оплати праці має розв'язання. Причому всупереч існуючій думці, сформованій певною традицією на відміну від багатьох інтеграційних і не тільки реформ, відносно безболісне. Подолання заборгованості з оплати праці є не єдиним, проте важливим кроком, що наблизить Україну до стандартів країн ЄС, де заборгованість з оплати праці або відсутня, або має символічні величини, якими можна знехтувати як не суттєвими та які чітко регулюються законодавством. Також це позитивно впливатиме на посилення мотивувальної функції оплати праці. Перспективним у подальших дослідженнях є продовження вивчення нормативних документів ЄС із метою формулювання інших кроків на шляху євроінтеграції.

Список використаних джерел

1. Мужикова Н.М. Адаптація соціальної політики та трудового законодавства України до стандартів ЄС: навч. посіб. / Н.М. Мужикова, В.Ф. Пузирний, Л.А. Семиног. — Чернігів: Деснянська правда, 2007. — 170 с.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу / [Електронний ресурс]: Закон України, Програма, Перелік № 1629-15 від 18.03.2004р. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.
4. Кодекс законів про працю України / [Електронний ресурс]: Кодекс України, Закон, Кодекс № 322-VIII від 10.12.1971р. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
5. Цивільний кодекс України / [Електронний ресурс]: Кодекс України, Закон, Кодекс № 435-IV від 16.01.2003р. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. European Parliament and the Council Directive 2002/74/EC, amending Council Directive 80/987/EEC on the approximation of provisions of the Member States relating to the protection of employees in the event of the insolvency of their employer / [electronic resource]: Directive, International Document number 2002/74/EC of 23.09.2002r. — Mode of access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_658.
7. Council Directive 80/987/EEC on the approximation of provisions of the Member States relating to the protection of employees in the event of the insolvency of their employer / [electronic resource]: Directive 80/987/EEC International Document number of 20.10.1980r. — Mode of access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_654.
8. Convention ILO 173 N 1992 on the protection of workers' claims in the event of insolvency of the employer / [electronic resource]: the Convention, the International Instrument number 173 of 23.06.1992 r. — Mode of access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_286.
9. Recommendation on the protection of workers' claims in the event of the insolvency N 180 / [electronic resource]: Recommendations, International Document number 180 of 23.06.1992r. — Mode of access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_168.
10. The Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers / [electronic resource]: Charter International Document of 09.12.1989r. — http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_044.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2014 р.

*

К.Є. КРАСІЛЬНИКОВА, аспірант*
Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"

Ефективність використання виробничих потужностей

Постановка проблеми. В умовах концентрації, спеціалізації та кооперування агропромислового виробництва широко запроваджуються найсучасніші потокові лінії й цілі виробничі системи. У підприємств із диверсифікованим виробництвом часто змінюються продукція, технології, організація виробництва. Це відображається в посиленні значимості показника виробничої потужності та його участі у формуванні виробничої програми. Попри значні зміни у технічній політиці та організації виробництва методика та принципи розрахунку потужностей підприємств не змінювалися протягом багатьох років. Для їх розрахунку використовують дані про основні засоби, режим роботи підприємства, використання виробничих площ, прогресивні норми продуктивності обладнання, трудомісткість продукції, кваліфікацію працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з методами оцінки виробничих потужностей та ефективністю їх використання, відображені в працях відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них Р. П. Атаманчук [1], Д. А. Штефанич [14], І. Б. Швець [13], Г. С. Гордієнко [3], Й. М. Петрович [7], Ю. В. Шпак [3], А. С. Федонін [11], Н. П. Коновалова [5], М. В. Пугачова [8]. Проте це, як правило, підручники й посібники, в яких із теоретичних позицій розглядаються окремі питання формування виробничих потужностей та показники їх використання.

Мета статті – дослідження різноманіття сучасних методичних підходів до оцінки виробничих потужностей промислових підприємств і ефективності їх використання.

Виклад основних результатів дослідження. Проблема визначення виробничої потужності підприємства має важливе практичне значення у плануванні виробництва. Практика показує неповне використання виробничих потужностей підприємств, оскільки вони не стали розрахунковим обґрунтуванням виробничих програм випуску продукції. Тому удосконалення розрахункового апарату і планування розвитку потужностей актуально на всіх рівнях.

Важливе місце займають питання методичної єдності розрахунку техніко-економічних показників, які відображають можливості та фактичну віддачу виробничого апарату. Недопустимо, коли в оцінці одного і того ж об'єкта групою показників допускаються значні розбіжності. Проте це має місце, коли порівнюються показники використання виробничої потужності та змінності роботи обладнання, фондівіддачі й окупності капітальних вкладень у нову техніку.

В умовах диверсифікованого виробництва, великої кількості технологічних операцій і видів застосовуваної техніки рівномірно завантажити весь парк обладнання пропорційно часу роботи відповідно до одиничної потужності та інших технічних параметрів неможливо. Це пов'язано з різноманіттям трудомісткості продукції й різною питомою вагою готової продукції в структурі виробничої програми.

У таких ситуаціях розрахунок виробничої потужності потрібен для техніко-економічного обґрунтування плану виробництва продукції та оцінки його напруженості, виявлення вузьких місць і потреби в додатковому обладнанні, вирішення питання спеціалізації виробництва для підприємства, обґрунтування необхідності розвитку галузевої й міжгалузевої кооперації, розробки

* Науковий керівник – О.В. Захарчук, доктор економічних наук.

© К.Є. Красільнікова, 2014

заходів щодо усунення внутрішньовиробничих і міжгалузевих диспропорцій.

У світовому економічному аналізі найбільшу увагу методиці розрахунку й оцінці виробничих потужностей приділяють Євро-стат і Статистична комісія ООН.

Статистична комісія ООН, розглянувши методи оцінки виробничих потужностей різних країн, виділила чотири [13, с. 5–6]:

за типом і видом використовуваного устаткування – метод не набув поширення у зв'язку із незіставністю технічних параметрів обладнання в різних галузях та неможливістю ґрунтовного його вивчення у кожній окремій країні. Такий метод оцінки прийнятний лише в окремих галузях, де застосовується однотипне обладнання;

оцінка виробничих потужностей за величиною виробничих площ – метод не застосовують через відсутність однакових організаційно-технічних умов у різних підприємствах. Оскільки навіть теоретично на одних і тих самих виробничих площах можуть бути впроваджені технології з різними рівнями інтенсивності, механізації й автоматизації;

метод оцінки виробничої потужності за повною вартістю основних виробничих засобів має недоліки через неможливість одержати пряму оцінку вартості цих засобів, які належать до різних продуктів. Однакові основні засоби можуть мати різну первісну вартість при різному формуванні цін на них. Дослідники Статистичної комісії ООН стверджують, що встановити залежність між виробничою потужністю і вартістю основних виробничих засобів ні теоретично ні практично неможливо. Можна тільки передбачити, що при підвищенні вартості основних виробничих засобів зростає виробнича потужність підприємства. Розрахунок її в цілому для промисловості не матиме практичного значення. Сенс є лише в побудові залежностей у межах окремих галузей;

визначення виробничої потужності як максимального обсягу продукції, яку підприємство може виготовити без зміни величини основних виробничих засобів. Однак та ж таки Статистична комісія ООН наголошує на необ'єктивності даного методу через вплив людського фактора.

Водночас у різних країнах ведуться дослідження методів оцінки виробничих потужностей за різними напрямками в теоретичному і практичному значеннях їх для економіки. У Великобританії статистичне бюро займається дослідженням впливу капітальних вкладень на розвиток виробничих потужностей [15]. У США досліджують динаміку й еластичність виробничих потужностей відносно основного капіталу [17], а також відхилення виробничих потужностей у періоди підйому та депресії фірм [16]. У Канаді вивчають проблеми росту основного капіталу і випуску продукції в умовах повного завантаження виробничого обладнання [18].

Методи розрахунку виробничої потужності, які використовуються в країнах Європи та США, суттєво відрізняються від методів в Україні. А це не дає можливості зіставляти показники. Такі порівняння є досить умовними й можуть мати лише якісний зміст без кількісного наповнення.

Розглянемо як визначається величина виробничих потужностей, що покладено в основу розрахунку, та які фактори впливають на її величину.

Згідно з методичними рекомендаціями Н. П. Коновалової [5, с. 35], для розрахунку виробничої потужності використовують усе обладнання підприємства, закріплене за виробничими цехами, включаючи те, яке не експлуатується через несправність, знаходиться в ремонті чи модернізується. Не береться в розрахунок резервне обладнання, обладнання допоміжних і експериментальних цехів.

Усе обладнання, крім резервного й експериментального, у розрахунок виробничої потужності включає також і Т. А. Фролова [12].

Й. М. Петрович та Р. П. Атаманчук у розрахунку виробничої потужності включають діюче обладнання основних виробничих цехів, обладнання на складі, яке може бути введене в експлуатацію за необхідності (резервне обладнання), наявне обладнання, яке повинно бути введене в плановому періоді, устаткування допоміжних цехів аналогічне удосконаленню основних [1, с. 6]. Тобто, активну частину основних засобів. Пасивна ж їхня частина, на думку Д. А. Штефанича, оскільки вони безпосередньо не впливають

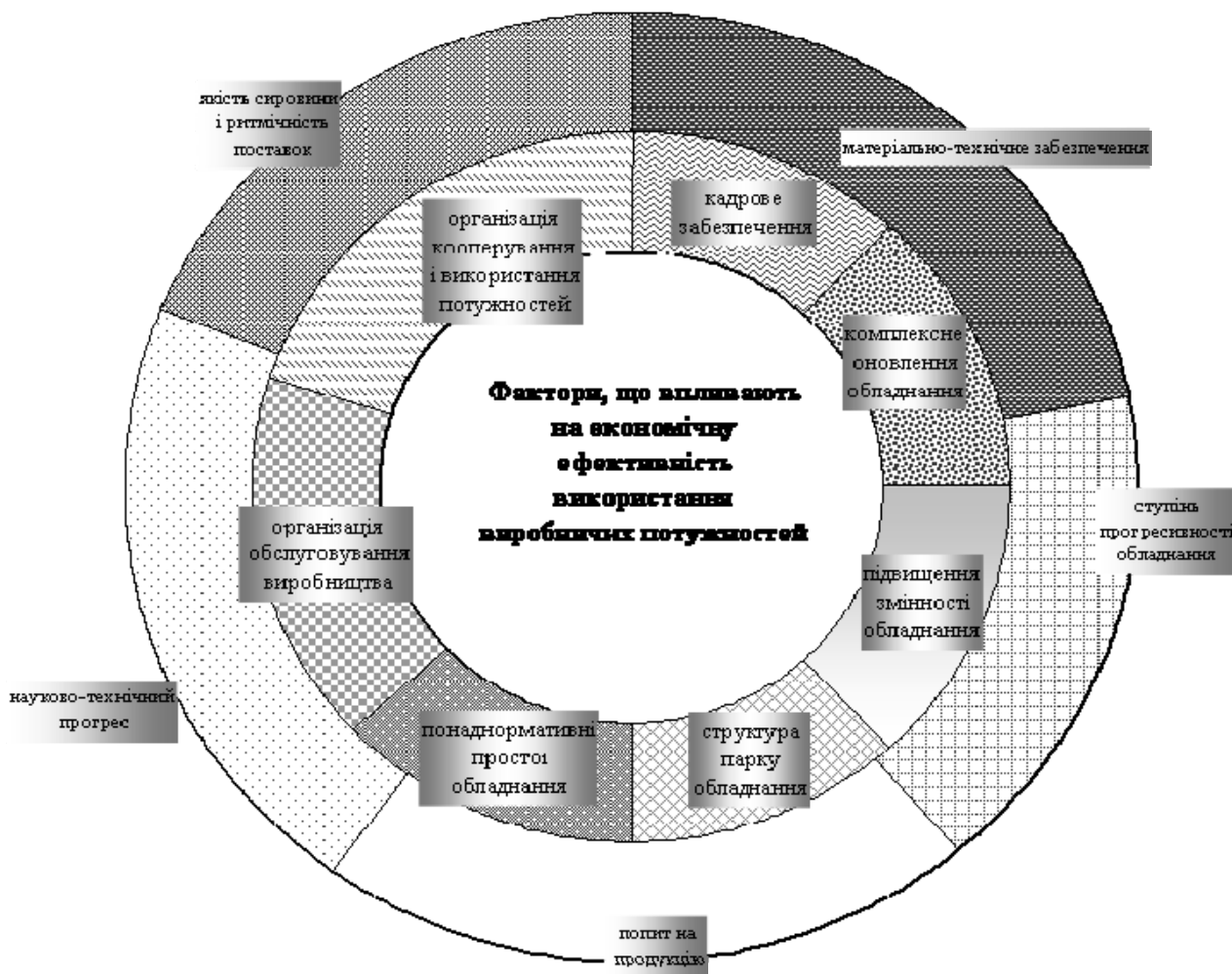
на предмет праці, не позначається на величині виробничої потужності, а лише обмежує масштаб виробництва у просторі [14, с. 7].

Подібно попереднім дослідникам Д. А. Штефаніч також робить акцент на машинах і обладнанні, а саме на його кількості та якості. При цьому не враховує умови виробництва і, як попередні дослідники, резервного, законсервованого, допоміжного й експериментального обладнання [14, с. 6].

Крім обладнання, у розрахунки виробничої потужності включають трудомісткість продукції, ефективний фонд часу роботи обладнання, виробничі площі, режим роботи підприємства.

Виробничу потужність розраховують у натуральних одиницях у номенклатурі продукції заводу по всіх виробничих підрозділах підприємства від нижчих виробничих ланок до вищих. Для її розрахунку використовують основні виробничі засоби, режим роботи обладнання і виробничих площ, норми трудомісткості та продуктивність обладнання.

Інтенсивність використання виробничих потужностей залежить від ряду факторів. Одні дослідники поділяють фактори, які впливають на рівень використання виробничих потужностей, на зовнішні й внутрішні (рис. 1), інші – не розмежовують їх.

Внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на економічну ефективність використання виробничих потужностей

Т. А. Фролова пропонує визначати виробничу потужність діленням ефективного фонду часу роботи підприємства на трудомісткість виготовлення одиниці продукції, А. С. Федонін та Г. А. Швиданенко – як різ-

ницю між числом календарних днів на рік і часом на ремонт та технологічні зупинки виробничого обладнання. Це найпростіший метод розрахунку, за яким можна визначити величину виробничої потужності, яка вира-

жає максимальну можливість підприємства з випуску продукції протягом року. Ці ж автори вважають, що використання результативного фонду часу не відображає максимальну виробничу потужність, а лише фактичну її величину.

За методикою розрахунку, наведеною в Економічній енциклопедії за редакцією С.В. Мочерного, виробничу потужність визначають як $N = Y \times T \times W_n$ [4, с. 19],

де N – виробничу потужність; Y – середньорічна кількість фактичного устаткування; T – річний фонд часу роботи одиниці устаткування; W_n – прогресивна норма продуктивності устаткування за час роботи.

Слід врахувати, що при розрахунку величини потужності не беруться до уваги простої обладнання, викликані недостатністю робочої сили, сировини, палива, електроенергії чи організаційними неполадками, а також втрати часу, пов'язані з усуненням браку продукції. Виробничу потужність підприємства не може бути постійною величиною. У процесі використання нової техніки, впровадження прогресивних технологій, матеріалів, розвитку спеціалізації й кооперування, удосконалення структури виробництва, підвищення кваліфікації працівників, поліпшення організації виробництва і праці виробничі потужності змінюються. Тому їх періодично переглядають [2].

За виробничими площами величину виробничої потужності визначають за формулою:

$$ПМ = \frac{S}{S_n - P} \times \frac{T}{t}, \quad [9],$$

де S – виробничу площа цеху, кв. м; S_n – виробничу площа всього (з урахуванням проходів) на одне робоче місце, кв.м; T – режим роботи, год.; t – трудомісткість одиниці виробу, год.

Євростат відзначає, що виробничу потужність є тимчасовим поняттям, побудованим на поточній незмінності факторних витрат, тому для її обчислення необхідна методика, яка б включала всі факторні витрати:

$П_k = П_п + П_б + П_р + П_{ін} + П_{ас} - П_в$ [10, с. 195],

де $П_п$, $П_k$ – виробничу потужність на кінець і початок року; $П_б$ – збільшення виробничої потужності за рахунок будівництва та розширення діючих підприємств; $П_р$ –

збільшення виробничої потужності за рахунок реконструкції; $П_{ін}$ – збільшення виробничої потужності за рахунок запровадження інноваційних заходів; $П_{ас}$ – зміна потужності у зв'язку зі зміною асортименту продукції з різним рівнем трудомісткості; $П_в$ – зменшення потужності у зв'язку з вибуттям обладнання й інших ресурсів.

У короткостроковому періоді виробничу потужність є величиною постійною, в довгостроковому – може бути зменшена за рахунок виведення з експлуатації фізично і морально застарілого обладнання, виробничих площ або збільшена шляхом технічного переозброєння, розширення чи реконструкції підприємства. Її розрахунок залежить від галузевої приналежності підприємства й особливості кожної галузі мають враховуватися в кожному конкретному випадку.

Для комплексного дослідження розвитку та ефективності використання виробничих потужностей підприємств застосовують систему показників, які найповніше характеризують виробничі можливості підприємств. Одні вчені пропонують просто певний перелік показників, інші – об'єднують їх у групи.

Г.С. Гордієнко й Ю.В. Шпак розглядають систему показників як їхню взаємозв'язану сукупність, яка уможливорює комплексно кількісно оцінити фактичний стан і виявити резерви використання виробничих потужностей підприємств [3]. Таких самих поглядів на питання системи показників дотримує також Й.М. Петрович. Ці ж дослідники висувають ряд вимог до системи показників, які повинні:

формуватися на єдиній методологічній основі;

бути простими й доступними для всіх споживачів такої інформації;

бути об'єктивними, зіставними як на рівні підприємства, так і галузі;

відображати вплив інтенсивності використання виробничих потужностей на результативність виробництва.

Відповідно до зазначених вимог систему показників Г.С. Гордієнко та Ю.В. Шпак поділяють на три групи [3]:

1) коефіцієнти рівня освоєння проектної виробничої потужності;

2) коефіцієнти використання устаткування;

3) вартісні показники віддачі виробничого апарату.

Й.М. Петрович, а з ним автори групування до першої групи відносять коефіцієнт нормативної величини потужності, коефіцієнт використання проектної потужності, який показує рівень освоєння проектних потужностей і досягнення запланованих показників за нормативний період та враховує фактор часу в оцінці використання нових виробничих потужностей [3, 7].

Показники першої групи дають змогу оцінити використання виробничих потужностей і визначити резерви поліпшення їх використання. Проте такі показники досить умовні, оскільки для обчислення виробничої потужності враховують потужність не провідних ланок, а «вузьких місць». Тому при такому обчисленні виробничі потужності занижуються й не відображають реальних виробничих потужностей підприємств.

Принципу побудови показників на загальній основі відповідає друга їхня група, серед яких коефіцієнти: змінності роботи обладнання; завантаженості обладнання; пропорційності обладнання, а також середній час роботи обладнання. В цих показниках відображаються кількісні (кількість виробничого обладнання і тривалість його функціонування) та якісні (конструктивно-технологічні особливості виготовлюваної продукції й організаційно-технічний рівень виробництва) фактори процесу виробництва продукції.

Показник змінності роботи обладнання (Кзм) дає уявлення про наявність у підприємства резервів виробничої потужності. На думку Й.М. Петровича, достовірнішим методом визначення коефіцієнта змінності роботи обладнання є ділення сумарної планової, розрахункової або фактичної машиномісткості продукції на дійсний річний фонд часу роботи обладнання в одну зміну [7, с. 173]:

$$K_{зм} = \frac{\sum_{t=1}^t T}{C_{уст} \times \Phi_d},$$

де $\sum_{t=1}^t T$ – машиномісткість продукції, машино-годин; Сууст – кількість одиниць устатовленого обладнання; Фд – реальний (розрахунковий) однозмінний фонд часу роботи обладнання, год.

Для визначення реального фонду часу роботи виробничого обладнання важливо визначати коефіцієнт завантаження (Кз). В економічному аналізі трапляється багато способів його розрахунку. Його визначають відношенням загальної машиномісткості продукції до реального фонду часу роботи обладнання при даному режимі роботи підприємства за формулою [1, с. 32–33]:

$$K_z = \frac{\sum_{t=1}^t T}{C_{уст} \times \Phi_d \times P},$$

де Р – режим роботи підприємства (цеху), кількість змін; Сууст – кількість одиниць устатовленого обладнання; Фд – реальний (розрахунковий) однозмінний фонд часу роботи обладнання, год; $\sum_{t=1}^t T$ – машиномісткість продукції, машино-год.

Цей же показник визначають за формулою [7, с. 174]:

$$K_z = \frac{T_n \times M}{\Phi_1 \times 100},$$

де Тп – трудомісткість на програму за видами обробки, верстато-год; М – величина прийнятої потужності, %; Ф₁ – реальний річний фонд часу роботи обладнання, год.

Із формули видно пряму залежність коефіцієнта завантаження від величини прийнятої потужності. Тобто підвищення коефіцієнта виробничої потужності зумовлює зростання завантаження обладнання.

За допомогою коефіцієнта завантаження виробничих потужностей можна оцінити, чи на повну потужність працює підприємство, чи має воно можливість збільшити обсяги виробництва в умовах зростання попиту на продукцію чи надлишку сировини. Після кризи 2008 року максимальне значення завантаження виробничих потужностей промислових підприємств в Україні не перевищувало 70%, тоді як для Європи це є мінімальним значенням [8, с. 103]. Нормальною ж вважається ситуація, якщо коефіцієнт завантаження знаходиться на рівні 80–85%. У сучасних умовах розвитку економіки виробничі потужності недозавантажені з кількох причин: нестача сировини та високий знос виробничого обладнання, зниження попиту на продукцію окремих галузей у зв'язку зі зниженням платоспроможності населення.

Важливо також оцінювати ступінь рівномірності завантаження обладнання при заданому обсязі виробництва чи прийнятій потужності. Це уможливорює оцінити рівень пропорційності у виробничих потужностях виробничих підрозділів і груп взаємозамінного обладнання.

Знову ж таки, існують різні методи визначення коефіцієнта пропорційності [7, с. 175]:

1) відношення кількості устаткування, кратної відношенню різних видів робіт у структурі машиномісткості до загальної кількості встановленого устаткування:

$$K_{пп} = \frac{C_{кр}}{C_{уст}};$$

2) відношення середнього коефіцієнта завантаження встановленого устаткування в підрозділі до нормативного коефіцієнта завантаження обладнання:

$$K_{пп} = \frac{K_{зм.уст}}{K_{норм}}.$$

До другої групи показників можна також віднести коефіцієнт використання виробничих потужностей [10, с. 175; 12]:

$$K_{вик.пот} = \frac{T_{факт}}{ВП_{сер.}},$$

де $T_{факт}$ – фактичний (плановий) річний обсяг виробництва продукції;

Всер – середньорічна виробнича потужність підприємства.

До показників ефективності використання виробничих потужностей, крім перерахованих, належать коефіцієнти: інтенсивного й екстенсивного використання виробничих потужностей та інтегральний.

Перший визначають відношенням фактичної виробничої потужності до планової за формулою [6]:

$$K_{инт} = \frac{M_{ф}}{M_{пл}},$$

другий – обчислюють відношенням фактичного часу роботи виробничого обладнання до часу планової роботи за формулою [6]:

$$K_{екс} = \frac{t_{ф}}{t_{пл}},$$

третій – інтегрального використання обладнання – визначають множенням коефіцієнтів інтенсивного й екстенсивного використання за формулою [6]:

$$K_{интегр} = K_{екс} \times K_{инт}.$$

Перераховані показники найповніше відображають принцип системного підходу та характеризують конструктивно-технологічні особливості продукції, досягнутий організаційно-технічний рівень виробництва (машиномісткість, трудомісткість) і показують наявну кількість та функціонування виробничих ресурсів у часі. Їх обчислюють у динаміці й визначають їхню відповідність плану та причини зміни. Можливими причинами відхилень можуть бути введення в дію нових і реконструйованих підприємств, технічне переоснащення виробництва, скорочення виробничих потужностей.

Наведені коефіцієнти визначають рівень використання виробничої потужності, а також резерви виробництва. Останні проявляються при зіставленні значення коефіцієнта використання виробничих потужностей та завантаження обладнання.

Особливе місце в аналізі ефективності використання виробничих потужностей належить вартісним показникам, як дають змогу оцінити вплив використання виробничих потужностей на ефективність виробництва. Основним таким показником є фондовіддача (Фв), що показує ефективність використання активної частини основних засобів. Її розраховують відношенням вартості валової продукції (ВП) до вартості основних виробничих засобів (Варт_{ОВЗ}) за формулою [10, с. 193]:

$$\Phi_{в} = \frac{ВП}{Варт_{ОВЗ}}.$$

Такий показник можна використовувати разом із показником випуску продукції на одиницю устаткування для порівняльного аналізу між однорідними підприємствами та виявлення резервів щодо поліпшення використання виробничих потужностей підприємств.

Показники використання активної частини основних засобів доповнюють показником виходу продукції на 1м² площі. Він не дає загального уявлення про ступінь виробничої потужності підприємства, проте доповнює її характеристику.

В оцінках відбиваються якісні й кількісні характеристики виробничої потужності, тому її дослідження та оцінка передбачають

проведення системного аналізу. Виробничу потужність використовують для визначення виробничих можливостей основних засобів, або ототожнюють із ними. Тому аналіз виробничих потужностей певною мірою пов'язаний з оцінкою ефективності використання основних виробничих засобів, а планування розвитку – із капітальними вкладеннями в інвестиційні проекти щодо нарощування виробничих потужностей.

Висновки. Узагальнення методичних підходів до оцінки виробничих потужностей дає змогу встановити наявність серед науковців значного різноманіття поглядів на сутність виробничих потужностей і методику їх аналізу. Такі методики уможливають комплексно оцінити виробничі потужності, ефективність їх використання й оновлення. Вони, як правило, універсальні та можуть бути застосовані при аналізі підприємств будь-якої галузі.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Р.П. Производственная мощность и экономика предприятия / И. М. Петрович, Р. П. Атаманчук. – М. : Экономика, 1990. – 110 с.
2. Васильева Н.А. Экономика предприятия [Электронный ресурс] / А.А. Васильева – зачетка.рф/book/4032/1707797/Производственная программа и мощность.html.
3. Гордієнко Г.С. Оцінка ефективності використання виробничих потужностей на машинобудівному підприємстві [Електронний ресурс] / Г.С. Гордієнко, Ю.В. Шпак. – Режим доступу: http://rusnauka.com/13_NPN_2010/Economics/65586.doc.htm.
4. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3 / С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
5. Коновалова Н.П. Производственные мощности предприятий : (Эффективное использование) / Н.П. Коновалова. – М. : Экономика, 1987. – 64 с.
6. Мягкова Г.Г. Экономика предприятия: учеб. пособие [Электронный ресурс] / Г.Г. Мягкова. – Режим доступа: http://abc.vvsu.ru/Books/Ek_pre/page0011.asp.
7. Петрович Й.М. Методи оцінювання використання виробничих потужностей машинобудівних підприємств на засадах системного підходу / Й.М. Петрович // Вісн. нац. ун-ту „Львівська політехніка”. – 2009. – № 647. – С. 171–178.
8. Пугачова М.В. Рівень використання виробничих потужностей як індикатор стану економіки / М.В. Пугачова // Наукові записки НаУКМА. Т. 133. Економічні науки. – 2012. – С.102–105.
9. Розрахунок виробничої потужності підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.paragononstate.com/organzaczya-virobnicztva/171-rozrachunok-virobnicho-potuzhnost-pdprimstva.html>.
10. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. / Г.В. Савицька. – 3-тє вид. випр. і доп. – К. : Знання, 2007. – 668 с.
11. Федонин А. С. Вопросы определения и использования производственных мощностей промышленных предприятий / А.С. Федонин, Г.А. Швиданенко. – К.: Общество «Знание» Украинской ССР, 1973 – 42 с.
12. Фролова Т.А. Экономика предприятия: конспект лекций / Т.А. Фролова. – Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.aup.ru/books/m203/2_6.htm.
13. Швеиц И.Б. Статистические методы учета и анализа сводных показателей производственной мощности на промышленных предприятиях / И.Б. Швеиц. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1999. – 40 с.
14. Штефанич Д.А. Визначення виробничих потужностей промислових підприємств / Д.А. Штефанич. – К.: Товариство «Знання» Української РСР, 1974. – 29 с.
15. National Income and Expenditure 1983, CSO. – P. 114.
16. Perry George L. Capacity in Manufacturing / Perry George L. //Brooking Papers on Economic Actiivity. – 1973. – №3. – P. 701–743.
17. Rost R. F. Capacity – Neural Investment and Capacity Measurement / Rost R. F. // The jornal of Industrial Economics, vol. XXX. – 1982. – june. – №4. – P. 391–403.
18. Shaefer G. Measuring capacity utilization: a technical note / Shaefer G. // Bank of Canada Review. – 1980. – May. – P. 3–13.
19. Centre for International Research on Economic Tendency Surveys (CIRET). – Режим доступу : <http://www.ciret.org>.
20. European Commission, Directorate General of Economic and Financial Affairs. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/economy_finance/index_en.htm.
21. Giovannini E. Understanding Economic Statistics. An OECD Perspective / E. Giovannini – Paris : OECD, 2008.
22. Stiglitz J.E. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress / J.E. Stiglitz, A. Sen, J.-P. Fitoussi. – Режим доступу: www.stiglitz-sen-fitoussi.fr.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2014 р.

*

Результативність злиттів і поглинань в аграрному секторі економіки України

Постановка проблеми. Результатами процесів злиття та поглинання є зростання частки підприємства на ринку за рахунок концентрації виробництва й консолідації активів. У процесі еволюції економіки різні види економічної діяльності мали неоднакові темпи концентрації виробництва, що визначалося сукупністю факторів, які формували мотиви процесів злиттів та поглинань. Кожний із видів діяльності має як свої специфічні мотиви, так і мотиви, реалізація яких притаманна власникам будь-якого підприємства. До останніх належать: зростання частки ринку збільшенням ступеня спеціалізації виробництва, здатність впливати на формування кон'юнктури відповідних ринків, формування замкнутих операційних циклів через побудову вертикально інтегрованих виробництв; зниження ризику діяльності взаємодоповненням або диверсифікацією виробництва; набуття власності на інноваційні технології, спекулятивні мотиви власників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри наявність широкого переліку мотивів, які мають місце в економічній науковій літературі [4,5,8-10], зокрема мотиву досягнення синергетичного ефекту [20], зростання прибутковості діяльності [4] тощо, слід зауважити, що їх досягнення можливе лише в довгостроковій перспективі, або ймовірність їх реалізації взагалі невисока.

Нині основними є мотиви зростання частки підприємства на ринку, що дає змогу досягти результативності й ефективності його діяльності.

Аграрний сектор економіки України протягом своєї еволюції демонстрував як розвиток, так і адекватність мотивів злиттів та поглинань в аграрній політиці держави. Серед останніх на активність процесів зовнішнього зростання сільськогосподарських підприємств шляхом злиттів і поглинань значно впливали податкове, земельне законодавство, законодавство про державне стимулювання розвитку тваринництва тощо.

Сукупність вищевказаних мотивів визначила стан розвитку сільськогосподарського виробництва в цілому й процесів злиттів і поглинань як інструментів такого розвитку зокрема.

Мета статті – аналіз тенденцій результативності процесів злиттів та поглинань в аграрному секторі економіки України.

Виклад основних результатів дослідження. Упродовж останніх років основним способом зростання аграрних компаній стало злиття і поглинання. Із загальної кількості угод злиттів та поглинань останні в секторі виробництва й у переробці сільськогосподарської продукції становили від 10 до 40% їх загальної кількості (табл. 1).

1. Кількість угод злиттів та поглинань, шт.

Показник	Рік								
	2000-2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Усього злиттів і поглинань	446	85	110	87	36	34	41	17	150
У т.ч. агросектор, харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	129	8	17	10	13	8	3	8	6

Джерело: Складено за даними РБК-Україна.

* Науковий керівник – А.В. Шегда, доктор економічних наук, професор.

© А.О. Оксак, 2014

Особлива активність злиттів та поглинань була пов'язана з очікуванням відміни мораторію на продаж землі.

Привабливість сільськогосподарського виробництва зумовлена як географічними чинниками зони його ведення, так і станом продовольчої ситуації у світі. Щодо зовнішніх чинників активізації злиттів та поглинань в аграрному секторі економіки, то основним їх мотивом є розширення можливостей експорту сільськогосподарської продукції, оцінене прогнозами світових організацій. За розрахунками Організації економічного співробітництва та розвитку продукти харчування протягом десяти найближчих років подорожують на 20-50%. Крім того, зростання економік Китаю й Індії супроводжується постійним збільшенням імпорту зерна, що спонукає країн його експортерів до нарощування обсягів виробництва зерна [9].

Така ситуація привела до підвищення інтересу іноземного та національного інвестора до розвитку сільськогосподарського виробництва. Оскільки основним активом, який забезпечує дохідність аграрного виробництва, є земля, ринок злиттів і поглинань в аграрному секторі формується за рахунок процесів перерозподілу власності у компаніях із наявними площами землі сільськогосподарського призначення, що й зумовило зростання темпів консолідації землі в Україні. Так, якщо в 2010 році площа сільськогосподарських угідь 10 найбільших аграрних компаній України становила 2440 тис. га, то в 2012 році – 2979 тис. га, або 9,3% загальної сільськогосподарської площі країни.

Особливістю процесів консолідації земель у результаті злиттів та поглинань є їхня швидкість й обсяги. За 2011-2012 роки ТОВ «Кернел» розширило земельні угіддя більше, ніж у 2 рази. Укрлендфармінг є найбільшим у країні та восьмим у світі за роз-

міром площі земельних угідь – 653 тис. га, які орендуються в аграріїв.

Збільшення земельних угідь, що обробляються агрохолдингами України, відбувалося різними способами:

1) поступовим поглинанням спеціалізованих підприємств, які володіли договорами довгострокової оренди землі (Агрохолдинг «Мрія», Агротон, Корпорація «Сварог Вест Груп»);

2) об'єднанням промислових корпорацій зі своїми конкурентами, що мали значні розміри земельних активів (HarvEast, Приват-АгроХолдинг). Такі агрохолдинги з'явилися в результаті структуризації операційної діяльності складних організаційних структур фінансово-промислової групи (ФПГ). Так, аграрний холдинг HarvEast є результатом злиття Метінвест Холдингу з ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», на балансі якого знаходилося підсобне агрогосподарство з 200 тис. га земельних угідь;

3) необхідністю диверсифікації діяльності з метою формування замкнутих технологічних процесів, зменшення ризиків постачання сировини, оптимізації оподаткування, збільшення доходів шляхом експортоорієнтації виробництва.

Доцільність реалізації політики консолідації земельних угідь сільськогосподарських підприємств можна оцінити на основі низки положень, зокрема результативності сільськогосподарського виробництва; ефективности діяльності учасників консолідації.

Результативність сільськогосподарського виробництва підтверджується сукупністю абсолютних показників, таких як збільшення чистого доходу за 2009-2012 роки в 2,2 раза; експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції в 2 рази; чистого прибутку в 3,5 раза (табл. 2).

2. Динаміка експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції по Україні

Показник	Рік			
	2009	2010	2011	2012
Чистий дохід від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн	58805,9	78596,9	100681,2	128452,6
Чистий прибуток, млн грн	7474,4	17253,4	25904,3	26728,4
Експорт сільськогосподарської та продовольчої продукції, тис. дол.	9514866	9935979	12804109	17880597

Джерело: Складено за даними [7].

Процес консолідації земельних активів в Україні зумовив формування потужних виробників сільськогосподарської продукції. Про зростання розмірів аграрних підприємств доводить факт включення їх у рейтинг

Forbes 200 найбільших компаній України [1]. За даними рейтингу найбільшим в Україні холдингом в аграрному секторі економіки є ПАТ «Kernel» (табл. 3).

3. Найбільші виробники сільськогосподарської продукції в Україні в 2012 році

Місце в рейтингу	Компанія	Дохід, млн грн		Темп зростання доходу, %	Рентабельність реалізації, %
		2011 р.	2012 р.		
8	Kernel	15816,8	21240,6	134,2	6,6
15	UkrLandfarming	10740	15200	141,5	28,5
23	Миронівський хлібопродукт	9820,2	11250,3	114,6	22,1
25	Нібулон	4585	10740	234,2	0,0
29	Bunge Україна	5056,4	9620	190,2	0,5
35	Roshen	7681,6	8120	105,7	16,8
36	Cargill Україна	6416,2	8114,9	126,5	5,9
52	Серна	4706,3	6135,1	130,4	-0,9
58	Креатив	3100	5460	176,1	11,0
118	Оліяр	1543,8	2598,5	168,3	0,2
149	Комплекс «Агромарс»	1668,6	1895,7	113,6	9,8
178	Дельта Вілмар СНГ	1866	1478,4	79,2	-2,0
189	Українські аграрні інвестиції	1165,6	1320	113,2	20,4

Джерело: Складено за даними [1].

При середньому за 2008-2013 роки темпі росту чистого доходу в сільському господарстві України на 278%, найбільші компанії досягли підвищення цього показника від

180 до 420%, що зумовило збільшення їхньої частки на ринку й ефективності діяльності (табл. 4).

4. Чистий дохід сільськогосподарського виробництва й аграрних компаній України

Показник	Рік						Темп росту, %
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Чистий дохід від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн	46166,5	58805,9	78596,9	100681,2	128452,6	128684,8	278,7
Чистий дохід ПАТ «Кернел», млн USD	663,1	1047,1	1020,5	1899,1	2071,8	2796,8	421,8
Чистий дохід ПАТ «Миронівський хлібопродукт», млн USD	803	711	944	1229	1408	1496	186,3

Джерело: Складено за даними [1, 6].

На ефективність діяльності аграрних холдингів впливає низка чинників, основними з яких є природно-кліматичні умови зони розташування земельних угідь, види діяльності корпорацій.

Сучасні агрохолдинги в Україні з'явилися як результат реалізації стратегії вертикальних і горизонтальних типів зовнішнього зростання з метою забезпечення розвитку політики спеціалізації та диверсифікації виробництва.

Формування системи економічних відносин в об'єднаних структурах зумовило становлення трьох типів інтеграційних струк-

тур: вертикально; горизонтально; конгломератно інтегрованих.

Вертикальна диверсифікованість аграрних корпорацій проявляється в їхньому проникненні у галузі переробки аграрної продукції. Так, виробники цукрових буряків використовують різні форми інтеграції з їх переробниками (цукровими заводами), виробники молока – з молокозаводами, виробники птиці – з птахокомбінатами, виробники м'яса – з м'ясокомбінатами тощо. Переваги такої форми інтеграції полягають у зниженні ризиків операційної діяльності, формуванні додаткової вартості, недоліки – у високій вартості переробки. Так, якщо ціна 1 т на-

сіння соняшнику в 2013 році становила 3087,5 грн, цукрових буряків – 397,8, молока – 3364,0, свиней – 15836,7 грн, то ціна виробництва 1 т олії рафінованої – 11624,11 грн, цукру – 4347,74, свинини – 30353,91, молока рідкого обробленого – 5646,46 грн. Різниця між ціною реалізації продукції харчової промисловості та продукції сільського господарства є доданою вартістю на 1 т продукції сільського господарства, або додатковими витратами вертикально інтегрованих агрохолдингів.

Вертикально інтегрованими є такі агропромислові компанії України: Ukrlandfarming, KERNEL, Миронівський хлібопродукт, Астарта-Київ, Sintal Agriculture, Агропродінвест, Індустріальна молочна компанія тощо.

Серед поширених форм інтеграції найчастіше використовується організаційна (майнова), яка пов'язана з набуттям майнових прав власності на аграрні й переробні активи.

Порівняльний аналіз витрат і рентабельності виробництва та переробки сільськогосподарської продукції в 2013 році дає змогу констатувати вищу ефективність сільськогосподарського виробництва на фоні переробки його продукції. Так, рентабельність сільськогосподарського виробництва становила 11,8%, виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 6,1%. Таке порівняння є обґрунтуванням доцільності спеціалізації виробництва в рамках горизонтально інтегрованих аграрних компаній України, які сформовані поглинанням спеціалізованих аграрних компаній та подальшою операційною структурізацією виробництва. Горизонтально інтегрованими аграрними компаніями є Мрія Агрохолдинг, HarvEast Holding, Agroton Public Limited, Нібулон, Агрохолдинг «Донецьксталь», Агротрейд, AgroGeneration.

Дослідження еволюції злиттів і поглинань уможливило виявити різні мотиви та їхніх ініціаторів на кожному з етапів еволюційного розвитку. На етапі становлення великого інтегрованого бізнесу в Україні економічний інтерес до аграрних компаній виявляли великі корпоративні структури (СКМ, Смарт-холдинг, Індустріальний союз Донбасу, ПриватБанк, Укрпромінвест, Гру-

па "ТАС"). Це зумовило становлення конгломератного типу інтеграції. Періодом такої інтеграції вважається кінець 90-х років, який у розвиненій європейській економіці завершився в 70-х роках. В економіці України процес реструктуризації фінансово-промислових груп шляхом формування в їх складі спеціалізованих агрохолдингів тривав до 2011 року [4].

На нинішній час процеси злиття та поглинання є найпоширенішою формою прямих іноземних інвестицій. Особливістю іноземного інвестування в аграрний сектор економіки України є їхні незначні обсяги. Так, якщо в 2010 році приріст прямих іноземних інвестицій в економіку України становив близько 4 млрд дол., то в сільське господарство – лише 46 млн дол., що становить 1,15% від загальної суми приросту; інвестиції в оптову та роздрібну торгівлю – 11%, у фінансову й страхову діяльність – 30% [7]. При цьому кількість угод злиття і поглинання в період 2009-2012 років була найбільшою саме в аграрному секторі.

За даними Держслужби статистики України [7], прямі іноземні інвестиції в сільське, лісове та рибне господарство становили в 2010 році 50,3, в 2011-му – 5,6, у 2012 році – 120,9 млн дол.

Найпоширенішими формами припливу іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки України є:

- придбання готового бізнесу з вибудованою організаційною структурою й прозорою системою управління;

- придбання частки власності успішно працюючого підприємства;

- спільне підприємництво;

- розміщення через IPO (Initial Public Offering – первинна публічна пропозиція) частки акцій на провідних зарубіжних фондових ринках.

До 2009 року значний потік іноземних інвестицій спрямовувався в аграрний сектор шляхом IPO. Майже половина всіх іноземних інвестицій залучена українськими компаніями через IPO.

Про активність аграрних компаній показує той факт, що в 2010 році серед восьми національних компаній, які пройшли IPO (первинне розміщення акцій), SPO (вторин-

не розміщення) і РРО (приватне розміщення), сім працюють у сфері аграрного бізнесу.

Із 2009 року активність залучення коштів через ІРО знижується з одночасним спадом кон'юнктури на фондовому ринку. Останнє вплинуло також на зменшення ринкової ціни акцій українських агрохолдингів. Крім падіння активності на біржах, основними факторами, які впливають на ринкову ціну акцій агрохолдингів, є фінансові результати

діяльності, що залежать від ціни реалізації продукції, стратегія їх розвитку й ризик країни. Так, суверенний ризик України впливає на недооцінювання акцій українських агрохолдингів на світових фондових біржах.

Наприклад, у 2013 році ціна акції ПАТ «Кернел» порівняно з 2011 роком знизилася в 3 рази, а лише за 2013 рік на 43%, що вплинуло на зміну капіталізації агрохолдингу (табл. 5).

5. Зміна ціни акції агрохолдингів України

Компанія	Ціна при розміщенні	Ціна на початок 2013 року	Ціна на початок 2014 року	Зміна за рік, %
Astarta, пол. зл.	19	55,9	66,9	19,68
Kernel, пол. зл.	24	67,9	38,07	-43,93
Agroton, пол. зл.	28,84	10,41	2,17	-79,15
Milkiland, пол. зл.	36,01	14,8	12,5	-15,54
KSG Agro, пол. зл.	22,12	12	10,85	-9,58
Індустріальна молочна група, пол. зл.	11,05	16	12,62	-21,13
Ovostar, пол. зл.	62,2	90	100	11,11
Мрія Агро, євро	2,8	5	5,4	8,00
Авангард, пол. зл.	14,95	11,45	11,69	2,10
Миронівський хлібопродукт, дол. США	17,08	15,8	17,05	7,91
MCB Agrikole, євро	10,2	0,43	0,43	0,00
Sintal Agriculture, євро	5,45	0,21	0,21	0,00
Укрпродукт	87,5	12	12,1	0,8

Джерело: Складено за даними [3].

Вихід на міжнародні ринки ІРО та продаж акцій на відкритому фондовому ринку сприяв більшій прозорості й відкритості національних корпорацій, що в свою чергу сприяло зростанню участі міжнародних за позичень у реалізації стратегій зовнішнього розширення аграрних компаній за рахунок поглинання конкурентів.

Низка успішних ІРО забезпечила національним аграрним компаніям доступ до кредитних коштів (табл. 6) та їх використання для подальших поглинань аграрних компаній України. Так, Astarta Холдинг у результаті залучення кредитних коштів провела модернізацію цукрових заводів і придбала дві аграрні компанії, збільшивши земельний банк.

6. Кредити Astarta Холдингу

Рік	Кредитор	Сума кредиту, млн грн
2008	ЄБРР	20
2009	ЄБРР	20
2010	ЄБРР	10
2011	Landesbank Baden-Wuerttemberg	8,6 млн євро
2011	ЄБРР	80
2011	Hellenic Bank Company Ltd	100
2012	Сітібанк	25

Джерело: Складено за даними РБК-Україна.

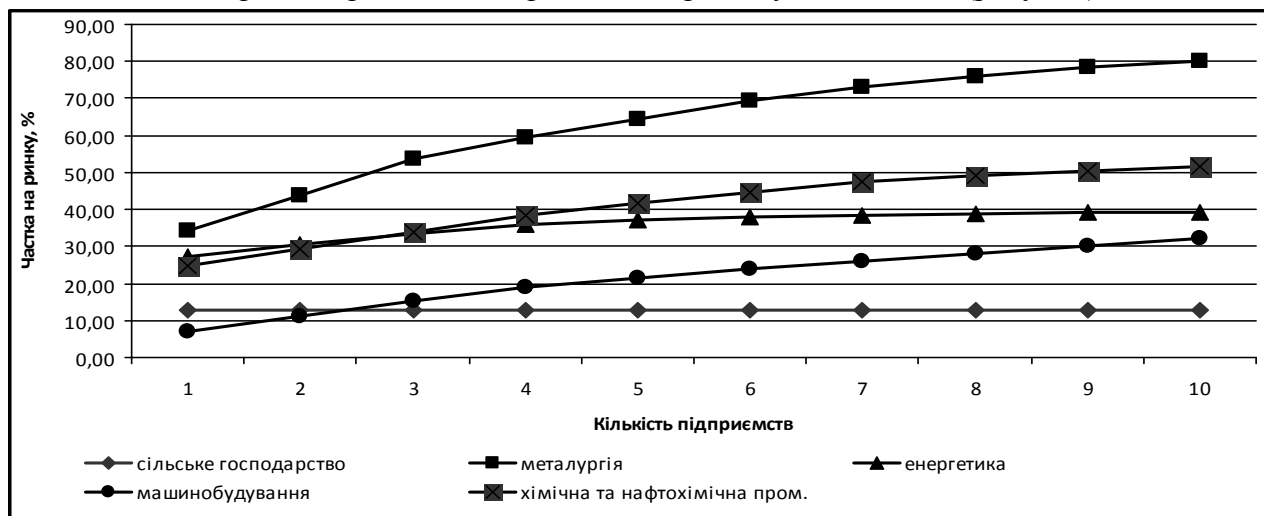
Висновки. Активність процесів злиттів і поглинань в аграрному секторі економіки України привела до зростання стану концентрації виробництва та консолідації активів. Так, порівняльний аналіз частки ринку, яка належить 10 найбільшим підприємствам різних видів економічної діяльності, дав змогу виявити значну міру концентрації виробни-

цтва в аграрному секторі економіки України. Серед розглянутих видів економічної діяльності концентрація в сільськогосподарському виробництві поступається лише рівню концентрації в металургії.

Має місце тенденція до поступового підвищення консолідації земельних активів найбільших аграрних компаній України.

Основними чинниками активізації концентрації й консолідації є прогнози зростання зовнішнього попиту та перспектив експорту, податкові пільги тощо, а інструментами збільшення концентрації виробництва є розви-

ток аграрних компаній за рахунок розширення земельних площ через поглинання конкурентів із наявними договорами довгострокової оренди землі, або безпосередньої оренди у її власників (рисунок).

Концентрація виробництва різних видів економічної діяльності

Джерело: Побудовано за даними [1, 7].

Сукупність чинників підвищення зовнішнього попиту є основним мотивом збільшення кількості угод злиттів і поглинань в аграрному секторі економіки. Нарощування потужності сільськогосподарського виробництва аграрними компаніями України від-

крило доступ до припливу іноземних інвестицій в аграрний сектор, зростання як результативності сільськогосподарського виробництва в Україні, так і ефективності діяльності аграрних компаній.

Список використаних джерел

- 200 крупнейших компаний [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://forbes.ua/ratings/2>
- Гончарова О.М. Ринок злиттів та поглинань в сучасних умовах / О.М. Гончарова // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2012. – Вип. 27, Т.1. – С. 279-286.
- Капитализация украинских аграрных компаний на 10.07.14 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://agroconf.org/category/rubrika/analitika>.
- Коломійцева О. В. Мотиви та причини процесів злиттів і поглинань підприємств [Електронний ресурс] / О. В. Коломійцева // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apr_2012_6_19.pdf.
- Назаренко Т.В. Практика злиття та поглинання: галузевий аспект / Т.В. Назаренко // Економічний простір. – 2011. – № 52/2. – С. 89-94.
- Річний звіт ПАТ «Кернел» за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.kernel.ua/ru/>.
- Сільське господарство України. Стат. зб. – Державна служба статистики України, 2013. – 402 с.
- Сулевський В.В. Злиття та поглинання як фактор підвищення вартості підприємств [Електронний ресурс] / В.В. Сулевський. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekhp/2011_4/st12.pdf.
- Чому олігархи інвестують в аграрний сектор [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://sugarua.com/ua/67/lists/641>.
- Ясінська Т.В. Мотиви та економічні наслідки угод злиття та поглинання підприємств / Т.В. Ясінська, І.С. Процик // Науковий вісн. НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – С. 298-301.
- Jensen M. The Market for Corporate Control: The Scientific Evidence / M. Jensen, R. S. Ruback // Journal of Financial Economics. – 1983. – Vol. 11. – No. 1 (April). – P. 5–50.
- Gaughan P. Mergers, acquisitions, and corporate restructuring / P. Gaughan. – New Yourk : NY, Wiley, 2006. – 578 p.
- Reed S. The Art of M & A. Buyout Guide / S. Reed, A. Lajoux, P. Nesvold. – Fourth Edition. – McGraw-Hill, 2007. – 1082 p.
- Romanek B. Mergers and Acquisitions / B. Romanek, C. Krus. – Oxford : Capstone Publishing, 2002. – 116 p.
- Vachon D. Mergers & Acquisitions / D. Vachon – Riverhead Hardcover, 2007. – 304 p.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2014 р.

* * *